

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია

THE GEORGIAN ACADEMY OF SCIENCES

675 is АКАДЕМИЯ НАУК ГРУЗИИ

2000

მ ა წ ბ ე

PROCEEDINGS

ИЗВЕСТИЯ

ეკონომიკის სერია

ECONOMIC SERIES

СЕРИЯ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ

ტომი
volume
TOM

8

2000

№3-4

თბილისი * TBILISI * ТБИЛИСИ

სარედაქციო კოლეგია

ვ. პაპავა (მთავარი რედაქტორი), ა. ადვაძე, თ. ბერიძე, პ. გიორგაძე,
ა. კურატაშვილი, ი. მესხია, ნ. ბაიჭაძე, რ. მითაიშვილი, ა. სილაგაძე,
თ. ჩიკვაიძე, ლ. ჩიქავა, გ. წერეთელი (მთავარი რედაქტორის მოადგილე),
მ. ჯიბუტი

EDITORIAL BOARD

V. Papava (Editor-in-Chief), V. Advadze, T. Beridze, L. Chikava, T. Chikvaidze,
M. Djibuti, H. Giorgadze, A. Kuratashvili, Y. Meskhia, R. Mitaishvili, N. Paichadze,
A. Silagadze, G. Tsereteli (Deputy Editor-in -Chief)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

В. Г. Папавა (главный редактор), В. С. Адвадзе, Т. А. Беридзе,
Г. Г. Гиоргадзе, М. Ч. Джибути, А. А. Кураташвили, Я. Е. Месхия,
Р. Л. Миташвили, Н. Н. Паичадзе, А. Н. Силагадзе, Г. Ш. Церетели (зам.
главного редактора), Л. Л. Чикава, Т. Н. Чикваидзе

380007, თბილისი, კიკოძის 14, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის
პ. გუგუშვილის სახელობის ეკონომიკის ინსტიტუტი
ტელ. (8832) 996-853, ფაქსი: (8832) 998-389
ელექტრონული ვერსია <http://georgia-gateway.org/matsne/>

Gugushvili Institute of Economics, The Georgian Academy of Sciences,
14, Kikodze street, Tbilisi, 380007, Georgia
tel: (8832) 996-853, Fax: (8832)998-389
Electronic version <http://georgia-gateway.org/matsne/>

Грузия 380007, Тбилиси ул. Кикодзе, 14
Институт Экономики им. П.Гугушвили АН Грузии
тел. (8832)996-853, факс (8832)998-389
Электронная версия <http://georgia-gateway.org/matsne/>

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია
THE GEORGIAN ACADEMY OF SCIENCES
АКАДЕМИЯ НАУК ГРУЗИИ

მ ა ს ბ ე
PROCEEDINGS
ИЗВЕСТИЯ

მეცნიერების სერია
ECONOMIC SERIES
СЕРИЯ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ

ტომი 8 N 3-4

volume 8 N 3-4

ТОМ 8 N 3-4

ჟურნალი დაარსდა 1992 წლის ოქტომბერში
The journal is established in October, 1992
Журнал основан в октябре 1992 г

გამოდის წელიწადში 4-ჯერ
The journal is published 4 times a year
Выходит 4 раза в год

თბილისი “მეცნიერება”
TBILISI “METSNIEREBA”
ТБИЛИСИ “МЕЦНИЕРЕБА”
2000

1998-99 წლების სავალუტო კრიზისი საქართველოში

მერაბ კაკულია

საქართველოს ეროვნული ბანკი
გ. ლენინის ქ. 3/5, თბილისი,
380005, თბილისი
შემოვიდა 2000 წლის 4 აპრილს

რეზიუმე. სავალუტო კრიზისი საქართველოში დაიწყო 1998 წლის სექტემბერში და თითქმის 9 თვე გაგრძელდა. ეს იყო გაჭიანურებული სტრუქტურული კრიზისი, რომლის შედეგადაც ლარმა თავისი ნომინალური ღირებულების თითქმის ნახევარი დაკარგა.

სავალუტო კრიზისის ძირითად მაპროვოცირებელ ფაქტორს წარმოადგენდა რუსული რუბლის დევალვაცია 1998 წლის აგვისტოში, რომელმაც გამოიწვია ლარის რეალური გაცვლითი კურსის მკვეთრი ზრდა საქართველოს ძირითადი სავაჭრო პარტნიორი ქვეყნის ეროვნული ვალუტის მიმართ.

მიუხედავად რუსეთთან სავაჭრო პირობების გაუარესებისა, საქართველოს ხელისუფლებამ და ეროვნულმა ბანკმა არ დაუშვეს ლარის ნახტომისებური დევალვაცია და მას მცოცავი დევალვაციის ტაქტიკა ამჯობინეს, რომელიც არ გამორიცხავდა ქვეყნის საერთაშორისო რეზერვების კრიტიკულ დონემდე შემცირების შემთხვევაში საბაზრო ინტერვენციების შეწყვეტას ეროვნული ბანკის მხრიდან.

მცოცავი დევალვაციის ტაქტიკის რეალიზაციის შედეგად შესაძლებელი გახდა ინფლაციური ეფექტებისა და საბანკო სექტორის სისტემური კრიზისის თავიდან აცილება, თუმცა მკვეთრად შემცირდა საქართველოს საერთაშორისო რეზერვების მოცულობა. ამის გათვალისწინებით ეროვნულმა ბანკმა შეწყვიტა საბაზრო ინტერვენციები, რითაც დამთავრდა სავალუტო კრიზისის პირველი ფაზა.

მცურავ კურსზე გადასვლა 1998 წლის დეკემბერში დაემთხვა ბიუჯეტის დეფიციტის მონეტიზაციას საგადამხდლო ბალანსის ფინანსური ანგარიშის არხებით შემოსული უცხოური ვალუტის ხარჯზე. ინტერვენციების არარსებობის პირობებში ამას მოჰყვა უცხოურ ვალუტაზე მოთხოვნის ერთბაშად დიდი ზრდა, რომლის შედეგად ლარის ნომინალური გაცვლითი კურსი კვლავ მკვეთრად დაეცა. სავალუტო კრიზისი საქართველოში ახალ ფაზაში შევიდა, რასაც მნიშვნელოვანმა სეზონურმა ცვლილებებმაც შეუწყვეს ხელი. შიდა სავალუტო ბაზრის კონიუნქტურის სტაბილიზაცია მხოლოდ 1999 წლის მაისში მოხდა.

* * *

1998-1999 წლების სავალუტო კრიზისმა თავის დროზე დიდი პოლიტიკური ენებათაღელვა გამოიწვია, რამაც ხელი შეუშალა მის ობიექტურ, მეცნიერულ შესწავლას. ამაზე მეტყველებს თუნდაც ის ფაქტი, რომ სავალუტო კრიზისული მოვლენების შესახებ მოსაზრებები ხშირ შემთხვევაში არ გასცილებია საგაზეთო, გნებათ სატელევიზიო პუბლიცისტიკის ჩარჩოებს და შედარებით ნაკლებად აისახა სამეცნიერო ლიტერატურაში. დღეისათვის ხელთა გვაქვს სულ რამდენიმე გამოკვლევა, რომელიც უშუალოდ ეხება სავალუტო კრიზისის მაპროვოცირებელ ფაქტორებსა და მისი განვითარების თავისებურებებს საქართველოში. მიუხედავად ამისა, აღნიშნულ ნაშრომებში ჩამოყალიბებულ შეხედულებათა სპექტრი საკმარისად ფართოა იმისათვის, რათა მოხდეს მათი ერთმანეთისაგან გამიჯვნა და ზოგიერთ შემთხვევაში პოლარიზაციაც კი.

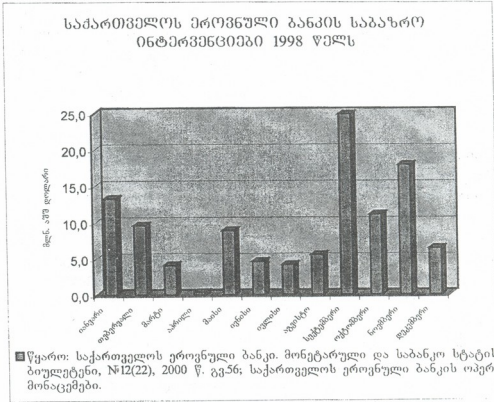
1. სავალუტო - კრიზისული პერიოდი

სავალუტო კრიზისის პერიოდის იდენტიფიკაციისათვის უნდა გავერკვეთ თვით ამ ცნების შინაარსში. სავალუტო კრიზისი წარმოადგენს ამა თუ იმ ქვეყნის შიდასავალუტო ბაზარზე მოთხოვნა-მიწოდების დეფორმაციას, რომელიც ცენტრალური ბანკის სავალუტო რეზერვების მკვეთრი შემცირების კვალობაზე, ან მის გარეშე, ახდენს ეროვნული ვალუტის ნომინალური გაცვლითი კურსის მიღწეულ პარიტეტზე სპეკულაციური შეტევის პროვოცირებას, რასაც მოჰყვება სავალუტო კრაზი. ამ უკანასკნელის ქვეშ იგულისხმება ეროვნული ვალუტის ნომინალური გაცვლითი კურსის დაცემა 25%-ით და მეტით. მოცემული განმარტების მიხედვით, სავალუტო კრიზისი იწყება უცხოური ვალუტის მწვავე დეფიციტით, რომელიც ქვეყანაში ფიქსირებული, ან მართვადი გაცვლითი კურსის რეჟიმის მოქმედების პირობებში იფარება ცენტრალური ბანკის სავალუტო მარაგების ხარჯზე. მათი ამოწურვის კვალობაზე ძლიერდება აუიოტაჟი შიდასავალუტო ბაზრის ოპერატორებს შორის, რომელიც საბოლოო ჯამში, გადაიზრდება დევალვაციაში, ანუ დროის შედარებით ვიწრო შუალედში ნომინალური გაცვლითი კურსის ძალზედ მკვეთრ ვარდნაში.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, სავალუტო კრიზისის უპირველესი სიმპტომია მოთხოვნის ერთბაშად დიდი ზრდა შიდასავალუტო ბაზარზე, რომელიც ფიქსირებული, ან მართვადი კურსის რეჟიმის ფარგლებში მყისიერად აისახება ცენტრალური ბანკის საბაზრო ინტერვენციების დინამიკაში. ქვემოთ მოყვანილ გრაფიკში (იხ. გრაფიკი №1) კარგად ჩანს, რომ 1998 წლის პირველ რვა თვეში საქართველოს ეროვნული ბანკის მიერ განხორციელებული აშშ დოლარის გაყიდვები, სეზონური ფაქტორის გათვალისწინებით, ძირითადად სტაბილური იყო და არ ავლენდა რაიმე განსაკუთრებულ დაწოლას ბაზარზე. ინტერვენციების

მოცულობა ერთბაშად გაიზარდა სექტემბერში, როდესაც ეროვნულმა ბანკმა თითქმის იმდენივე ვალუტა გაყიდა, რამდენიც წინა 5 თვის განმავლობაში. სავალუტო რეზერვების ინტენსიური ხარჯვა გაგრძელდა ინტერვენციების სრულ შეწყვეტამდე იმავე წლის 7 დეკემბერს. ამ პერიოდში ეროვნულმა ბანკმა საერთო ჯამში ბაზარზე 60,3 მლნ. აშშ დოლარი გაყიდა, რაც თითქმის 10 მლნ. აშშ დოლარით მეტია, ვიდრე წინა 8 თვეში გაყიდული ვალუტის საერთო ოდენობა. აქედან გამომდინარე შეიძლება ითქვას, რომ სავალუტო-კრიზისული დაწოლა ბაზარზე 1998 წლის სექტემბერში დაიწყო.

გრაფიკი 1.

რადგანაც, საქართველოში იმხანად მოქმედი მართვადი გაცვლითი კურსის რეჟიმი ფიქსირებულისაგან განსხვავებით, ეროვნული ვალუტის ნომინალური გაცვლითი კურსის არსებული პარიტეტის მნიშვნელოვანი კორექტირების საშუალებას იძლევა, სავალუტო კრიზისის განვითარება საქართველოში 1998 წელს გარკვეულწილად საკურსო თანაფარდობის ცვლილებაშიც გამოვლინდა. თუ იმავე წლის პირველ 8 თვეში 1 აშშ დოლარის მიმართ ლარის კურსი სულ რაღაც 5 თეთრით შემცირდა, სექტემბრიდან მოყოლებული დეკემბრის ბოლომდე ეროვნული ვალუტა 45 თეთრით, ანუ 33,3%-ით გაიზარდა (იხ. გრაფიკი № 2).

მიუხედავად საკურსო ნიშნულის ასეთი სერიოზული ცვლილებისა, მთელი ამ ხნის მანძილზე არ განელებულა აუციტაჟური მოთხოვნა შიდასავალუტო ბაზარზე. პარადოქლურად მკვეთრად დაეცა კომერციული ბანკების მიერ აშშ დოლარების

გაყიდვათა მოცულობა, როგორც თბილისის ბანკთაშორის სავალუტო ბირჟაზე, ასევე ბირჟის გარეთა ბაზარზე. თუ თბსბ-ზე კომერციული ბანკები იენის-ავვისტოს თვეში საშუალოდ 3,7 მლნ. აშშ დოლარს ყიდდნენ, სექტემბერ-ნოემბერში მათი გაყიდვების საშუალოთვიურმა მაჩვენებელმა 1 მლნ. აშშ დოლარსაც კი ვერ მიაღწია. კომერციული ბანკების, როგორც გამყიდველების აქტიურობამ მკვეთრად იმატა დეკემბერში, როდესაც მათ 10 მლნ. აშშ დოლარზე მეტი გაყიდეს [1, გვ. 56]. უნდა ვივარაუდოდ, რომ 1998 წლის დეკემბერში, მას შემდეგ რაც ეროვნულმა ბანკმა შეწყვიტა ინტერვენციები თბსბ-ზე, გამოიკვეთა შიდასავალუტო ბაზარზე მოთხოვნა-მიწოდების წონასწორობის აღდგენის რეალური ტენდენცია, რომლის გაძლიერებასაც ხელი შეუწყო მიმოქცევაში ლარის მასის შემცირებამ სექტემბერ-ნოემბერში, აგრეთვე სეზონურმა ფისკალურმა დაწოლამ. ყოველივე ამის შედეგად, დეკემბრის ბოლო დეკადაში ლარის ნომინალური გაცვლითი კურსი რამდენადმე დასტაბილურდა და 1 აშშ დოლარმა 1,75-1,80 ლარი შეადგინა. სწორედ ამ ფაქტზე დაყრდნობით დამკვიდრდა ლიტერატურაში აზრი, რომ სავალუტო-კრიზისული პერიოდის დასრულება დაემთხვა კალენდარული წლის ბოლოს, რაც ჩვენის აზრით, არ შეესაბამება სინამდვილეს.

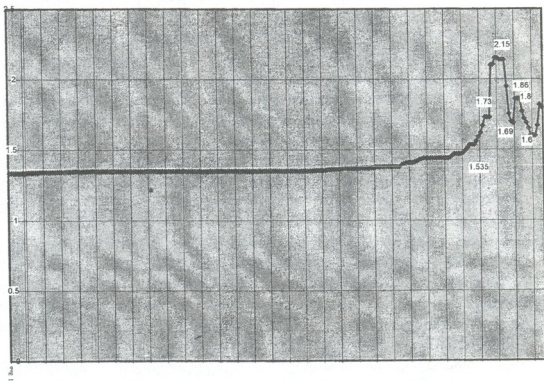
ლარის კურსის სტაბილიზაცია 1998 წლის დეკემბრის ბოლოს დროებით ხასიათს ატარებდა. საკმარისი იყო ახალი წლის დასაწყისში მოხსნილიყო ფისკალური წნეხი და დაწყებულყო ბავაჭრო ბალანსის სეზონური გაუარესება, რომ კვლავ მკვეთრად დაიძვრა ერთობ მიყვამ წონასწორობა შიდა სავალუტო ბაზარზე. ამას დაემატა საგადასხდელი ბალანსის ფინანსური ანგარიშის გააქტიურება, რომლის არხებითაც 1998 წლის ბოლო დღეებში ქვეყანაში ბიუჯეტის სასარგებლოდ მნიშვნელოვანი რაოდენობის უცხოური ვალუტა შემოვიდა, რომლის მონეტიზაციის ეფექტის განეიტრალება თავისუფალი მცურავი კურსის პირობებში ეროვნულმა ბანკმა ვეღარ შეძლო. ეროვნული ვალუტის ნომინალური გაცვლითი კურსი 1999 წლის 1 იანვრიდან მოყოლებული 6 მარტამდე 65 თეთრით, ანუ 37%-ით დაეცა (იხ. გრაფიკი № 2).

ლარის დეველვაციის ახალ ტალღას თან სდევდა მძაფრი სპეკულაციური აქიოტაჟი, რომელიც ეროვნული ვალუტის ესოდენ მასშტაბურმა გაუფასურებამაც კი ვერ დააცხრო. სამი თვის მანძილზე, 1999 წლის იანვარ-მარტში კომერციულმა ბანკებმა თბსბ-ზე 13,4 მლნ. აშშ დოლარი გაყიდეს, მაშინ როდესაც ბირჟის გარეთა სავალუტო ბაზარზე 129,7 მლნ. აშშ დოლარი შეიძინეს [1, გვ. 56, 60] ლარის საბოლოო სტაბილიზაცია მოხდა იმავე წლის მაისში, რის შემდეგაც ეროვნული ვალუტის გაცვლითი კურსი 1 აშშ დოლარში 1,9-2,0 ლარს შორის მოექცა.

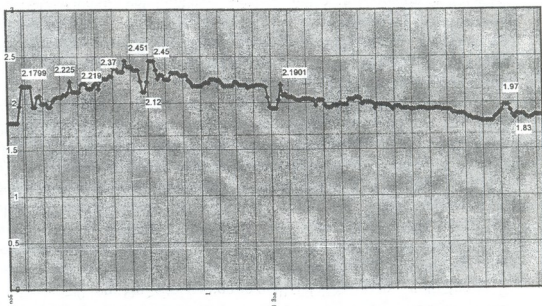
ამრიგად, 1998 წლის სავალუტო კრიზისი დაიწყო იმავე წლის სექტემბერში და დასრულდა 1999 წლის მაისში, როდესაც შიდასავალუტო ბაზარზე საბოლოოდ ჩამოყალიბდა ახალი საკურსო პარიტეტი, რომლის საზღვრებიც ხანგრძლივი პერიოდის მანძილზე იქნა შენარჩუნებული.

გრაფიკი №2

ღარს ნომინალური ბაცვლითი კურსის მრუდი აშშ დოლართან მიმართებაში (მაისი-დეკემბერი, 1998)

ღარს ნომინალური ბაცვლითი კურსის მრუდი აშშ დოლართან მიმართებაში (იანვარი-აპრილი, 1999 წელი)

—/— სეპ-ის მონეტარული და საბანკო სტატისტიკის ბიულეტენი, №12(22), 20 სეპ-ის ოპერატიული მონაცემები.

2. სავალუტო კრიზისის მაპროვოცირებელი ფაქტორი.

ეს საკითხი ეკონომიკურ ლიტერატურაში შედარებით უკეთ არის შესწავლილი. დღეს უკვე აღარავინ დაობს იმაზე, რომ სავალუტო კრიზისის განვითარება 1998-99 წლებში მრავალფაქტორიანი პროცესი იყო, თუმცა ცალკეული ფაქტორების როლი კრიზისული მოვლენების განვითარებაში ცხადია არ შეიძლება ყოფილიყო ერთნაირი. პროფესორი იმესხია გამოყოფს “ფინანსური კრიზისის” (იგულისხმება ლარის დევალვაცია) საგარეო და საშინაო ფაქტორებს. საგარეო ფაქტორებს იგი მიაკუთვნებს საქართველოს “მეტისმეტ” დამოკიდებულებას უცხოეთის ეკონომიკისადმი, რომელიც ხასიათდება საგარეო ვაჭრობის არახელსაყრელი სტრუქტურითა და დინამიკით, უცხოური ინვესტიციების ნაკლები ეფექტურობით, დოლარინაცის მაღალი დონითა და საგარეო ვალდების არარაციონალური აკუმულირებით [2, გვ. 82-94]. სავალუტო კრიზისის საშინაო ფაქტორებიდან, რომელთაც იმესხია ასახელებს, ჩვენის აზრით, განსაკუთრებით საინტერესოა ორი: ეკონომიკის მონეტიზაციის შეუსაბამობა ფაქტიურ ეკონომიკურ ზრდასთან, რამაც გამოხატულება ჰპოვა კრიზისამდელ დეფლაციაში და საბიუჯეტო კრიზისი [2, გვ. 96].

დაახლოებით მსგავს შეხედულებებს ავითარებს დოც. მ. გვედესიანი. იგი დარწმუნებულია, რომ “1998 წლის შემოდგომაზე დაწყებული კრიზისული პროცესები” საქართველოს ხელისუფლების მიერ გატარებული “მაკრო მონეტარული კურსის” შედეგია. სწორედ ლარის შემოდების შემდგომ განხორციელებულმა “ემისიის შეზღუდვის” პოლიტიკამ ჩამოაყალიბა. დასახელებული ავტორის აზრით ინფლაციისა და დევალვაციის ისეთი თანაფარდობა, “რომელიც ფულის რეფორმიდან სამი წლის მანძილზე ხელს უწყობდა იმპორტს, სულ უფრო აძნელებდა ექსპორტს. აუარესებდა სამამულო წარმოების პირობებს, კიდევ უფრო ხელოვნურად ამცირებდა მის ისედაც მცირე კონკურენტუნარიანობას” [3, გვ. 112-114]. ფაქტიურად იგივე აზრს იზიარებს ეკონომიკურ მეცნიერებათა კანდიდატი ი. არჩვაძე [4, გვ. 136-141].

სრულიად საპირისპირო პოზიციაზე დგანან დოც. რ. გოცირიძე და საქართველოს პარლამენტის საბიუჯეტო ოფისის ექსპერტები, რომელთა მიერ მომზადებული ვრცელი გამოკვლევა წარმოადგენს 1998 წელს დაწყებული სავალუტო კრიზისის საგანგებოდ შესწავლის ჯერჯერობით ერთადერთ ცდას. გამოკვლევას ლიტმოტივად გასდევს მოსაზრება იმის შესახებ, რომ ლარის დევალვაცია “უფრო მეტად შიდა ფაქტორებით იყო გამოწვეული”. გარეშე ფაქტორებმა, კერძოდ “რუსეთის კრიზისმა მხოლოდ დამამძიმებელი როლი ითამაშა” [5, გვ. 45]. შიდა ფაქტორებიდან სავალუტო კრიზისის ძირითად მიზეზად განიხილება “საბიუჯეტო კრიზისი, რომელიც სახელმწიფო ბიუჯეტის დეფიციტის ზრდაში გამოვლინდა და განაპირობა მთავრობის ხარჯების დაფინანსება ეროვნული ბანკის მიერ”. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, საბიუჯეტო ოფისი სავალუტო კრიზისული მოვლენების განვითარების უმთავრეს ფაქტორად მიიჩნევს ბიუჯეტის დეფიციტის

მონეტიზაციას ეროვნული ბანკის ემისიური კრედიტების ხარჯზე, რომელიც “ბიუჯეტის დეფიციტის დაფარვის ყველაზე უარეს ფორმადაა მიჩნეული” [5, გვ. 78-81].

ამრიგად, 1998-99 წლების სავალუტო კრიზისის ძირითადი მაპროვოცირებელი ფაქტორების შესახებ ქართულ ეკონომიკურ ლიტერატურაში უკვე გამოიკვეთა ორი კონცეპტუალური პოლუსი. პირველი კრიზისის მთავარ წინამძღვარს ხედავს ეკონომიკის მონეტიზაციის დონის სიმცირეში, რომელიც იწვევს ლარის რეალურ სიძვირეს და ქვეყნის კონკურენტიანობის შესუსტებას. მეორე კი პირიქით, სავალუტო კრიზისული მოვლენების წამყვან მაპროვოცირებელ ფაქტორად განიხილავს მიმოქცევაში ჭარბი ლარის არსებობას. საერთო ამ ორ პოზიციას აქვს ის, რომ როგორც ერთი, ისე მეორე კრიზისის განვითარებაში გადამწყვეტ როლს ანიჭებენ ქვეყნის შიდა ფაქტორებს და გარეშე ეკონომიკურ შოკს მხოლოდ დამამძიმებელ გარემოებად განიხილავენ. არსებობს ლარის მკვეთრი დევალვაციის მამოძრავებელი ძალების შესახებ სხვა შეხედულებაც, რომლის თანახმადაც, სავალუტო კრახი განაპირობებს უპირატესად გარეშე ფაქტორებმა, კერძოდ კი საქართველოს მთავარი სავაჭრო პარტნიორი ქვეყნის – რუსეთის ეროვნული ვალუტის უპრეცედენტო დევალვაციამ, რომლის უაღრესად უარყოფითი ზემოქმედება საქართველოს ეკონომიკაზე გადაეხლართა ქვეყნის შიგნით უკვე ქრონიკულად ქცეულ ფისკალურ დეფიციტს [6, გვ. 139-143]. კრიზისის ფაქტორული ანალიზის ხედვებზე პოლიტიზირების გამო, ამგვარმა მიდგომამ ჯერ კიდევ ბოლომდე ვერ დაიმკვიდრა ადგილი სამეცნიერო ლიტერატურაში. მოვლენების თანმიმდევრულმა შესწავლამ კი, როგორც კრიზისულ, ასევე პოსტკრიზისულ პერიოდში, ცხადყო, რომ სწორედ უძლიერესი საგარეო-ეკონომიკური შოკი იყო 1998-99 წლების სავალუტო კრიზისის ძირითადი მაპროვოცირებელი ფაქტორი.

სანამ უშუალოდ ამ თეზისის დასაბუთებას შევედგებოდეთ, მიზანშეწონილად მიგვაჩნია დაეუბრუნდეთ ზემოთ აღნიშნულ შეხედულებებს. დავიწყოთ თუნდაც სავალუტო-კრიზისული მოვლენების ემისიური ახსნით, რომელიც საქართველოს პარლამენტის საბიუჯეტო ოფისმა განავითარა თავის გამოკვლევაში. ამ მოსაზრების ავტორების ძირითად არგუმენტს წარმოადგენს ის გარემოება, რომ 1998 წელს საქართველოში მკვეთრად გაიზარდა ბიუჯეტის დეფიციტი, რაც დაკავშირებული იყო, ერთის მხრივ, სახელმწიფო შემოსავლების გეგმის “კატასტროფულ ჩავარდნასთან”, ხოლო, მეორეს მხრივ, საერთაშორისო ფინანსურ ორგანიზაციებთან შეთანხმებული ფინანსური პროგრამების ფარგლებში განსაზღვრული საგარეო დაფინანსების მიუღებლობასთან. ყოველივე ამის გამო ერთბაშად გაიზარდა მთავრობის ნასესხობა ეროვნული ბანკიდან, რასაც მოჰყვა მიმოქცევაში ფულის მასის შესაბამისი მატება და მოთხოვნა-მიწოდების დეფორმაცია შიდასავალუტო ბაზარზე [5, გვ. 78-81]. სავალუტო კრიზისის ფისკალურ-მონეტარული წინამძღვრების ჩამოყალიბების წარმოდგენილი სქემა ძალიან ჰგავს ეროვნული ვალუტის კრიზისული დევალვაციის ე.წ. კანონიკურ მოდელს,

რომელიც შეიმუშავა ცნობილმა ამერიკელმა ეკონომისტმა პოლ კრუგმანმა [7, გვ. 2-3]. ამ მოდელს ფართოდ იყენებენ სავალუტო კრიზისების შესწავლისათვის გარდამავალი ეკონომიკის მქონე ქვეყნებში. ამდენად, საქართველოს პარლამენტის საბიუჯეტო ოფისის პოზიცია საკვლევი თემისადმი ტრადიციულ მიდგომად შეიძლება ჩაითვალოს. სხვა საკითხია, რამდენად დასტურდება აღნიშნული შეხედულება ფაქტიური მონაცემებით.

როდესაც ეროვნული ბანკის კრედიტის ხარჯზე ბიუჯეტის დეფიციტის მონეტიზაციაზე ვსაუბრობთ, უნდა გავითვალისწინოთ ის გარემოება, რომ აღნიშნული კრედიტის მოცულობა, როგორც წესი, არ ემთხვევა ფულადი მასის აგრეგატების ზრდის რაოდენობრივ მაჩვენებელს. საქმე იმაშია, რომ ხდება მთავრობის ნასესხობის განეიტრალება, რომელიც სხვადასხვა გზით შეიძლება განხორციელდეს. მაგალითად, თუ მთავრობამ აიღო X რაოდენობის სესხი ეროვნულ ბანკში, ხოლო საგარეო ვალების მომსახურებისათვის, რომელიც უცხოურ ვალუტაში ხორციელდება, მას ესაჭიროება რაოდენობის ლარი იგივე ეროვნულ ბანკში აშშ დოლარებში გადაცვლისა და დანიშნულებისამებრ გადასარიცხად, ქვეყნის შიგნით მიმოქცევაში X - რაოდენობის დამატებითი ლარი გავა. საგარეო ვალების მომსახურების გარდა არსებობს მთავრობის ნასესხობის განეიტრალების სხვა საშუალებებიც, როგორებიცაა შიდა ვალის, კერძოდ ეროვნული ბანკის მიმართ მთავრობის დაგროვილი დავალიანების მომსახურება, ეროვნული ბანკის მიერ უცხოური ვალუტის გაყიდვა საბაზრო ინტერვენციების გზით და სხვა. სამწუხაროდ, საბიუჯეტო ოფისის გამოკვლევაში აღნიშნული გარემოება არ არის მიღებული მხედველობაში, ამიტომ გადაჭარბებულად არის შეფასებული ბიუჯეტის დეფიციტის შესავსებად ეროვნული ბანკის კრედიტის გამოყენების უარყოფითი მონეტარული ეფექტი. მაგალითად, საბიუჯეტო ოფისის გამოკვლევაში ეკითხულობთ, რომ 1998 წლის ივლისში ეროვნულმა ბანკმა მთავრობაზე სესხის სახით გასცა 44,4 მლნ. ლარი და “როგორც მოსალოდნელი იყო, მიმოქცევაში მისი გაშვებიდან 4 თვის შემდეგ, ეს მოვლენა ლარის კურსის გაუფასურების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორი გახდა” (5. გვ.70). ეროვნულმა ბანკმა მართლაც გასცა მთავრობაზე აღნიშნულ პერიოდში მითითებული რაოდენობის კრედიტი, მაგრამ იმავე თვეში ევროგაერთიანების მიმართ საქართველოს ვალების დარეგულირების მიზნით 120,2 მლნ. ლარი დაიხარჯა, რის სანაცვლოდაც ევროგაერთიანებამ იმავე თვეში 89,3 მლნ. ლარის ახალი კრედიტი გაუხსნა საქართველოს. ამდენად, ივლისში საგარეო ვალების მომსახურებას 30,9 მლნ. ლარი მოხმარდა, ამას დაემატა კიდევ 5,4 მლნ. ლარი თვით ეროვნული ბანკისათვის მის მიმართ მთავრობის დაგროვილი დავალიანების მომსახურებისათვის გადახდილი თანხა. საბოლოო ჯამში იმ 44,4 მლნ. ლარის გრძელვადიანი სესხიდან, რომელიც 1998 წლის ივლისში გაცა მთავრობაზე სულ რაღაც 6,7 მლნ. ლარიდა დარჩა (იხ. ცხრილი 1). ძნელი მისახვედრი არ უნდა იყოს, რომ ამ რაოდენობის თანხა არათუ 4 თვის შემდეგ, ერთი თვის შემდეგაც ევრაერთიარ

სერიოზულ ძვრებს ვერ გამოიწვევს შიდასავალუტო ბაზარზე მოთხოვნა-მიწოდების თანაფარდობაზე. ზემოთ მოტანილ ცხრილში საკმარისად ნათლად ჩანს, რომ უშუალოდ წინაკრიზისული სამი თვის განმავლობაში არც ფართო ფულის (M2) და არც სარეზერვო ფულის (M0) აგრეგატები რაიმე მნიშვნელოვან დინამიკას არ ავლენდნენ. იგივე შეიძლება ითქვას წინაკრიზისულ რვა თვეზეც, რომლის განმავლობაშიც ფართო ფული (M2) საერთოდ არ გაზრდილა, ხოლო სარეზერვო ფული (M0) 4,7 მლნ. ლარით გაიზარდა (იხ. ცხრილი №1). აღარაფერს ვამბობთ უშუალოდ კრიზისულ პერიოდზე (დეკემბრის ბოლომდე), როდესაც მასობრივმა ინტერვენციებმა ემისიური ეფექტი მკვეთრად უარყოფით მაჩვენებელზე გაიყვანეს.

ამრიგად, მოსაზრება იმის შესახებ, რომ “ლარის დეველუაციის პროცესს საფუძველი საბიუჯეტო-საგადასახადო კრიზისმა დაუდო” (5. გვ. 78), ჩვენი აზრით ნაკლებად სარწმუნოა. ეს სრულებითაც არ ნიშნავს იმას, რომ საბიუჯეტო კრიზისს არავითარი წვლილი არ მიუძღვის სავალუტო-კრიზისული მოვლენების განვითარებაში. აღნიშნული როლი ორგეგარად გამოვლინდა. პირველი იყო ის, რომ საგადასახადო ადმინისტრირების არაეფექტურობა, ხანგრძლივი პერიოდის მანძილზე უარყოფით ზემოქმედებას ახდენდა ლარზე მოთხოვნის, ანუ უცხოური ვალუტის მიწოდების დინამიკაზე, რადგანაც დოლარიზებულ გარდამავალ ეკონომიკაში ბიუჯეტთან ანგარიშსწორებისათვის მსხვილი გადამხდელეების მნიშვნელოვან ნაწილს, როგორც წესი, უცხოური ვალუტა გადააჰყავს ეროვნულ ვალუტაში. მეორე კი იმაში მდგომარეობდა, რომ ქრონიკული საბიუჯეტო დეფიციტის პირობებში, როდესაც მთავრობა ვერ ახერხებს მოსახლეობის ფართო მასებისათვის ხელფასებისა და პენსიების, აგრეთვე სხვა სოციალური გადახდების გასტუმრებას, ყალიბდება ეროვნული ვალუტის სტაბილურობის მიმართ უნდობლობის ძლიერი ფსიქოლოგიური ფონი. ეს უკანასკნელი ნოყიერ ნიადაგს ქმნის შიდასავალუტო ბაზრის ოპერატორების მხრიდან სპეკულაციური შეტევების განსახორციელებლად.

ამდენად, არ შეიძლება საბიუჯეტო კრიზისის როლის უგულვებელყოფა 1998-99 წლების სავალუტო კრიზისის ესკალაციაში, თუმცა ამ ფაქტორს ვერ მივიჩნევთ ლარის ესოდენ ღრმა დეველუაციის ძირითად მაპროვოცირებელ გარემოებად.

სულ სხვა თეორიულ პოსტულატებს ეფუძნება შეხედულება, რომლის თანახმადაც 1998 წელს საქართველოში დაწყებული სავალუტო კრიზისი ძირითადად გამოიწვია არა ემისიის სიჭარბემ, არამედ პირიქით, მისმა შეზღუდვამ, რომელმაც განაპირობა ლარის “მოჩვენებითი” სტაბილურობა და მისი სიძვირე [3, გვ. 112-113]. “რა ხან “მაგარი ლარი” – წერს დოცენტი მ. გველესიანი - თვითმიზნად გაიხადა, ხელისუფლება დიდხანს ხუჭავდა თვალს ამ ფაქტორებზე (იგულისხმება ლარის კურსის დაწვევის ტემპის მნიშვნელოვანი ჩამორჩენა ინფლაციის ტემპთან შედარებით და ამის უარყოფითი გავლენა ქვეყნის საგაჯრო ბალანსზე - მ.კ.) და ამით გარდუვალს

ფულის აგრეგატების ცვლილება 1998 წელს

ცხრილი 1

84

შარკვენებლები	1997 დეკემბერი	1998 წელი								ცვლილება				ცვლილება წლის დასაწყისიდან	
		იანვარი	თებერვალი	მარტი	აპრილი	მაისი	ივნისი	ივლისი	აგვისტო	სექტემბერი	ოქტომბერი	ნოემბერი	დეკემბერი		
1 მთავრობაზე გაცემული კრედიტი ქრონული ბანკიდან		12.2	11.7	9.5	14.5	6.1	27.0	44.4	-2.8	122.5	12.5	8.4	5.5	-20.1	128.8
2 მიუკვრეტის დეფიციტის დაყენება საგარეო წარმოები		0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	69.3	15.0	104.3	0.0	0.0	0.0	0.0	104.3
3 სესხის მოცულობა მიუკვრეტში ვადობლივი თანხა		6.0	0.0	35.54	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	41.5	0.0	0.0	0.0	0.0	41.5
4 ბანკების წინადა დავალიანება		-1.0	0.0	-0.1	0.3	0.0	-0.6	-1.1	0.7	-1.7	0.7	4.6	-1.8	4.8	3.1
5 საგარეო ვალის მოშახურება		0.0	0.4	0.0	0.0	0.0	0.0	120.2	1.5	122.1	0.0	0.3	0.2	0.0	122.6
6 მთავრობის მიერ ქრონული ბანკის სესხის მოშახურება		16.3	5.8	21.6	3.9	1.9	7.9	5.4	5.5	68.3	2.5	5.6	6.5	7.3	90.2
7 თანხაზე ინტერვენციების შედეგად მიმოქცევიდან ამოღებული ლარები		0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
8 მთავრობის ანგარიშებზე თანხები		0.4	1.5	-0.6	0.5	-3.9	1.7	0.5	-1.7	-1.5	-3.0	5.1	2.0	15.3	17.9
9 ნეტო ცვლილება (1+2+3+4)-(5+6+7+8)		0.6	3.9	24.0	10.4	8.0	16.8	6.5	7.5	77.7	13.8	2.0	-5.0	-37.9	47.0
10 მთავრობაზე გაცემული სესხებით რიცხული დავალიანება	412.7	424.9	436.6	446.1	460.6	466.7	493.7	538.1	535.2	122.5	547.8	556.2	561.6	541.5	128.8
11 ფართი ფული M ₂	295.2	274.3	272.1	269.7	287.4	280.2	281.7	291.1	294.2	-1.0	252.2	228.8	210.3	261.1	-34.1
12 ნაღდი ფული მიმოქცევაში	254.8	231.3	227.3	229.0	237.6	239.0	236.8	246.9	250.2	-4.3	211.8	195.5	179.6	222.0	-32.6
13 სარეზერვო ფული	277.1	259.9	254.8	259.8	271.0	266.6	272.0	278.1	261.8	4.7	245.7	232.9	208.0	259.7	-17.3
სავალდებულო რეზერვები	15.7	14.9	17.0	17.4	17.1	16.8	17.9	18.3	18.3	2.7	24.3	22.6	22.0	18.0	2.4
კანონების საკორესპონდენტო ანგ. კრ. ბანკები	6.9	13.6	10.5	13.4	16.3	10.8	17.4	12.9	13.3	6.4	9.6	14.8	6.4	19.7	12.8
14 მთავრობის ანგარიშებზე თანხები	15.7	16.2	17.7	17.1	17.6	13.7	15.4	15.9	14.2	-1.5	11.2	16.4	18.4	33.6	17.9
15 ბანკების წინადა დავალიანება	3.5	2.5	2.5	2.4	2.7	2.7	2.2	1.1	1.7	-1.7	-1.0	3.6	1.8	6.6	3.1

1/ მონაცემები ურჩობაში საქართველოს ქრონული ბანკის მონეტარული და საბანკო სტატისტიკის ბიულეტენის ინფორმაციის,
ასევე გამოყენებულია ქრონული ბანკის ობერსტიული მონაცემები.

ხდიდა სავალუტო კრიზისს” [3, გვ. 113]. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ეროვნული ვალუტის ნომინალური კურსის სტაბილურობა, დასახელებული ავტორის აზრით, ზომიერი ინფლაციის პირობებშიც კი, ხელს უწყობდა საქართველოს სავაჭრო ბალანსის დეფიციტის გაღრმავებას და ბოჭავდა ეკონომიკის რეალურ სექტორს [4, გვ. 136-141].

იმისათვის, რომ შეეფასოთ ამ მოსაზრების ჭეშმარიტება, უნდა ვისარგებლოთ ლარის რეალური გაცვლითი კურსის ინდექსით, როგორც აშშ დოლარის, ასევე საქართველოს ორი წამყვანი სავაჭრო პარტნიორი ქვეყნის – რუსეთისა და თურქეთის ეროვნული ვალუტების მიმართ. ეს საშუალებას მოგვცემს ვიმსჯელოთ ჩვენი ეროვნული ვალუტის რეალური სიძვირის ზომის და მისი სავაჭრო და საზოგადოებრივ საგადასხდელო ბალანსზე ზემოქმედების შესახებ წინა და პოსტკრიზისულ პერიოდებში. მეტი თვალსაჩინოების მიზნით აღნიშნული ინდექსების მრუდები ჩვენ ერთ სიბრტყეზე მოვათავსეთ.

ლარის რეალური გაცვლითი კურსის ინდექსის დინამიკა წინაკრიზისულ პერიოდში 1995 წლის დეკემბრიდან 1998 წლის სექტემბრამდე, სულ მცირე ორი ემპირიული დასკვნის საფუძველს იძლევა (იხ. გრაფიკი №3).

პირველი, მიუხედავად იმისა, რომ 1996 წლის მეორე ნახევარში რუსული რუბლის მიმართ ლარი რეალურ გამოხატულებაში საგრძნობლად გაძვირდა, მომდევნო 1997 წლიდან აშკარად გამოიკვეთა მისი რეალური კურსის ინდექსის შემცირების ტენდენცია, რომელიც იმავე წლის მეორე ნახევარში 1995 წლის დეკემბრის დონეს დაუბრუნდა. ამის შემდეგ კრიზისამდე ჩვენი ეროვნული ვალუტა ფაქტიურად არ გაძვირებულა, პირიქით 1998 წლის აპრილიდან აგვისტოს ბოლომდე გაიფხვრა კიდევ. აქედან გამომდინარე “მაგარი ლარის” კონცეფცია, რომელიც ზემოთ განვიხილეთ, არ გამოდგება რუსეთის ფედერაციის მიმართ საქართველოს ეკონომიკის ნაკლები კონკურენტუნარიანობის დასამტკიცებლად. ამის საჭიროება არც არსებობს, რადგანაც საქართველო-რუსეთის სავაჭრო ურთიერთობების დინამიკა 1996-97 წლებში, აგრეთვე 1998 წლის პირველ 8 თვეში აშკარად ავლენს პოზიტიურ ძვრებს საქართველოს სასარგებლოდ. 1996 წელთან შედარებით, 1997 წელს ექსპორტი რუსეთში 21,2%-ით გაიზარდა, ხოლო იმპორტი მცირედით შემცირდა კიდევ. 1998 წელს, რომ გაგრძელებულიყო წინა წლებში, თუნდაც ამ წლის პირველ რვა თვეში, ჩამოყალიბებული ტენდენციები, ექსპორტი კიდევ უფრო შთამბეჭდავად გაიზარდებოდა. რაც შეეხება იმპორტს, მიუხედავად იმისა, რომ 1998 წლის სექტემბერ-დეკემბერში იგი მკვეთრად

* რეალური გაცვლითი კურსის ინდექსი გამოითვლება ფორმულით: $RER = 1/NER \times I_1/I_2$, სადაც RER არის რეალური გაცვლითი კურსის ინდექსი, NER – ნომინალური გაცვლითი კურსი, ხოლო I_1 და I_2 – სამომხმარებლო ფასების ინდექსები მოცემულ ქვეყანასა და მეორე ქვეყანაში.

გრაფიკი 3

გაიზარდა რუსეთიდან საქართველოში, მისი წლიური მაჩვენებელი 4,3 მლნ. აშშ დოლარით მეტი იყო წინა წელთან შედარებით [8, გვ. 258]. ამრიგად, წინაკრიზისულ პერიოდში საქართველოს ეკონომიკა რუსეთის ფედერაციის მიმართ არ შეიძლება, სავალუტო თვალსაზრისით, ჩაითვალოს არაკონკურენტულად.

მეორე, ლარის რეალური გაცვლითი კურსის ინდექსის მოძრაობა აშშ დოლარის მიმართ შედარებით გრძელვადიან პერსპექტივაში მნიშვნელოვნად განსხვავდება რუსული რუბლის მიმართ მისი დინამიკისაგან, თუმცა წინაკრიზისულ პერიოდში ეს განსხვავება თვალშისაცემი ნამდვილად არ არის. მართალია, 1995 წლის დეკემბერთან შედარებით 1996 წლის დასაწყისში ლარი რამდენადმე გაძვირდა, მაგრამ მალევე დასტაბილურდა გარკვეულ დონეზე და ხანგრძლივი პერიოდის მანძილზე, ვიდრე კრიზისამდე მისი რეალური კურსის დინამიკა 8-10 პროცენტულ პუნქტს არ გასცილებია, პიკებს შორის შუალედებში კი გადახრა საგრძნობლად ნაკლები იყო. რამდენად უარყოფითად იმოქმედა ამან საქართველოს ეკონომიკის კონკურენტუნარიანობაზე? ცხადია, ლარის თუნდაც უმნიშვნელო გაძვირება დადებით გავლენას ვერ მოახდენდა ქვეყნის სავაჭრო ბალანსზე, მაგრამ ეს გავლენა არ შეიძლება ყოფილიყო მკვეთრად უარყოფითიც. საქმე იმაშია, რომ ლარის რეალური გაცვლითი კურსი აშშ დოლარის მიმართ უფრო მნიშვნელოვანია საქართველოს ვაჭრობისათვის იმ ქვეყნებთან, რომლებთანაც ჩვენს ქვეყანას დამოუკიდებლობამდე არ ჰქონია ტრადიციული სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობები. ქართული ექსპორტი ამ ქვეყნებში უპირატესად ნედლეულით შემოიფარგლება, რომლის დამზადების ფასები ქვეყნის შიგნით იმდენად დაბალია, რომ ლარის “დამძიმებას” 8-10%-ით, არანაირი გავლენის მოხდენა არ შეეძლო მის საქსპორტო ფასზე, ანუ მის კონკურენტუნარიანობაზე ქვეყნის ფარგლებს მიღმა. ლარის გარკვეულ სიძვირეს აშშ დოლარის მიმართ თეორიულად უფრო მეტი ეფექტი შეიძლება ჰქონოდა იმპორტზე აღნიშნული ქვეყნებიდან, მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ, რომ გადახდისუნარიანი მოთხოვნა საქართველოში 1996-98 წლებში ფაქტიურად არ გაზრდილა, ნაკლებად სავარაუდოა, რომ რამდენადმე ძვირ ლარს სერიოზული როლი ეთამაშოს უპირატესად სურსათისა და სამომხმარებლო საქონლის იმპორტის წახალისებაში. ყოველ შემთხვევაში იმპორტის დინამიკა 1995-97 წლებში ამას არ ადასტურებს. იმპორტის ზრდის ტემპი იმ ქვეყნებიდან, რომლებიც დსთ-ში არ შედიან 1996 წელს წინა წელთან შედარებით 80%-ს შეადგენდა, მაშინ, როდესაც მომდევნო წელს იგი განახევრდა, 1998 წელს კი იმპორტი აღნიშნული ქვეყნებიდან თითქმის 7%-ით შემცირდა [8, გვ. 261].

ამრიგად, შეიძლება ითქვას, რომ “მაგარი” ანუ “ძვირი ლარის” რაიმე განსაკუთრებული როლი 1998-99 წლების სავალუტო კრიზისის განვითარებაში ფაქტიური მონაცემებით არ დასტურდება. ამის ძირითადი მიზეზი ის არის, რომ ლარის რეალური გაცვლითი კურსის ზრდა აშშ დოლარისა და მასზე მიბმული ვალუტების

მიმართ არ იყო იმდენად სერიოზული, რომ მნიშვნელოვანი გავლენა მოეხდინა საქართველოს სავაჭრო ბალანსზე.

3. 1998 წლის სავალუტო კრიზისის თავდაპირველი მექანიზმი.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, სავალუტო კრიზისული მოვლენები საქართველოში 1998 წლის სექტემბერში დაიწყო, სწორედ ამ დროს აღინიშნა შიდასავალუტო ბაზარზე მოთხოვნა-მიწოდების თანაფარდობის რღვევა, რომლის სიმპტომები უწინარეს ყოვლისა ბაზრის ბანკოტურ სეგმენტზე - ნაღდი ვალუტის გადამცველი პუნქტების ქცევაში გამოვლინდა. სექტემბრის პირველ შაბათ-კვირას გადამცველმა პუნქტებმა მკვეთრად ასწიეს თავიანთი კოტირებები. 1 აშშ დოლარის შესყიდვის კურსი 1,35 ლარიდან 1,4-1,5 ლარამდე გაიზარდა, გაყიდვის კურსი კი 1,5-1,6 ლარამდე ავიდა. მართალია, ეროვნული ვალუტის საკურსო პარიტეტი 1998 წლის პირველ რვა თვეში საგრძნობლად (3,3 პროცენტით) შემცირდა, მაგრამ ბანკოტური კურსების ესოდენ სწრაფ ვარდნას არავინ მოელოდა.

ბუნებრივია, ჩნდება კითხვა რამ გამოიწვია სავალუტო კრიზისის მაინც და მაინც სექტემბერში დაწყება, რატომ არ დაიწყო იგი ადრე, ვთქვათ აგვისტოში, ან კიდევ უფრო გვიან, ნოემბერში? თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ მიუხედავად გართულებული საბიუჯეტო ფონისა, ქვეყნის შიგნით ამ დროისათვის არ არსებობდა სავალუტო ბაზარზე ასეთი მძლავრი დაწოლის მაპროვოცირებელი ფაქტორი, ეს უკანასკნელი ქვეყნის გარეთ უნდა ვეძებოთ. ამგვარ ფაქტორად შეიძლება მივიჩნიოთ ეროვნული ვალუტის ღრმა დევალვაცია საქართველოს მთავარ სავაჭრო პარტნიორ ქვეყანაში - რუსეთის ფედერაციაში, რომლის შედეგადაც რუბლმა თავისი ნომინალური ღირებულების 60 პროცენტი დაკარგა* თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ ამ ქვეყანაზე მოდიოდა საქართველოს ექსპორტის თითქმის 28 პროცენტი, იმპორტის 20 პროცენტი და ჩვენი ქვეყნის ათობით ათასი რეზიდენტი ეწეოდა რუსეთში სამეწარმეო და სხვა სახის საქმიანობას, საკვებით ლოგიკურია რუბლის დევალვაციის განხილვა საქართველოში განვითარებული სავალუტო კრიზისის ძირითად მაპროვოცირებელ ფაქტორად. მითუმეტეს, რომ მსოფლიო პრაქტიკისათვის კარგად არის ცნობილი ე.წ. გადაღინების ეფექტი (სპილდოვერ ეფფექტ), რომლის არსი მდგომარეობს იმაში, რომ ერთი სავაჭრო პარტნიორი ქვეყნის ვალუტის დევალვაციას აუცილებლად უნდა მოჰყვეს მეორის საკურსო პარიტეტის შესაბამისი ცვლილება. წინააღმდეგ შემთხვევაში პირველი ქვეყანა მოიპოვებს კონკურენტულ უპირატესობებს, რომელთა რეალიზაცია ადრე თუ გვიან გამოიწვევს საბაზრო წონასწორობის მკვეთრ გარღვევას მეორე ქვეყანაში (9).

სავალუტო კრიზისი რუსეთში 1998 წლის 17 აგვისტოს მოხდა. თუ დავაკვირდებით რუსული რუბლის მიმართ ლარის რეალური

* საქართველოს ეროვნული ბანკის ოპერატიული მონაცემები.

გაცვლითი კურსის ინდექსის დინამიკას (იხ. გრაფიკი 3), ადვილად შევამჩნევთ, რომ სწორედ ამ დროს იწყება ჩვენი ეროვნული ვალუტის სწრაფი რეალური გაძვირება [10]. 1998 წლის სექტემბერში ამ ვალუტის მიმართ ლარის რეალური კურსის ინდექსი აგვისტოსთან შედარებით 47,4 პროცენტით გაიზარდა, რაც იმაზე მეტყველებს, რომ რუსეთის ეკონომიკა ბევრად უფრო კონკურენტუნარიანი გახდა საქართველოს ეკონომიკის მიმართ, ვიდრე კრიზისამდე იყო. ამგვარი ვითარების ყველაზე ხილული შედეგი უნდა ყოფილიყო გაიაფებული რუსული იმპორტის მოდენა საქართველოში. თუ ოფიციალური მონაცემებით ვიმსჯელებთ, რომლებიც სტატისტიკის სახელმწიფო დეპარტამენტმა გადმოსცა ეროვნულ ბანკს, 1998 წლის სექტემბერში იმპორტი რუსეთის ფედერაციიდან საქართველოში წინა თვესთან შედარებით ფაქტიურად არ გაზრდილა (იხ. ცხრილი № 2), თუმცა დაწოლა სავალუტო ბაზარზე ყველაზე მეტად სწორედ სექტემბერში აღინიშნა (იხ. გრაფიკი №1). უცხოურ ვალუტაზე მოთხოვნის ზრდა კრიზისის პირველ ეტაპზე განაპირობა რამდენიმე ფაქტორმა:

1) 1998 წლის სექტემბერში მკვეთრად იკლო ქართულმა ექსპორტმა რუსეთში. წინა თვესთან შედარებით მისი მოცულობა 3-ჯერ და მეტად შემცირდა (იხ. ცხრილი №2). კიდევ უფრო შთამბეჭდავია 1998 წლის სექტემბერში საქართველოდან რუსეთში ექსპორტის კლება 1997 წლის სექტემბრის დონესთან შედარებით - 4-ჯერ და მეტად. ექსპორტის ყველაზე დიდი ნაკლებობა ოქტომბერში დაფიქსირდა, ნოემბერში - მან რამდენადმე მოიმატა, ხოლო დეკემბერში - სეზონური ფაქტორებისა და ლარის დევალვაციის შედეგად გაორმაგდა ნოემბრის დონესთან შედარებით.

2) 1998 წლის აგვისტოში რუსული რუბლის უპრეცედენტო დევალვაციის შედეგად მკვეთრად გაუარესდა საქართველოს რეზიდენტების მატერიალური მდგომარეობა რუსეთში, რაც მყისიერად დაეტყო მათ მიერ საქართველოში განხორციელებულ დოლარულ ტრანსფერტებს. ზუსტი მონაცემები აღნიშნული ტრანსფერტების დინამიკის შესახებ მართალია არ არსებობს, მაგრამ უნდა ვივარაუდოთ, რომ მათი მოცულობა სექტემბერში ძალზედ შემცირდა. საქართველოში მომუშავე ეკონომისტის ქრეიგ რ.მაქფისის შეფასებით, რუსეთში მომუშავე საქართველოს რეზიდენტების გადმორიცხებით 1998 წლის სექტემბერ-ოქტომბერში შესაძლოა 100 მლნ. აშშ დოლარით შემცირდა, რაც ჩვენი ქვეყნის ერთობლივი შიდა პროდუქტის 2-3 პროცენტს შეადგენს [11]. ამ პროცესს დიდად შეუწყო ხელი რუსეთის სავალუტო კრიზისის საბანკო კრიზისთან გადახლართვამ. წამყვანი რუსული ბანკების საქმიანობის შეჩერებამ წარმოშვა უცხოური ვალუტის, პირველ რიგში, აშშ დოლარების მწვავე დეფიციტი, რომელმაც კიდევ უფრო შეასუსტა დოლარული ნაკადი საქართველოში.

3) რუბლის კრახს მოჰყვა კროსკურსული თანაფარდობის დარღვევა რუსეთსა და საქართველოს შორის. აშშ დოლარის ფასი რუბლებში საქართველოს სავალუტო ბაზარზე უფრო იაფი აღმოჩნდა ვიდრე რუსეთში. ამის გამო უფრო მომგებიანი გახდა გაუფასურებული რუსული ვალუტის ლარზე გადაცვლა შემდეგ მისი

საქართველო - რუსეთის საგარეო ვაჭრობა

	ექსპორტი, სულ					იმპორტი, სულ				
	1996	1997	1998	1999	2000	1996	1997	1998	1999	2000
იანვარი	1420	2242	2575	1334	2145	1205	12907	11213	12990	1385
თებერვალი	4617	2075	4127	5472	4822	1308	11824	12375	11576	1285
მარტი	11347	2488	5368	2549	6231	1564	12838	12065	14312	1349
აპრილი	6230	3931	5138	2528	6793	903	11026	10131	9509	608
მაისი	2280	7878	4873	2305	6182	826	11698	7945	9387	465
ივნისი	3181	8428	5963	4592	4891	956	10442	6821	9943	659
ივლისი	2698	4803	11106	5784	4225	762	8190	6939	7527	420
აგვისტო	2840	6561	6267	2709	4460	803	9582	7346	5676	358
სექტემბერი	5469	8693	2090	3586	9779	711	5643	7343	5634	412
ოქტომბერი	3956	7865	1391	5491	6285	1320	9753	17469	10591	706
ნოემბერი	5998	6088	2056	3057	6224	1141	9590	17310	8828	660
დეკემბერი	6643	7648	4292	10217	6034	1209	12831	13677	9743	713
სულ	56,679	68,701	55,244	49,625	68,072	127,125	126,324	130,633	115,715	90,236

წყარო: საქართველოს სტატისტიკური წელიწადეული-2000. საქართველოს სტატისტიკის სახელმწიფო დეპარტამენტი, თბილისი, 2000. გვ. 258-261. საქართველოს სტატისტიკის სახელმწიფო დეპარტამენტის ოპერატიული მონაცემები.

დოლარში კონვერსიის მიზნით. ასე მაგალითად, 1998 წლის 4 სექტემბრისათვის 1 აშშ დოლარი მოსკოვში თითქმის 13,5 რუბლი ღირდა, როდესაც თბილისის ბანკოტურ ბაზარზე ლარის საშუალებით კროსკურსული ოპერაციის შედეგად 1 აშშ დოლარს 10,5 რუბლად შეიძენდით. აქედან ნათელია, რომ კროსკურსული განსხვავება მნიშვნელოვან სტიმულს აძლევდა რუსული რუბლების მოდენას საქართველოს შიდასავალუტო ბაზარზე. ამისათვის არ იყო აუცილებელი რუბლის ბანკოტური მასის "გადმოსროლა" რუსეთიდან, რადგანაც საქართველოს მთელ რიგ რეგიონებში ამ სახეობის ვალუტის საკმარისად დიდი რაოდენობა არსებობდა. მხედველობაში გვაქვს საზღვრისპირა რაიონები ე.წ. "სამხრეთ ოსეთი" და რაც მთავარია ახალქალაქის ზონა, სადაც რუსეთის მსხვილი სამხედრო ბაზა მოქმედებს. სხვათა შორის, რუსი სამხედროების ხელთ არსებული საშუალებებით რუსეთიდან რუბლების დაუბრკოლებელი შემოტანაც არ იყო რთული.

ამრიგად, 1998 წლის სექტემბერში მოთხოვნა-მიწოდების თანაფარდობის დარღვევა საქართველოს სავალუტო ბაზარზე განაპირობა არა იმდენად გაიაფებული რუსული იმპორტის მოძალებამ ჩვენი ქვეყნის შიდა ბაზარზე, რამდენადაც ექსპორტის ვარდნამ, ტრანსფერტების ნაკადის მკვეთრმა შესუსტებამ და კროსკურსულმა განსხვავებებმა. ეს იყო სავალუტო კრიზისის საწყისი ფაზა, რომლის დროსაც დაიწყო ეროვნული ბანკის სავალუტო რეზერვების ინტენსიური ხარჯვა.

4. ნახტომისებური და მცოცავი დევალვაციის დილემა.

5-6 სექტემბრის სავალუტო პანიკამ დღის წესრიგში დააყენა ხელისუფლების მხრიდან ადეკვატური ღონისძიებების გატარების აუცილებლობა. საქართველოს ეროვნული ბანკი, როგორც მონეტარული ხელისუფლების ორგანო ქვეყანაში, დილემის წინაშე აღმოჩნდა. მას ან უნდა დაუყოვნებლივ შეეწყვიტა ინტერვენციები თბილისის ბანკთაშორის სავალუტო ბირჟაზე, ან კიდევ შეენარჩუნებინა მართვადი გაცვლითი კურსის რეჟიმი და მის ფარგლებში განეხორციელებინა მცოცავი დევალვაციის ტაქტიკა. როგორც ერთ, ისე მეორე პოზიციას ჰქონდა თავისი უარყოფითი და დადებითი მხარეები.

ეროვნული ბანკის მიერ ინტერვენციების დაუყოვნებლივ შეწყვეტას და ლარის ნახტომისებურ დევალვაციას მხარს უჭერდა საერთაშორისო სავალუტო ფონდი [6, გვ. 139-146]. იგი მიიჩნევდა, რომ საქართველოში ადგილი ჰქონდა კლასიკური ტიპის საგადამხდელო ბალანსის კრიზისს, რომლის გადალახვისთვის აუცილებელი იყო რუსეთის ეროვნული ვალუტის დევალვაციის შედეგად საქართველოსათვის გაუარესებული საგარეო - სავაჭრო პირობების გაუმჯობესება. მართალია, ამ შეხედულების ამოსავალი დებულება, მაკროეკონომიკური თვალსაზრისით, უდაოდ სწორი იყო, მაგრამ თვით აღნიშნული იდეის მატერიალიზაციის შედეგები

შეიძლებაოდა დამდუჰვეელი ყოფილიყო საქართველოს
 ეკონომიკისათვის.

ჯერ ერთი, ლარის კურსის მიმართ სამომხმარებლო ფასების მაღალი ელასტიურობის გამო მის ნახტომისებურ დევალვაციას მოჰყვებოდა ფასების სულ ცოტა ექვივალენტური ზრდა, რაც გამოიწვევდა ძნელადნასაქრობ ინფლაციურ აფეთქებას და წარმოების ფასის ზრდას, რომელსაც შეეძლო მნიშვნელოვნად გაენეიტრალებინა დევალვაციის საგარეო-სავაჭრო ეფექტი.

მეორე, ლარის მყისიერი დევალვაცია უადრესად უარყოფით გავლენას მოახდენდა კომერციული ბანკების მდგომარეობაზე თუნდაც იმიტომ, რომ 1998 წლის კრიზისამდელ პერიოდში დეპოზიტების მოცულობა ეროვნულ ვალუტაში 56-60 მლნ. ლარს შეადგენდა [12, გვ. 44] ლარის კრახს მოჰყვებოდა აღნიშნული დეპოზიტების უკუქცევა, ან აშშ დოლარებში მათი გადაყვანის მასობრივი მოთხოვნა, რაც საფრთხეს შეუქმნიდა საბანკო სისტემის ლიკვიდურობას. ლარული დეპოზიტების გადინებას დაემატებოდა ბანკების საკრედიტო პორთფელის მკვეთრი გაუარესება, მათი სესხების თითქმის 60 პროცენტი წარმოადგენდა საიმპორტო ოპერაციებზე გაცემულ კრედიტებს, რომელთა დაბრუნება დაკავშირებული იყო, ერთის მხრივ, ქვეყნის შიგნით სამომხმარებლო მოთხოვნის დონესთან, ხოლო, მეორეს მხრივ, ლარებში ვაჭრობიდან ამონაგების გადაყვანასთან უცხოურ ვალუტაში. ამდენად, ინტერვენციების უცბად შეწყვეტა უცილობლად გამოიწვევდა საბანკო სისტემის ფართომასშტაბიან კრიზისს.

მესამე, ნახტომისებური დევალვაცია მნიშვნელოვნად გააღრმავებდა საქართველოში უკვე არსებულ საბიუჯეტო კრიზისს. მართალია იგი გარკვეულად გაზრდიდა ბიუჯეტის შემოსავალს საბაჟოდან, მაგრამ ამავე დროს უფრო მეტად გაზრდიდა საგარეო ვალდების მომსახურების ხარჯებს. ეკონომისტის ქრეივ რ.მაჭვიის გაანგარიშებით ლარის 40 პროცენტიათი გაუფასურება საქართველოს საგარეო ვალდებს 3 მილიარდ დოლარამდე გაზრდიდა, რაც ერთობლივი შიდა პროდუქტის (1997 წელი) 44 პროცენტს შეადგენდა [11]. ეს კი შეუძლებელს გახდოდა ნაკისრი საგარეო ვალდებულებების შესრულებას.

აი, ამ სამი გარემოებიდან გამომდინარე გადაწყვიტეს საქართველოს ეროვნულმა ბანკმა და ქვეყნის პოლიტიკურმა ხელმძღვანელობამ უარი ეთქვათ თბილისის ბანკთაშორის სავალუტო ბირჟაზე ეროვნული ბანკის ინტერვენციების შეწყვეტაზე და აერჩიათ მცოცავი დევალვაციის ტაქტიკა არსებული საკურსო რეჟიმის ფარგლებში. გათვალისწინებულ იქნა ისიც, რომ გარკვეულ ეტაპზე, როდესაც აღნიშნული ტაქტიკა ამოწურავდა თავის შესაძლებლობებს, ეროვნული ბანკი შეწყვეტდა ინტერვენციებს აშშ დოლარის მიმართ.

ცხადია, არც მცოცავი დევალვაციის სქემა იყო უნაკლო. მისი განხორციელება ქვეყნის საერთაშორისო რეზერვების მნიშვნელოვან შემცირებასთან იყო დაკავშირებული. გარდა ამისა, საბაზრო ინტერვენციების გაგრძელებას მოჰყვებოდა მიმოქცევაში ლარის მასის ასევე მასშტაბური შემცირება, რასაც შეეძლო ხელი

შეეწყო მისი უცხოური ვალუტით, კერძოდ აშშ დოლარით ჩანაცვლებისათვის. მეორეს მხრივ, ამგვარ მიდგომას ბევრი პლიუსებიც ჰქონდა, რომლებიც მთლიანობაში სჭარბობდნენ მინუსებს.

დავიწყოთ თუნდაც იქიდან, რომ ლარის თანდათანობითი დევალვაცია, რომელიც ყვრდნობოდა ეროვნული ბანკის მიერ აშშ დოლარების მნიშვნელოვანი ოდენობის გაყიდვას, წარმოადგენდა 5-6 სექტემბრის მოვლენების შემდეგ უცხოურ ვალუტაზე თავდაპირველად აუიოტაჟური მოთხოვნის განვლებისა და შესაძლო ინფლაციური აფეთქების თავიდან აცილების ეფექტურ საშუალებას. სწორედ ამიტომ, სექტემბრის ბოლომდე ლარის კურსის "ცოცვა" მინიმალური იყო. შედეგად ოქტომბერში პანიკური განწყობილებები დაცხრა, რაც იმაში გამოიხატა, რომ მიუხედავად ლარის გაუფასურების დიპაზონის 4-5 თეთრით გაფართოებისა, ეროვნული ბანკის ინტერვენციები თითქმის განახევრდა (იხ. გრაფიკი №1). ამასთან, სექტემბერ-ოქტომბერში სამომხმარებლო ფასების ინდექსი სულ რაღაც 1,1 პროცენტით გაიზარდა [12, გვ. 15]. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, თავდაპირველად სავალუტო აუიოტაჟს ფაქტიურად ინფლაციური რეციდივები არ მოჰყოლია. აქვე უნდა ითქვას, რომ ეს ტენდენცია ეროვნული ბანკის მიერ აშშ დოლარის მიმართ ინტერვენციების შეწყვეტამდე (1998 წლის 7 დეკემბერი) გაგრძელდა. ინფლაციური აფეთქება არც შემდეგ მომხდარა. სამომხმარებლო ფასების ზრდამ დეკემბერში 12,2 პროცენტი შეადგინა [12, გვ. 15], რაც დეკემბერში ფასების სეზონური ზრდის ეფექტის გათვალისწინებით ერთობ მოკრძალებულ მაჩვენებლად შეიძლება ჩაითვალოს. დარჩენილ კრიზისულ პერიოდში (1999 წლის მაისამდე) თეთური ინფლაციის ტემპი მკვეთრად დაეცა. 1999 წლის პირველ ხუთ თვეში სამომხმარებლო ფასების ზრდამ თვეში საშუალოდ 1,8 პროცენტით შეადგინა [12, გვ.15] მთლიანობაში, გაჭიანურებული სავალუტო კრიზისის 9 თვის მანძილზე ინფლაციამ საქართველოში 23,6 პროცენტი შეადგინა [14, გვ.15]. ლარის ნახტომისებური დევალვაციის შემთხვევაში ეს მაჩვენებელი გაცილებით მეტი იქნებოდა, რადგანაც ლარის კრიზისამდელი მასის კუმულატიური ინფლაციური ეფექტი ბევრად უფრო დიდი შეიძლებოდა ყოფილიყო.

მცოცავი დევალვაციის ტაქტიკის არჩევამ განსაკუთრებით კეთილსმყოფელი გავლენა იქონია საბანკო სისტემაზე. სავალუტო აუიოტაჟის კვალობაზე მკვეთრად გაიზარდა კომერციული ბანკების კლიენტების მოთხოვნა ეროვნულ ვალუტაში მათი კუთვნილი ნაშთების უცხოურ ვალუტაში კონვერსიაზე, რასაც ბანკები, მათ საკორესპონდენტო ანგარიშებზე სავალუტო ჩარიცხვების კლების პირობებში, ნამდვილად ვერ შეძლებდნენ. ასეთ ვითარებაში, ეროვნული ბანკის ინტერვენციების გაგრძელებამ საშუალება მისცა ბანკებს შეუფერხებლად დაეკმაყოფილებინათ საკუთარი კლიენტების მოთხოვნა ვალუტაზე და შეენარჩუნებინათ ლიკვიდურობა. სავალუტო კრიზისის პერიოდში კომერციული ბანკების დეპოზიტები ლარებში თითქმის ორჯერ შემცირდა [12, გვ. 44], თუმცა ეს არ ნიშნავდა მათ უაჟქვევას. უმეტეს შემთხვევაში ხდებოდა ეროვნულ ვალუტაში

დეპოზიტებზე არსებული სახსრების გადაყვანა იმავე საბანკო დაწესებულებაში უცხოურ ვალუტაში გახსნილ დეპოზიტებზე. ასეთი დასკვნის საფუძველს გვაძლევს თუნდაც ის გარემოება, რომ იგივე კრიზისულ პერიოდში სავალუტო დეპოზიტები ბანკებში მთლიანობაში 60 პროცენტით გაიზარდა [12, გვ. 45]. ცხადია, ეს მოსაწავებდა საბანკო დეპოზიტების დოლარიზაციის დაჩქარებას, თუმცა კომერციულ ბანკებს ურთულეს კრიზისულ პირობებში ადაპტაციის საშუალებას აძლევდა.

არანაკლები მნიშვნელობა ჰქონდა ეროვნული ბანკის სავალუტო ინტერვენციების გაგრძელებას კომერციული ბანკების აქტივების, კერძოდ, საკრედიტო პორტფელის გაუარესების თავიდან აცილების თვალსაზრისით. კრედიტების მეტი ნაწილი უცხოურ ვალუტაში იყო გაცემული. ცხადია, მათი დაბრუნებაც უცხოურ ვალუტაში უნდა მომხდარიყო. ნახტომისებური დეველუაციის შემთხვევაში ერთბაშად დაეცემოდა გადახდისუნარიანი მოთხოვნა შიდა ბაზარზე, რაც საფრთხეს შეუქმნიდა უპირატესად იმპორტის დაფინანსების მიზნით აღებული კრედიტების დაბრუნებადობას. ლარის თანდათანობითმა დეველუაციამ ხელი შეუწყო ეკონომიკურ აგენტებს დაერეგულირებინათ კომერციული, მათ შორის სავალუტო რისკები და დროულად მოეხდინათ ბანკების მიმართ თავიანთი ვალდებულებების შესრულება. ამან თავის მხრივ, საშუალება მისცა კომერციულ ბანკებს განეხორციელებინათ ლიკვიდურობის მეტნაკლებად ოპტიმალური მართვა და შეენარჩუნებინათ გადახდისუნარიანობა. წინააღმდეგ შემთხვევაში ფართომასშტაბიანი საბანკო კრიზისი საქართველოში, ისეთი როგორიც რუსეთში მოხდა, გარდაუვალი იყო. “რუსეთის კრიზისის ტალღის დამანგრეველი ზემოქმედების მიუხედავად, - აღნიშნავს პროფესორი ვლ.პაპავა, ამ მიზეზის გამო საქართველოში არც ერთი კომერციული ბანკი არ გაკოტრებულია” [6, გვ. 142-143].

მცოცავი დეველუაციის განხორციელება საკმაოდ ძნელი აღმოჩნდა. ყველაზე რთული იყო თვით ამ “ცოცვის” დიაპაზონის განსაზღვრა, რომლის ერთადერთ რეალურ კრიტერიუმს წარმოადგენდა უცხოურ ვალუტაზე მოთხოვნის დინამიკა. მიუხედავად იმისა, რომ სავალუტო კრიზისის უკვე მეორე თვეში - ოქტომბერში მოხერხდა აშშ დოლარზე მოთხოვნის თითქმის განახევრება, ნოემბრის დასაწყისში უკვე ნათელი გახდა, რომ ლარის ახალი საკურსო ეკვილიბრიუმი ჯერ კიდევ შორს იყო, რადგანაც მოთხოვნა თბილისის ბანკთაშორის ბირჟაზე კვლავ მკვეთრად გაიზარდა [12, გვ. 55]. თუ კრიზისის დასაწყისისათვის დაწოლა გაცვლით კურსზე ძირითადად ექსპორტის პარალიზებითა და ტრანსფერტების კლებით იყო პროვოცირებული, ნოემბრის დარტყმა უკვე რუსეთიდან გაიფრებული იმპორტის მოძალეობამ წარმოშვა, რომელიც თავდაპირველ მაპროვოცირებელ ფაქტორებს გადაეხლართა და მეტი სიმწვავე შესძინა სავალუტო კრიზისს. საქართველო - რუსეთის საგარეო ვაჭრობის მონაცემებიდან (იხ. ცხრილი №2) ჩანს, რომ 1998 წლის ოქტომბერში იმპორტის მოცულობა რუსეთიდან წინა თვესთან შედარებით 2,4-ჯერ

გაიზარდა. ბევრად მეტია იგი წინა წლის შესაბამის პერიოდთან შედარებითაც.

აქედან გამომდინარე უნდა ვივარაუდოთ, რომ 1998 წლის ოქტომბერში რუსეთთან საქართველოს სავაჭრო პირობები კიდევ უფრო გაუარესდა, რამაც გამოხატულება პპოვა ამ ქვეყნის იმპორტის კონკურენტუნარიანობის შემდგომ განმტკიცებაში. მართლაც, თუ დავუბრუნდებით ლარის რეალური გაცვლითი კურსების დინამიკას (იხ. გრაფიკი №3), ადვილად შევამჩნევთ, რომ ლარის რეალურმა გაძვირებამ რუსული რუბლის მიმართ სწორედ ამ პერიოდში მიაღწია თავის პიკს. ამავე დროს დაიწყო მისი რეალური კურსის თანმიმდევრული შემცირების პროცესი, თუმცა ამ უკანასკნელის ტემპი საკმარისი არ აღმოჩნდა იმისათვის, რომ ხელი შეეშალა შედარებით გაიაფებული რუსული საქონლის მოზღვავეებისათვის საქართველოში. ამიტომ, ნოემბრიდან მოყოლებული, ეროვნულმა ბანკმა მკვეთრად გაზარდა ლარის თანდათანობითი გაუფასურების დიაპაზონი.

მცოცავი დეველვაციის დაჩქარებამ, ძირითადად რუსეთთან სავაჭრო პირობების გაუარესების გამო, გააძლიერა ინტერვენციების შეწყვეტის მოლოდინი, რომელსაც ისიც უწყობდა ხელს, რომ საქართველოს ეროვნული ბანკის საერთაშორისო რეზერვების დონე კრიტიკულ ზღვარს მიუახლოვდა. ნოემბრის ბოლო დეკადაში უკვე აშკარად იჩინა თავი მძლავრმა სპეკულაციურმა შეტევამ, რომელსაც მოჰყვა თბილისის ბანკთაშორის სავალუტო ბირჟაზე აშშ დოლარის მიმართ ლარის ნომინალური გაცვლითი კურსის დღეში ჯერ 2, შემდეგ კი 3-4 თეთრით დაცემა (.). ასეთ ვითარებაში ეროვნულმა ბანკმა მიიღო გადაწყვეტილება 1998 წლის 7 დეკემბრიდან საბაზრო ინტერვენციების შეწყვეტის შესახებ. ეს გადაწყვეტილება ეყრდნობოდა ორ მნიშვნელოვან გარემოებას:

ჯერ ერთი, დეკემბრის დასაწყისისათვის მიმოქცევაში მინიმალური ოდენობის ლარი იყო (დაახლოებით 200 მლნ), როდესაც იურიდიული და ფიზიკური პირების, აგრეთვე ბანკების ხელში ათობით მილიონი აშშ დოლარი იყო კონცენტრირებული. სხვაგვარად რომ ეთქვამთ, შიდასავალუტო ბაზარზე ახალი კონიუნქტურა ჩამოყალიბდა.

და მეორე, დასასრულს მიუახლოვდა ფისკალური წელი. ამ პერიოდისათვის დამახასიათებელია ფისკალური მექანიზმების აქტივიზაცია საბიუჯეტო შემოსავლების მაქსიმალური მობილიზაციისათვის, რასაც ეროვნული ბანკის ვარაუდით უნდა მოჰყოლოდა მოთხოვნის მკვეთრი ზრდა ეროვნულ ვალუტაზე და აშშ დოლარების ინტენსიური მიწოდება.

ამრიგად, თბილისის ბანკთაშორის სავალუტო ბირჟაზე ეროვნული ბანკის ინტერვენციების შეწყვეტა არ წარმოადგენდა ქვეყნის ცენტრალური ბანკის მიერ სპონტანურად გადადგმულ

* საქართველოს ეროვნული ბანკის ოპერატიული მონაცემები.

ნაბიჯს. იგი ხელისუფლების მიერ არჩეული მცოცავი დეველუაციის ტაქტიკის განუყოფელი ნაწილი იყო, რომლის განხორციელება მოხდა მაშინ, როდესაც გაჩნდა ამის ობიექტური აუცილებლობა და შესაძლებლობა. სწორედ ამის შედეგი იყო ის, რომ მცურავ კურსზე გადასვლიდან ერთი კვირის მანძილზე ლარის ნომინალურმა გაცვლითმა კურსმა ორდღიანი მკვეთრი ვარდნის შემდეგ გამყარება დაიწყო და ინტერვენციების შეწყვეტამდე დონეს (1 აშშ დოლარი = 1,73 ლარი) დაუბრუნდა. საბოლოო ჯამში დეკემბრის ბოლოსათვის საკურსო პარიტეტმა 1 აშშ დოლარში 1,8 ლარი შეადგინა.

5. სავალუტო კრიზისის გაჭიანურება მცურავ გაცვლით კურსზე გადასვლის პირობებში.

მცურავ გაცვლით კურსზე გადასვლამ საქართველოში შექმნა სრულიად ახალი ეკონომიკური გარემო, რომელშიც ადაპტირება საკმაოდ გაუჭირდათ როგორც ეკონომიკურ სუბიექტებს, ასევე მათი საქმიანობის მარეგულირებელ სახელმწიფო ინსტიტუტებსაც.

ამ ახალ ეკონომიკურ გარემოს ძველისაგან ორი ძირითადი მომენტი მიჯნავდა. პირველი იყო ის, რომ ფიქსირებულ, ან მართვადი გაცვლითი კურსებისაგან განსხვავებით მცურავი კურსი, მცირე ზომის, ზედმეტად ღია ეკონომიკაში, როგორც საქართველო იყო და არის, გაცილებით ნაკლებად პროგნოზირებადია. მეორე კი იმაში მდგომარეობდა, რომ ინტერვენციების შეწყვეტით, ხელისუფლებამ დაკარგა ერთ-ერთი და არა ერთადერთი რეალური ინსტრუმენტი, რომლითაც შესაძლებელი იყო როგორც საკურსო პარიტეტის რეგულირება, ასევე მიმოქცევაში ფულადი მასის კონტროლი. ამიტომ გასაკვირი არ უნდა იყოს, რომ ქართველ ეკონომისტთა გარკვეულ წრეებში თავიდანვე დამკვიდრდა პესიმისტური განწყობილებები ახალი საკურსო რეჟიმის სიცოცხლისუნარიანობის მიმართ. “საქართველოს მთავრობამ და ეროვნულმა ბანკმა, ვკითხულობთ პარლამენტის საბიუჯეტო ოფისის გამოკვლევაში, უნდა გააგრძელოს ზომიერი ინტერვენციები სავალუტო ბაზარზე. წინააღმდეგ შემთხვევაში არასტაბილური და არაპროგნოზირებადი მონეტარული ვითარება და მაღალი ინფლაცია სერიოზულ პრობლემებს შექმნის ქვეყნის ეკონომიკაში” [5, გვ. 122]. საქართველოში, სადაც უკვე არსებობდა მკაცრი ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის გატარების პოზიტიური გამოცდილება, მონეტარული ვითარების დესტაბილიზაცია შეეძლო გამოეწვია უწინარეს ყოვლისა უმწვავეს საბიუჯეტო კრიზისსა და საგადამხდელი ბალანსის ფინანსური ანგარიშის არხებით უცხოური ვალუტის დიდი რაოდენობით შემოდინებას. სწორედ ამ ორი ფაქტორის ურთიერთქმედებამ სავაჭრო ბალანსის სეზონურ გაურესებასთან შექმნა სავალუტო კრიზისის გაჭიანურების წინამძღვრები საქართველოში.

როგორც მოსალოდნელი იყო, 1998 წლის დეკემბრის ბოლოს საქართველომ მიიღო მსოფლიო ბანკის სტრუქტურული გარდაქმნების კრედიტის მორიგი ტრანში და პოლანდიის მთავრობის გრანტი. მათი საერთო რაოდენობა 30 მლნ. აშშ დოლარს აღწევდა.

აღნიშნული თანხა, ეროვნული ბანკის მიერ მისი ლარებში კონვერსიის შემდეგ, უნდა მოხმარებოდა ბიუჯეტის დეფიციტის დაფარვას. ამასთან, მოულოდნელად მოხდა თბილისის ელექტროქსელების კომპანიის – “თელასის” პრივატიზაციის თანხის გადმორიცხვაც (20 მლნ. აშშ დოლარი), რომელიც იგივე მიზნისათვის იყო განკუთვნილი. ყოველივე ამის შედეგად, მართალია, ეროვნული ბანკის სავალუტო რეზერვები თითქმის გაორმაგდა, მაგრამ გაჩნდა სანაცვლოდ მიმოქცევაში გასაშვები ლარების განეიტრალების სერიოზული პრობლემა. ნაღდი ფული მიმოქცევაში 1999 წლის იანვარში 23,5 მლნ. ლარით გაიზარდა წინა წლის დეკემბერთან შედარებით [12, გვ. 19]. თუ გაეთვალისწინებთ იმასაც, რომ იანვარში ფულის მასის ზრდა რამდენადმე მაინც განეიტრალდა სახელმწიფო ვალის მომსახურების მექანიზმებით, უნდა ვივარაუდოთ, რომ აღნიშნულმა ზრდამ 30 მლნ. ლარი მაინც შეადგინა. ეს სრულიად საკმარისი აღმოჩნდა იმისათვის, რომ ლარის საშუალო გაცვლითი კურსი აშშ დოლარის მიმართ იანვარში 28 თეთრით დაცემულიყო 1998 წლის დეკემბრის შესაბამის მაჩვენებელთან შედარებით, რაც 15,6 პროცენტს შეადგენს [12, გვ. 59].

შიდასავალუტო ბაზრის კონიუნქტურის გაუარესებაში მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა სეზონურობის ფაქტორმა. წინასახალწლოდ, დეკემბერში შემოტანილი იმპორტული საქონლის ღირებულების ანაზღაურება, როგორც წესი ნახალწლოვს ხდება, რაც ცხადია ზრდის მოთხოვნას უცხოურ ვალუტაზე. ამავე დროს, წლის პირველი კვარტალი საქართველოში ერთობ დაბალი ეკონომიკური აქტივობით ხასიათდება. მწვავე ენერგეტიკული კრიზისის გამო ნაკლებად ფუნქციონირებს ეკონომიკის რეალური სექტორი. ამას ემატება გართულებული მიმოსვლა, განსაკუთრებით რუსეთთან, რაც უარყოფითად მოქმედებს ექსპორტზე. რაც შეეხება იმპორტს, ენერგომატარებლების მოხმარების ზრდის გამო, სამთარში იგი ტრადიციულად არ კლებულობს, თუ არ იზრდება. ყოველივე ამის შედეგად, იანვრიდან მოყოლებული აპრილამდე, საქართველოს საგადასხდელი ბალანსის მიმდინარე ანგარიში გამოკვეთილად დეფიციტურია. სწორედ ამიტომ თავისუფალ მცურავ კურსზე გადასვლამდე, 1996-98 წლებში პირველ კვარტალში ეროვნული ბანკი ყველაზე მეტ ვალუტას ყიდდა, საშუალოდ – 28,5 მლნ. დოლარს [12, გვ. 55]. ინტერვენციების შეწყვეტის შემდეგ, მითუმეტეს კრიზისულ ფონზე, მოთხოვნა-მიწოდების მწვავე დისბალანსის თავიდან აცილება შესაძლებელი იქნებოდა მაშინ, თუ საგადასხდელი ბალანსის ფინანსური ანგარიშის შემოსავლები გადაფარავდნენ მიმდინარე ანგარიშის დეფიციტს. სამწუხაროდ, 1999 წელს ეს არ მოხდა. ფინანსური ანგარიშის ხაზით შემოსული სავალუტო სახსრები (მაგალითად – “თელასის” პრივატიზებიდან ამოგებული თანხები) შიდასავალუტო ბაზარზე ვერ მოხვდა, ხოლო მისი ექვივალენტი ლარებში პირიქით, უცხოურ ვალუტაზე მოთხოვნის ზრდის ფაქტორად გადაიქცა. ასეთ ვითარებაში ვერ მოხერხდა ლარის ნომინალური გაცვლითი კურსის შემდგომი ვარდნის შეჩერება, მიუხედავად იმისა, რომ ეროვნულმა ბანკმა მკვეთრად შეზღუდა

ფულის მიწოდება და მის მიმართ მთავრობის დაგროვილი დავალიანების მომსახურების მექანიზმების გამოყენებით საგრძობლად შეამცირა, როგორც სარეზერვო, ასევე ნაღდი ფულის მასა მიმოქცევაში [12, გვ. 19]. თებერვალში ეროვნული ვალუტის საშუალო თვიური კურსი აშშ დოლარის მიმართ იანვართან შედარებით კიდევ 20 თეთრით, ანუ თითქმის 10 პროცენტით დაეცა [12, გვ. 59]. მკვეთრად გაიზარდა საკურსო რხევების ამპლიტუდა: თუ იანვარში ლარის მინიმალური კურსი აშშ დოლარის მიმართ 2,225 ლარი იყო 1 დოლარში, თებერვალში ამ მაჩვენებელმა 2,451 შეადგინა*. ამასთან ერთად, გაიზარდა ფსონი საბირჟო და ბანკოტურ კურსებს შორის, რომელმაც ცალკეულ შემთხვევებში 10-15 თეთრიც კი შეადგინა*. ყოველივე ეს იმასზე მიგვანიშნებს, რომ 1999 წლის იანვრის ბოლოსა და თებერვალში საქართველოს შიდასავალუტო ბაზარზე კვლავ განახლდა სპეკულაციური შეტევა, რომელსაც სავალუტო კრიზისის პირველი ფაზისაგან განსხვავებით წინ არ უძღოდა ქვეყნის საერთაშორისო რეზერვების შემცირება.

სპეკულაციური შეტევის ახალი ტალღის შედეგად იანვარ-თებერვალში ლარის ნომინალური გაცვლითი კურსის დაცემამ 25,5 პროცენტი შეადგინა, რაც იმას ნიშნავს, რომ ანალოგიური შეტევის პირველი ტალღის თანამდევი სავალუტო კრაზი 1998 წლის დეკემბერში არ დამთავრებულა. ერთგვარი წინასაახალწლო შესვენების შემდეგ იგი კვლავ გაგრძელდა, თანაც არანაკლები სიმწვავეით. უნდა ვივარაუდოთ, რომ 33,2 პროცენტის დეველვაცია საკმარისი არ აღმოჩნდა სავალუტო-კრიზისული კვანძის გასასხნელად, რომლის არსი მდგომარეობდა საქართველოს სავაჭრო ბალანსისათვის მაქსიმალური გაუმჯობესების პირობების შექმნაში. თუ კვლავ დაეუბრუნდებით ლარის რეალური გაცვლითი კურსების მრუდებს (იხ. გრაფიკი №3), თვალნათლივ ჩანს, რომ 1998 წლის დეკემბერში ჯერ კიდევ ვერ იქნა მიღწეული ჩვენი ეროვნული ვალუტის მაქსიმალური რეალური გაიაფების პიკი ევრც რუსული რუბლის და ვერც აშშ დოლარისა და მასზე მიბმული ვალუტების მიმართ. აღნიშნული პიკი მხოლოდ თებერვალში იქნა გადალახული. მარტ-აპრილში გარკვეული სტაბილიზაციის შემდეგ, მაისში ლარის რეალური საკურსო თანაფარდობა როგორც რუსული რუბლის, ასევე აშშ დოლარის მიმართ მეტ-ნაკლებად მდგრად დიაპაზონში მოექცა, რაც არსებითად კრიზისის დასრულებას მოასწავებდა.

ამრიგად, 1998-99 წლების სავალუტო კრიზისი საქართველოში ორ ფაზას მოიცავდა. პირველი ფაზა (1998 წლის სექტემბერ-დეკემბერი) მთლიანად კრიზისული დაავადების კლასიკური სქემით წარიმართა, რომელიც ეკონომიკურ ლიტერატურაში გადადინების ეფექტის (სპილდოვერ ეფფექტ) სახელით არის ცნობილი. ეროვნული ბანკის სავალუტო რეზერვების მინიმალიზაციის კვალობაზე განვითარდა სპეკულაციური შეტევა, რასაც

* საქართველოს ეროვნული ბანკის ოპერატიული მონაცემები.

მოჰყვა სავალუტო კრახი და საკურსო რეჟიმის შეცვლა. მიუხედავად ამისა, როგორც ჩანს, დარღვეული წონასწორობა ბოლომდე მაინც ვერ იქნა აღდგენილი. კრიზისის მეორე ფაზა (1999 წლის იანვარ-მაისი) უკვე მცურავი კურსის პირობებში განვითარდა, რომლის ფარგლებშიც ვერ მოხერხდა საგადამხდელი ბალანსის ფინანსური ანგარიშისა და საერთაშორისო ფინანსური დახმარების ხაზით მოდენილი მსხვილი სავალუტო სახსრების ბიუჯეტის დეფიციტის შევსების მიზნით მონეტიზაციის მკვეთრად უარყოფითი ეფექტის ნეიტრალიზაცია. ამას დაერთო სეზონური ფაქტორის ასეთივე ნეგატიური ზემოქმედება. შედეგად კვლავ განვითარდა სპეკულაციური შეტევა, ამჯერად სავალუტო რეზერვების ხარჯვის გარეშე, რომელსაც კიდევ ერთი სავალუტო კრახი მოჰყვა. საბოლოო ჯამში გაჭიანურებული სავალუტო კრიზისის განმავლობაში ლარმა თითქმის 50 პროცენტის დევალვაცია განიცადა.

ლიტერატურა:

1. საქართველოს ეროვნული ბანკი. მონეტარული და საბანკო სტატისტიკის ბიულეტენი № 12/22, 2000.
2. ი. მესხია, ფინანსური სტაბილიზაციის საგარეო და საშინაო ფაქტორები საქართველოში. საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემია. შრომები I, თბილისი 2000 წელი.
3. მ. გველესიანი. ეკონომიკის რეგულირება: არატრადიციული მიდგომები. საბაზრო ეკონომიკის ფორმირებისა და ფუნქციონირების პრობლემები საქართველოში. შრომების კრებული IV ტომი, თბილისი, 1999 წელი.
4. ი. არჩვაძე. საქართველო ვერ თავსდება მძიმე ვალუტის პარამეტრებში. კრებული “ეკონომიკა და დრო”. თბილისი. 2000.
5. საქართველოს პარლამენტის საბიუჯეტო ოფისი. სავალუტო კრიზისი, ლარის დევალვაციის მიზეზები და მოსალოდნელი შედეგები.
6. ვლ. პაპავა. საერთაშორისო სავალუტო ფონდი საქართველოში: მიღწევები და შეცდომები. თბილისი. 2000.
- მ. კაკულია. მცურავ გაცვლით კურსზე გადასვლა სულაც არ აღმოჩნდა ტრაგიკული. ჟ. “მაკრო მიკრო ეკონომიკა”, 1999, № 7-8.
7. P.Krugman. Currency Crisis. 1997. [www //http://web.mit.edu/krugman/www/crisis.html](http://web.mit.edu/krugman/www/crisis.html).
8. საქართველოს სტატისტიკური კრებული – 2000. საქართველოს სტატისტიკის სახელმწიფო დეპარტამენტი. თბილისი, 2000.
9. მ. კაკულია. სავალუტო კრიზისის მექანიზმი და ფორმები გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში. ჟ. “სოციალური ეკონომიკა” იანვარ-თებერვალი, 2000 წელი.

10. გაანგარიშებულია: საქართველოს ეროვნული ბანკი. მონეტარული და საბანკო სტატისტიკის ბიულეტენი № 12 (22), 2000 წ.
11. Craig R. MacPhee. Devaluation of the Lari and its Effects, IRIS Caucasus Center (USAID), October 29, 1998.
12. საქართველოს ეროვნული ბანკი. მონეტარული და საბანკო სტატისტიკის ბიულეტენი № 10, 1999 წელი.

Валютный кризис в Грузии в 1998-99 годах

Какулия Мераб

Национальный Банк Грузии

380005, г. Тбилиси,

ул. Леонидзе, 3/5

Резюме. Волна валютных кризисов, охватившая многие страны мира в конце прошлого года, не миновала и Грузию. Валютно-кризисные явления в этой стране начались в сентябре 1998 года и продолжались почти девять месяцев. По сути это был затяжной кризис, в результате которого национальная валюта Грузии - Лари потеряла почти половину своей номинальной стоимости.

Основным фактором, непосредственно спровоцирующим валютный кризис в Грузии, была глубокая девальвация рубля в результате широкомасштабного финансового кризиса в России, являющегося преобладающим торговым партнером Грузии. Бюджетный кризис в Грузии, который по мнению некоторых грузинских экономистов сыграл ведущую роль в развертывании валютно-кризисных явлений в этой стране, следует рассмотреть в качестве вспомогательного, но не основного фактора. Что касается мнения, согласно которому валютный кризис в Грузии был вызван дороговизной лари по отношению к доллару США и российскому рублю в течение долгого времени, то оно до девальвации рубля не подтверждается.

Валютный кризис в Грузии имел две фазы. Первая из них охватила период сентября по декабрь 1998 года, когда резко упал объем грузинского экспорта в Россию и увеличился импорт из этой страны, существенно сократились трансферты грузинских резидентов из России, а также возникли значительные кросскурсные различия между двумя странами. В таких условиях власти Грузии, вопреки рекомендациям МВФ, не поддержали идею скачкообразной девальвации национальной валюты, которая могла бы вызвать

инфляционный всплеск и системный кризис банковского сектора страны. Национальный банк Грузии предпочел тактику ползучей девальвации Лари, что предполагало постепенное понижение номинального обменного курса посредством ограниченных интервенции. Данная тактика предполагала также прекращение интервенции в случае понижения валютных резервов Грузии до критического уровня.

В результате применения тактики ползучей девальвации в целом удалось сохранить относительную цен и ликвидность банковской системы. Вместе с тем, натиск спекулятивной атаки был значительно исчерпан, что способствовало созданию благоприятных условий для прекращения интервенции Национальным банком Грузии.

Вторая фаза валютного кризиса в Грузии началось после перехода на плавающий обменный курс лари в январе 1999 года. Под влиянием монетизации дефицита государственного бюджета за счет притока капитала по линии финансового счета платежного баланса, а также сезонных изменений, резко возрос спрос на иностранную валюту. В условиях отсутствия интервенций со стороны Национального банка, лари быстро начал падать, вследствие чего развернулась новая волна спекулятивной атаки, приведшая к очередному валютному краху. В результате ужесточения денежно-кредитной политики, к маю 1999 года конъюнктуру валютного рынка удалось стабилизировать.

Currency Crisis in Georgia in 1998-99

Merab Kakulia

National Bank of Georgia

3/5 Leonidze Street

Tbilisi, 380005, Georgia

Summary. The wave of a currency crisis embracing many countries of the world at the end of the last year reached Georgia as well. The currency crisis started in September 1998 and lasted almost nine months. Actually it was a protracted crisis, as a result of which national currency of Georgia-Lari, lost half of its nominal value.

The main factor, provoking a currency crisis in Georgia, was a spillover effect of devaluation of Russian Ruble following the systemic financial crisis in Russia - the main trade partner of Georgia. Though some Georgian economists consider the budgetary crisis as a leading factor in the development of a currency crisis in this country, in our opinion it was only an auxiliary factor, but not a main one. There is one more opinion according to which currency crisis in Georgia was provoked by overvaluation of Lari

against USD and Russian Ruble during a long period of time, but this opinion, as think, is not confirmed by facts.

Currency crisis in Georgia had two phases. The first phase embraced the period from September 1998 and to December of the same year. In this period of time, the volume of exports from Georgia to Russia sharply decreased and imports - increased, transfers of Georgian residents from Russia reduced sufficiently, significant cross-rate differences between two countries created. In such conditions, despite the IMF recommendations, Georgian authorities didn't support the idea of a rapid devaluation of the national currency, which could have had resulted in the inflationary splash and systemic crisis of the country's banking sector. The National Bank of Georgia choose the tactics of a crawling devaluation of Lari, which envisaged a step by step reduction of the nominal exchange rate, by means of ceasing interventions. Given tactics also presupposed ceasing interventions in the event of reduction Georgia's foreign currency reserves to a critical level.

As a result of applying the tactics of a crawling devaluation it became possible relatively to maintain the price stability and liquidity of a banking system as a whole. The impact of a speculative attack has been settled, which facilitated the creation of favourable conditions for ceasing interventions by the National Bank of Georgia.

The second phase of a currency crisis in Georgia began after the transition to a floating exchange rate regime in January 1999. Under the influence of a budget deficit monetarization, due to the foreign exchange inflows from the international financial organizations, privatization proceeds and seasonal changes, demand on the foreign exchange sharply increased. In the conditions of the absence of interventions from NBG's side, Lari exchange rate began to fall rapidly, causing a new wave of a speculative attack, leading to the next currency crash. As a result of tightening a monetary policy, it became possible to stabilize the conjuncture of a currency market.

სასურსათო უსაფრთხოების გლობალური ასპექტები

პამლეტ ვიორგამე
380013, თბილისი – დიღომი
საქართველოს სახელმწიფო
აგრარული უნივერსიტეტი
შემოვიდა 2000 წლის 12 მარტს

რეზიუმე: მსოფლიო თანამეგობრობის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების მიმდინარე ეტაპი ხასიათდება სასურსათო პრობლემის გააქტიურებით. მსოფლიოს ყველა ქვეყანა ცდილობს, უზრუნველყოს მეცნიერულად დასაბუთებული ფიზიოლოგიური ნორმებით გათვალისწინებული კვების პროდუქტებით თავისი მოსახლეობა. სასურსათო პრობლემა ყველა ქვეყნისათვის სოციალურ-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ პრობლემათა კატეგორიას ეკუთვნის. ეს პრობლემა განსაკუთრებით მწვავედ დგას განვითარებად ქვეყნებში. გაეროს ოფიციალური გაანგარიშებებით ამ ქვეყნებში 1990 წლის მონაცემებით 785 მლნ. ადამიანი იღებდა დღე-ღამეში 1000 კკალ-ზე ნაკლებ შემცველობის სასურსათო პროდუქტს, რაც იწვევს ადამიანის ორგანიზმის დეგრადაციას, ხოლო 1,5 მლრდ ადამიანი დღეში საშუალოდ იღებდა 1000-1800 კკალ-ის შემცველ პროდუქტს, რაც სერიოზულ საშიშროებას წარმოადგენს მთელი მსოფლიოს მასშტაბით შიმშილის და ქრონიკული შიმშილის გასავრცელებლად.

ნაშრომში აღნიშნულია, რომ ეკონომიკურად განვითარებულ ინდუსტრიულ ქვეყნებში სოფლის მეურნეობის ინტენსიფიკაციის ბერკეტების გამოყენების შედეგად მიაღწიეს სასოფლო-სამეურნეო წარმოების მაღალ დონეს და უზრუნველყვეს თავიანთი მოსახლეობა სურსათით და ამ ქვეყნების წინაშე ამჟამად დგას კვების სტრუქტურის სრულყოფის პრობლემები, რომელიც ითვალისწინებს ნახშირწყლების, ცხოველური წარმოშობის ცილების და ცხიმების ხვედრითი წონის გაზრდას ადამიანთა კვების რაციონში.

* * *

სურსათის აუცილებელი რესურსებით უზრუნველყოფა, მისი ხარისხობრივი გაუმჯობესება, მოსახლეობის სოციალურ ჯგუფებსა და კატეგორიებს შორის მისი სამართლიანი განაწილება იყო და დღესაც რჩება ერთ-ერთ მთავარ კრიტერიუმად ყველა ქვეყნისათვის ეკონომიკური განვითარებისა და საზოგადოებრივი პროგრესის მაღალი დონის მისაღწევად.

კანონზომიერია, რომ სასურსათო პრობლემას გააჩნია ისტორიული ფესვები და გართულებების შემთხვევაში ყველა ქვეყანაში წარმოშობდა ხალხის ჯანმრთელობისა და ეკონომიკის სამეურნეო მართვის ნორმალური ფუნქციონირებისათვის საფრთხეს.

„თანამედროვე მსოფლიო ეკონომიკის ძირითადი ტენდენცია გახდა მისი გლობალიზაცია. საკუთარი ეროვნული, ეკონომიკური ინტერესების აბსოლუტიზაციის პერიოდიდან, რაც ცალკეული სახელმწიფოების პოლიტიკური და ადმინისტრაციული კარჩაკეტილობით იყო გამოწვეული, მსოფლიო გადადის განვითარების შემდგომ ეტაპზე, გლობალურ ეკონომიკაზე“. (მიუთითებს ქართველი მეცნიერი დ. ძნელაძე) [5, გვ. 13-14].

აღნიშნული მიზეზების გამო სასურსათო პრობლემამ მიიღო გლობალური ხასიათი. პრობლემის გლობალიზაციას ამძაფრებს ის გარემოებაც, რომ ამ სასიცოცხლო პრობლემის გადაწყვეტას შეუძლია ცალკეული ქვეყნების ეკონომიკური და პოლიტიკური ძალისხმევით, არამედ შესაძლებელია მხოლოდ მსოფლიოს ქვეყნების კარგად ჩამოყალიბებული თანამშრომლობის პირობებში, სახელმწიფოებში არსებული პოლიტიკური სისტემების ბატონობისაგან დამოუკიდებლად. დღეს მსოფლიოში არ არსებობს სახელმწიფო რომელშიც სურსათის წარმოება, განაწილება, საგარეო ვაჭრობა არ იყოს ცენტრალური ხელისუფლების სერიოზული ზრუნვის საგანი. ამ მიმართებითაც ეს პრობლემა არის ზოგადსაკაცობრიო, მიუხედავად იმისა, რომ მსოფლიო ქვეყნების გარკვეული ნაწილის მოსახლეობა ქრონიკულად შიმშილობს, მეორე ნაწილის მოსახლეობა კი „ზედმეტი“ სურსათის განადგურებისთვის არის განწყობილი.

ფაქტია, რომ დღევანდელ მსოფლიოში არსებობს მოსახლეობის მრავალმილიონი მასები, რომელთა კვების რაციონის კალორიულობა ნაკლებია კვების ფიზიოლოგიურ ნორმებთან შედარებით, რომელიც შემუშავებულია მსოფლიოს რეგიონების მიხედვით სურსათისა და სოფლის მეურნეობის ორგანიზაციის (FAO) ექსპერტების მიერ. ამის შესახებ მიუთითებს ქართველი მეცნიერი ჯ. პაჭკორია. „სურსათის მიწოდება ქრონიკულად ჩამორჩება სურსათზე მოთხოვნას, გარკვეულ სივრცესა და დროში ამდენად ეს პრობლემა არსებობს იმ რაიონების რეგიონებისა და სახელმწიფოებისათვის, სადაც ხდება ბალანსის ასეთი დარღვევა“ [1, გვ. 535-546].

FAO-ს უკანასკნელი მონაცემებით 785 მლნ ადამიანი შიმშილობს, მათგან 500 მლნ-მდე ადამიანი განწირულია ავადმყოფობისა და სიკვდილისათვის. აშკარა შიმშილი წარმოადგენს აისბერგის მწვერვალს. სურსათის უკმარისობის სხვადასხვა ფორმით მსოფლიოში 1,5 მლრდ ადამიანი იტანჯება. სასურსათო პრობლემის ტრაგედია იმაში გამოიხატება, რომ სურსათის უკმარისობა გარეგნულად ძნელად შესამჩნევია. ის ვინც, სურსათის უკმარისობას განიცდის შეიძლება არ გრძნოდეს ამას. გამოკვლევის შედეგებმა გვიჩვენეს, რომ გამოკითხული დედების 60%-ს წარმოადგენდა კი არ

ქონდათ იმაზე, რომ მათი შვილები სურსათის ნაკლებობას განიცდიან.

გლობალური სასურსათო პრობლემის ციფრებში ზუსტად გამოხატვა და მისი ანალიზი დიდ სირთულეებთან არის დაკავშირებული. შეუძლებელია პლანეტის მასშტაბით კვების საშუალო ნორმის დადგენა, რადგანაც დედამიწის ზონები და რეგიონები ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან იმ ენერჯის ხარჯვით რომელიც აუცილებელია ადამიანისათვის. FAO-ს გაანგარიშებებში ასეთ ნორმად მიღებულია 2400 კკალ-ის შემცველი სურსათის მიღება დღე-ღამეში, მაგრამ ა.შ.შ.-ის და დასავლეთ ევროპის ბევრი სპეციალისტი თვლის, რომ ეს ნორმა 2700-3000 კკალ-ს შეადგენს. 1995 წელს ა.შ.შ.-ში გამოქვეყნებულ სამთავრობო დოკუმენტებში, რომელიც ეხებოდა ჯანმრთელი კვების ორგანიზაციას დღიურ ნორმად აღებულია დაუსაქმებელი ქალებისათვის 1600 კკალ-ია, აქტიურად მომუშავე კაცებისათვის 2800 კკალ-ია.

შიმშილის რაციონი, რომელიც იწვევს ადამიანის ორგანიზმის ფიზიკურ დეგრადაციას შეიცავს 1000 კკალ-იას დღე-ღამეში. ასეთი რაოდენობის ენერჯის სურსათი მოიხმარება მსოფლიოში 500-დან 800 მლნ ადამიანამდე. თუ როგორ განსხვავდება განვითარებული და განვითარებადი ქვეყნების მიერ მოხმარებული სასურსათო პროდუქტები, გამოხატული კალორიებში მოტანილია ცხრილ 1-ში

ცხრილი 1.

კალორიების მოხმარება მოსახლეობის ერთ სულზე დღე-ღამეში

	სულ					მათ შორის ცხოველური წარმოშობის				
	1964-1966	1969-1971	1974-1976	1981-1983	1984-1986	1964-1966	1969-1971	1974-1976	1981-1983	1984-1986
აფრიკა	2151	2180	2242	2316	2299	166	167	166	182	179
სამხრეთ ამერიკა	2454	2497	2542	2590	2622	438	443	464	469	452
აზია	2044	2096	2171	2422	2485	129	135	147	183	212
აშშ	3336	3442	3505	3647	3642	1348	1366	1284	1280	1228
დასავლეთ ევროპა	3206	3259	3362	3427	3383	926	970	1059	1130	1123

წყარო: 1985 Fao Production Yearbook Rome 1986.p.271-272
1987 Fao Production Yearbook Rome 1988. p. 291-292

საერთაშორისო სტანდარტებით კვების დარღვევად ითვლება პათოლოგიური მდგომარეობა, რომელიც გამოწვეულია ერთი ან რამდენიმე საკვები ნივთიერების უკმარისობით ან ზედმეტობით. ამ მოვლენაში ოთხი ვარიანტის გამოყოფა შეიძლება:

1. არასრულფასოვანი კვება - არის პათოლოგიური მდგომარეობა, რომელიც გამოწვეულია არასაკმარისი ოდენობის საკვების ხანგრძლივი დროით მოხმარებისას. ამ შემთხვევას აღნიშნავენ აგრეთვე ტერმინით „მარაზმი“, „გამოფიტვა“. ტერმინით „შიმშილობა“ აღნიშნულია ის შემთხვევები, როდესაც საკვები მთლიანად ან თითქმის არ გამოიყენება და რომლის დროსაც სხეულის, ორგანიზმის დეგრადირება გაცილებით სწრაფად მიმდინარეობს, ვიდრე ეს „არასრულფასოვანი კვებისას“ ხდება;
2. უკმარისობის სპეციფიკური ფორმა - პათოლოგიური მდგომარეობა, რომელიც გამოწვეულია რაციონში ამა თუ იმ საკვები ნივთიერების ნაწილობრივ ან სრული იგნორირებით.
3. ჭარბი კვება - პათოლოგიური მდგომარეობა, გამოწვეული ზედმეტი ოდენობის საკვების მიღებით ხანგრძლივი დროის განმავლობაში;
4. დაუბალანსებლობა - პათოლოგიური მდგომარეობა, გამოწვეული რაციონში აუცილებელი საკვები ნივთიერებების არასწორი შეფარდებით (სიმცირით ან სიჭარბით).

ადამიანის სრულფასოვანი კვების ძირითადი კრიტერიუმებია საკმარისობა, მრავალფეროვნება, ხარისხიანობა. იგი უამრავი დასახელების სასურსათო პროდუქციის მეშვეობით მრავალი საკვები ნივთიერებებით მარაგდება, რომელთაც სხვადასხვა სახის ფუნქცია აკისრიათ. მაგ: ადამიანი ენერჯიას ძირითადად სამი სახის საკვები ნივთიერებებით ივსებს. ესენია: ცილები, რომელთა ენერგეტიკული ფასეულობა 4 კკალ (17,6 კჯოულს-ს) შეადგენს, ცხიმები, ენერგეტიკული ფასეულობა 9,0 კკალ (37,7 კჯოული) და ნახშირწყლები 4,0 კკალ (17,6 კჯოული).

ამასთან, ორგანიზმისათვის მთავარი ენერგომომწოდებელია ნახშირწყლები, უზრუნველყოფენ რა მთელი ენერგოდანახარჯების 55%-ს, რადგან ისინი ადვილად იშლებიან და ორგანიზმისათვის მათი ენერჯიის გამოყენება შედარებით იოლია. ცხიმები, მიუხედავად მაღალი ენერგოტევადობისა, ძირითადად სათადარიგო ენერგომომწოდებელია, ისინი ორგანიზმს აწვდიან მთელი ენერჯიის 33%-ს. ცხიმები სარეზერვო დანიშნულებისაა და ორგანიზმში მარაგებს ქმნის. ცილების წილი ადამიანის ენერგომომარაგებაში 11-13%-ს შეადგენს.

ცილები ადამიანის შეუცვლელი ნივთიერებებია, მათ გარეშე წარმოუდგენელია ნებისმიერი ცოცხალი ორგანიზმის არსებობა. ადამიანის სურსათით უზრუნველყოფის დონის შეფასების უზოგადესი და უმნიშვნელოვანესი მაჩვენებელი ენერგოუზრუნველყოფასთან ერთად, მოხმარებული ცილების ოდენობაცაა. საშუალოდ ერთი ადამიანისათვის ცილების მოხმარების დღიური ნორმა შეადგენს 80-100 გრამს. ორგანიზმისათვის მათ შემდეგი ფუნქციები აკისრიათ:

- პლასტიკური - ცილები უჯრედის მთავარი საშენი მასალაა;
- კატალიტური - ცილები ყველა ფერმენტის ძირითადი კომპონენტია;
- ჰორმონალური - ყველა ჰორმონი თავისი თვისებით ან ცილა ან პოლიპეპტიდი;

ამის გარდა არსებობს ე.წ. სპეციფიკური ცილები, რომლებიც ორგანიზმის, ან ცალკეული ორგანოს რომელიღაც ფუნქციას ასრულებენ. ცილების მოხმარების შესახებ განვითარებულ და განვითარებად ქვეყნებში მიუთითებს ცხრილი 2:

ცხრილი 2

ცილების მოხმარება მოსახლეობის ერთ სულზე დღე-ღამეში

	სულ					მათ შორის ცხოველური წარმოშობის				
	1964 - 1966	1969- 1971	1974 - 1976	1981- 1983	1984- 1986	1964 - 1966	1969- 1971	1974 - 1976	1981 - 1983	1984 - 1986
აფრიკა	55,6	56,4	56,6	57,9	57,4	11,4	12,1	12,0	13,0	12,6
სამხრეთ ამერიკა	65,0	65,4	64,8	66,2	66,2	26,3	26,9	28,5	29,1	28,6
აზია	51,3	51,9	53,4	59,2	60,7	7,8	8,2	9,0	10,9	70,9
აშშ	102, 6	104,7	105, 6	105,8	106,5	69,8	71,6	71,6	70,9	70,9
დასავლეთ ევროპა	89,9	91,3	93,3	98,7	100,8	43,9	46,6	52,3	56,2	59,8

წყარო: 1985 Fao Production Yearbook Rome 1986.p.273-274
 1987 Fao Production Yearbook Rome 1988. p. 293-294

* * *

საერთაშორისო სასურსათო უსაფრთხოების ორი ძირითადი მაჩვენებელი არსებობს, რომლებიც FAO -ს ექსპერტების მიერ არის დამუშავებული და ორივე მათგანი მსოფლიოში მარცვლეულის წარმოებას უკავშირდება. ესენია: მარცვლეულის გარდამავალი მარაგები და მარცვლის წარმოების მონაცემები მთლიანად და ერთ სულზე გადაანგარიშებით. მარცვლეულის გარდამავალი მარაგები იანგარიშება მსოფლიოში მარცვლის მოთხოვნილების მთელი ოდენობიდან გარკვეული წილის მიხედვით პროცენტებში ან არსებული მარაგების საკმარისობის მიხედვით მარცვლეულის მოხმარებიდან გამომდინარე, დღეებში. უსაფრთხოდ ითვლება

მარცვლეულის მარაგების ის მოცულობა, რომელიც შეესაბამება მსოფლიოში მარცვლეულის მოხმარების მთელი ოდენობის 17 პროცენტს, ანუ 60 დღის პერიოდს, მსოფლიოში აღნიშნულ ნიშნულზე ქვევით მარცვლეულის მარაგების შემცირება, შეიძლება გახდეს საერთაშორისო სასურსათო კრიზისის დეტონატორი. ასეთ ვითარებაში, როგორც წესი, მარცვლეულზე ფასები მკვეთრად იზრდება. ამგვარ მოვლენას ადგილი ჰქონდა 1972-1973 და 1995-1996 წლებში (იხ. დანართი 1). 1973 წლიდან 1995 წლამდე მსოფლიოს მარცვლეულის ბაზარი ინარჩუნებდა სტაბილურობას. ამ პერიოდში, კერძოდ, 1986-1987 წლებში დაფიქსირდა მარცვლეულის გარდამავალი მარაგების ყველაზე მაღალი მაჩვენებელი 465 მილიონი ტონის ოდენობით, რაც მსოფლიოს 104 დღის მოხმარებას შეესაბამებოდა, რის შემდეგაც ამ მაჩვენებელმა კლება დაიწყო და 1989 წლიდან მოყოლებული 1997 წლამდე იგი მხოლოდ ორჯერ – 1991 და 1993 წლებში – ასცდა მსოფლიოში მარცვლეულის მთლიანი მოხმარების ოდენობის 20 პროცენტთან ბარიერს, ხოლო 1995-1996 წლებში აღინიშნა მარცვლეულის გარდამავალი მარაგების ყველაზე დაბალი დონე 246 მილიონი ტონის რაოდენობით. ეს მოცულობა მსოფლიოს მხოლოდ 51 დღის განმავლობაში ეყოფოდა. მართალია, 1996 წელს, პლანეტაზე მოწვეულ იქნა მარცვლეულის სარეკორდო მოსავალი 1841 მილიონი ტონის ოდენობით, მაგრამ ამან მხოლოდ უმნიშვნელოდ გააუმჯობესა საერთაშორისო სასურსათო უსაფრთხოების მაჩვენებელი. 1997 წლისათვის მსოფლიოში მარცვლეულის გარდამავალი მარაგები 55 დღის განმავლობაში იქნებოდა საკმარისი, ანუ საერთაშორისო სასურსათო ბაზარი კვლავ კრიზისულ მდგომარეობაში იყო. უკანასკნელი ათი წლის საერთაშორისო სასურსათო უსაფრთხოების მაჩვენებლები წარმოშობს ეჭვს, რომ მსოფლიოს მარცვლეულის ბაზარი პერმანენტული კრიზისის ფაზაში შევიდა, რასაც გააჩნია როგორც ობიექტური, ასევე სუბიექტური მიზეზები.

ობიექტურ მიზეზთაგან უმთავრესია ის, რომ აგრარულად განვითარებულ ქვეყნებში (რომლებიც მარცვლის უმთავრესი მწარმოებლები არიან მსოფლიოში) ამოწურულია სახნავის ზრდის და მოსავლიანობის სასუქების გამოყენებით ამადლების რეზერვები და სანამ პრაქტიკაში ფართოდ დაინერგება შეცნირული მიღწევები, რომელიც ახალ აგროტექნოლოგიებს ეხება (რასაც საკმაოდ დრო დასჭირდება, რადგან ანალოგიური მოვლენა „მწვანე რევოლუციის“ მსგავსად საეტაპო მნიშვნელობისაა სოფლის მეურნეობისათვის), მანამდე ამ სახელმწიფოებში მარცვლეულის წარმოების მნიშვნელოვანი ზრდა მოსალოდნელი არ არის. მსოფლიოში მარცვლეულის წარმოებას მნიშვნელოვნად აფერხებს ეკოლოგიური ცვლილებებიც. ალბათ გლობალური დათბობის პროცესიც არის უკანასკნელი გახშირებული ვვალეების მიზეზი.

სუბიექტურ ფაქტორთაგან აღსანიშნავია ყოფილ სოციალისტურ ბლოკსა და განსაკუთრებით დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა თანამეგობრობაში მიმდინარე ეკონომიკური კრიზისი, რამაც

არნახული მასშტაბებით წარმოების ვარდნა გამოიწვია და ეს სოფლის მეურნეობასაც და კერძოდ, მარცვლეულის წარმოებასაც შეეხო.

საერთაშორისო სასურსათო უსაფრთხოების მეორე მაჩვენებელი – მარცვლეულის წარმოების მოცულობა მთლიანად და ერთ სულზე გაანგარიშებით გამოსადეგია ნაციონალურ დონეზე არსებული ვითარების ასახვისათვისაც და ის ძირითადად სიტუაციის ისტორიულ და რეგიონალურ ჭრილში ანალიზისთვისაა გამოსადეგი. მარცვლის წარმოების ოპტიმალურ დონედ მსოფლიოში ერთ სულზე გადაანგარიშებით სხვადასხვა მაჩვენებელი ითვლება და ის 500-800 კილოგრამამდე მერყეობს. ამერიკის შეერთებული შტატებსა და ევროკავშირის ქვეყნებში ერთ მოსახლეზე დაახლოებით 800 კილოგრამი მარცვალი მოიხმარება. თუ მარცვლეულის საერთო მოხმარების დაახლოებით მესამედი ნაწილი სასურსათო დანიშნულებისაა, დანარჩენი კი, მეცხოველეობის პროდუქციის წარმოებისათვის იხარჯება. მსოფლიოში მარცვლეულის საერთო წარმოება 1996 წელს 1950 წელთან შედარებით 2,9-ჯერ გაიზარდა, ხოლო ერთ სულ მოსახლეზე გაანგარიშებით მატება მხოლოდ 72 კილოგრამი იყო, ამ პერიოდში საუკეთესო მაჩვენებელი დაფიქსირდა 1984 წელს, როდესაც ერთ ადამიანზე მსოფლიოში 342 კილოგრამი მარცვლეული აწარმოეს. მართლაც, მეოცე საუკუნის მეორე ნახევარში მარცვლეულის წარმოების შტამბეჭდავ მატებას ჰქონდა ადგილი, მაგრამ იგი მცირედით თუ უსწრებდა მოსახლეობის ზრდის ტემპს, რის გამოც მსოფლიოს მოსახლეობის სასურსათო მარცვლეულით მომარაგებაში მნიშვნელოვან გაუმჯობესებას ადგილი არ ჰქონია.

მსოფლიოში მარცვლეულის საერთო წარმოების ზრდაში გადამწყვეტი იყო მოსავლიანობის ამაღლების როლი. 1996 წელს, 1950 წელთან შედარებით ეს მაჩვენებელი დაახლოებით 2,5-ჯერ გაიზარდა. ამავე პერიოდში მარცვლეულით დაკავებული სასოფლო-სამეურნეო სავარგულები მხოლოდ 1,2-ჯერ გადიდა ანუ ზრდის დაახლოებით 14 პროცენტი გამოწვეული იყო ფართობების და 86 პროცენტი მოსავლიანობის გადიდებით. როდესაც მსოფლიოს მასშტაბების გასაშუალოებული მაჩვენებლების ანალიზი ხდება, გასათვალისწინებელია, რომ მათ უკან შეიძლება პოლუსურად განსხვავებული რეაქციები იმალებოდეს. ამგვარ მოვლენასთან გვაქვს საქმე მარცვლეულის წარმოებისა თუ მოხმარების თვალსაზრისითაც. მაგალითად: მარცვლეულის მოხმარება განვითარებულ ქვეყნებში 1988-1990 წლებში, ნორმასთან მიახლოებული იყო და 635 კილოგრამს შეადგენდა ერთ სულზე გადაანგარიშებით, განვითარებად ქვეყნებში კი, იგივე მაჩვენებელი 2,7-ჯერ ნაკლები ანუ 235 კილოგრამს შეადგენდა.

მარცვლეულის წარმოების დონე, მსოფლიოს გარდამავალი მარაგების მაჩვენებლები ცხადყოფს, რომ სასწრაფოდ უნდა მოხდეს ამ პროდუქციის წარმოების ზრდის რეზერვების მოძიება. აქამდე ამას

აღწევდნენ ძირითადად სასუქების გამოყენების ან სახნავის გადიდების მეშვეობით.

მარცვლოვანი კულტურებით დაკავებული სასოფლო-სამეურნეო სავარგულების ფართობი მსოფლიოში შემცირების ტენდენციით ხასიათდება 1981 წლიდან მოყოლებული, როდესაც ამ მანქნებელმა 732 მილიონ ჰექტარს მიაღწია, ამაზე დიდი ციფრი მარცვლეულის წარმოების ისტორიაში არ დაფიქსირებულა. 1995 წელს კი მარცვლოვანი კულტურები დაითესა 679 მილიონ ჰექტარზე და ეს არის უკანასკნელი 18 წლის განმავლობაში ყველაზე მცირე ტერიტორია, რაც ამ სახის კულტურებს ეკავა. ასეთი ნიშნულოვანი კლების ძირითადი მიზეზია ეროზია, ქალაქთშენებლობა და მიწის დეგრადაცია, რის შედეგადაც სავარგულები მუდმივად ან გარკვეული დროის განმავლობაში გამოჰყავდათ სასოფლო-სამეურნეო ბრუნვიდან. ახალ მიწების ათვისებისას ყველაზე მეტად უშლის ხელს წყლის რესურსების ნაკლებობა, რადგან, როგორც აღვნიშნეთ, კაცობრიობამ უკვე ამოწურა მაღალი ღირსების მიწების ათვისების შესაძლებლობა, ხოლო უდაბნოებისა და ნახევრადუდაბნოების „გასაკულტურებლად“ უმთავრესია მტკნარი წყლის რესურსები, რომელიც უადრესად შეზღუდულია და რაც არის, იმის გამოყენება უფრო ეფექტური აქვე არსებული სახნავის ირიგაციისათვის. 1994 წლისათვის მსოფლიოში ირწყვებოდა 249 მილიონი ჰექტარი სასოფლო-სამეურნეო სავარგული, ამ მხრივ უკანასკნელი 30 წლის განმავლობაში ზრდის მდგრადი ტენდენციაა, რაც ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ფაქტორი იყო მარცვლეულის მოსავლიანობის გადიდებისათვის.

1980-იან წლებში მარცვლეულის ძირითად მწარმოებელ ქვეყნებში აღინიშნა მოსავლიანობის ზრდის სტაგნაცია, ზოგან უმნიშვნელოდ შემცირდა კიდევ, რისი უმთავრესი მიზეზი იყო სასუქების გამოყენების ზრდის ეფექტურობის კლება. 1989 წელს მსოფლიოში მოიხმარეს 146 მილიონი ტონა სასუქი. ეს იყო ყველაზე დიდი ოდენობა ოდესმე არსებულთან შედარებით, რის შემდეგაც დაიწყო შემცირების პროცესი, რაც სასუქების უდიდეს მომხმარებელ ქვეყნებში, ყოფილ სოციალისტური ბლოკის სახელმწიფოებში მიმდინარე ეკონომიკურმა კრიზისმა გამოიწვია. სავარაუდოა, რომ უახლეს პერიოდში აღდგება სასუქის მოხმარების არსებული მაღალი მაჩვენებლები, თუმცა ის დიდად ვერ გადააჭარბებს 1989 წლის მონაცემებს, რასაც ზემოაღნიშნულის გარდა, ისიც განაპირობებს, რომ ის ქვეყნები, სადაც სასუქების გამოყენებამ მნიშვნელოვანი ეფექტი გამოიწვიოს, არ ფლობენ სათანადო ფინანსურ თუ სამრეწველო პოტენციალს.

ტრადიციული მეთოდით მარცვლეულის მოსავლის ზრდის რეზერვები აქვთ განვითარებად ქვეყნებს, სადაც დაბალია სოფლის მეურნეობის მექანიზაციის, ქიმიზაციის დონე, თუმცა სიტუაციის გასაუმჯობესებლად, ჯერჯერობით, არასაკმარისია იქ არსებული ეკონომიკური ზრდის ტემპები, რაც საშუალებას მისცემდა მათ გაეზარდათ ინვესტირება სოფლის მეურნეობაში.

მაინც რა განაპირობებს საერთაშორისო სასურსათო უსაფრთხოების შეფასების უმთავრეს კრიტერიუმად მარცვლეულის წარმოების აღებას? და რამდენად მართებულია ეს?

კაცობრიობისათვის მარცვლეულის მნიშვნელობას მრავალი ფაქტორი განაპირობებს. პირველ რიგში, უნდა აღინიშნოს, რომ მარცვლეული არის ძირითადი სასურსათო პროდუქტი მთელს მსოფლიოში, მიუხედავად ბიოკლიმატური პირობების, ეკონომიკური განვითარების დონის, რელიგიური აღმსარებლობისა და კვების ტრადიციების განსხვავებულობისა; დედამიწაზე მარცვლეუანი კულტურების მოყვანა შეიძლება თითქმის ყველგან, სადაც კულტურული მიწათმოქმედების თუნდაც რაიმე შანსი არსებობს; ის არის ყველაზე იაფი და ამავე დროს ერთ-ერთი ყველაზე ყუათიანი საკვები პროდუქტი, რომელსაც არამარტო უშუალოდ მოიხმარს ადამიანი, არამედ ცხოველური წარმოშობის კვების პროდუქტების უმთავრეს საფუძველსაც წარმოადგენს; მარცვლეულის სიიაფის გამო, ის არის ყველაზე უფრო ხელმისაწვდომი სურსათი, ანუ ადამიანი — შემოსავლების დეფიციტის, სიღარიბის პირობებში, — როდესაც იძულებულია შეზღუდოს უფრო ძვირადღირებული საკვები პროდუქტების მოხმარება, არ ამცირებს ან უკიდურეს მომენტამდე ინარჩუნებს, მთელ რიგ შემთხვევებში კი ზრდის მარცვლეულის მოხმარებას. რამდენადაც ცნობილია, დედამიწაზე არსებული თითქმის ყველა რელიგია გარკვეულ შეზღუდვებს უწესებს მორწმუნეებს საკვების მიღების მხრივ. უმთავრესად აღკვეთილია (სრულიად ან გარკვეული პერიოდების განმავლობაში), სხვადასხვა სახის ცხოველური წარმოშობის საკვების მიღება, მარცვლეულის საკვებად გამოყენებას კი არ კრძალავს არც ერთი რელიგია, პირიქით, ამგვარი შეზღუდვების პირობებში მისი მნიშვნელობა უფრო იზრდება. მაგალითად: ინდუიზმის მიმდევრები ვეგეტარიანელები არიან, ისლამი და იუდაიზმი — დორის ხორცისას, ქრისტიანებისათვის დაწესებულია მარხვა წლის გარკვეულ პერიოდში, როდესაც მათ ცხოველური წარმოშობის პროდუქტებით კვება ეკრძალებათ და ა.შ. ამგვარ შემთხვევებში მარცვლეული არის საკვები ნივთიერებების და ენერჯის უმთავრესი მიმწოდებელი ადამიანის ორგანიზმისათვის. ყოველი ზემოაღნიშნულმა განსაზღვრა ის, რომ ნებისმიერი ეთნიკური თუ რელიგიური ჯგუფის კვების ტრადიციები მარცვლეულს მოიაზრებს როგორც „კულისნარის“ საფუძველს. მარცვლეულის უმთავრესი ღირსებაა აგრეთვე ის, რომ იგი არის ყველაზე უფრო ტრანსპორტაბელური და ადვილად, ხანგრძლივი ვადით შესანახი პროდუქცია. ტრანსპორტაბელურობა იძლევა იმის საშუალებას, რომ საერთაშორისო მასშტაბით ფართოდ გაიშალოს მარცვლეულით ვაჭრობა, ხოლო ადვილად და ხანგრძლივი ვადით შენახვადობა კი გარანტიანა ამ პროდუქციის დიდი მარაგების შექმნისა, რაც სასურსათო სიტუაციის სტაბილურობას უზრუნველყოფს.

ზემოაღნიშნული ადასტურებს, რომ მარცვლეული სასურსათო უსაფრთხოების ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი გარანტიაა, მაგრამ

მსოფლიოს სასურსათო ბაზრის სტაბილურობაზე სხვა პროდუქტების წარმოების დონეც მოქმედებს. კვების ფიზიოლოგიური ნორმების ჩამონათვალში კვების პროდუქტები ათ ძირითად ჯგუფშია გაერთიანებული, ესენია მარცვლეული და მარცვლოვან-პარკოსნები, ხორცი და ხორცის პროდუქტები, რძე და რძის პროდუქტები, თევზი და თევზის პროდუქტები, შაქარი, მცენარეული ზეთები, კვერცხი, კარტოფილი, ხილი და ბოსტნეული, მაგრამ იმის თქმა, რომ ყოველი მათგანის საერთაშორისო სასურსათო უსაფრთხოების ჭრილში განხილვის საფუძველი არსებობს, არ იქნება მიზანშეწონილი. იმისათვის, რომ საკვები პროდუქტი მოექცეს საერთაშორისო სასურსათო უსაფრთხოების ანალიზი სპექტრში, იგი ორ ძირითად პირობას მაინც უნდა აკმაყოფილებდეს. პირველ რიგში ის უნდა იყოს ადეკვატურ ტრანსპორტირებადი და აქედან გამომდინარე, მსოფლიოს ვაჭრობის მნიშვნელოვან ობიექტს უნდა წარმოადგენდეს და მეორე, ის უნდა იყოს მაღალი კვებითი ღირებულების მქონე, ანუ აუცილებელია შეიცავდეს ძირითადი საკვები ნივთიერებებიდან, ცილები, ცხიმები, ნახშირწყლები, ერთ-ერთს მაინც სოლიდური ოდენობით. ასეთთა კატეგორიას მარცვლეულის გარდა განეკუთვნება მარცვლეულ-პარკოსნები, ხორცი, რძე და მისი პროდუქტები, თევზეული, შაქარი, მცენარეული ზეთები. რაც შეეხება კარტოფილს, კვერცხს, ხილსა და ბოსტნეულს, აგრეთვე სხვადასხვა სახის სასმელებს, ისინი ეროვნული სასურსათო უსაფრთხოების განხილვის საგანია, რა თქმა უნდა, ზემოაღნიშნულ ექვს ძირითად პროდუქტთან ერთად.

70-იან წლებში ბევრ განვითარებად ქვეყანაში, განსაკუთრებით აზიაში სასურსათო პროდუქტების წარმოების გადიდების ექსტენსიურმა მეთოდებმა ამოწურეს თავისი შესაძლებლობები. ამ გარემოებამ სამხრეთ, სამხრეთ-აღმოსავლეთ და აღმოსავლეთ აზიაში ბევრ ქვეყანას განახორციელებინა სოფლის მეურნეობის მოდერნიზაციის პოლიტიკა. ამის შესახებ მიუთითებდა მსოფლიოში ცნობილი ეკონომისტი პალ შარენი [16, გვ. 23].

დროული და გამართლებული იყო 1996 წლის ნოემბერში გამართული, უმაღლესი დონის შეხვედრა რომში, რომელიც საერთაშორისო სასურსათო პრობლემის საკითხებს მიეძღვნა. ჩვენ ქვემოთ სრულად მოგვყავს რომის შეხვედრაზე სახელმწიფო მეთაურების მიერ მიღებული დეკლარაცია, რომელიც ჩვენი აზრით მნიშვნელოვან გავლენას იქონიებს სასურსათო პრობლემის, სასურსათო პოლიტიკის წარმართვაზე უახლოეს წლებში:

„ჩვენ, ქვეყნებისა და მთავრობების მეთაურები, ან ჩვენი წარმომადგენლები შევიკრიბეთ რა გაერთიანებული ერების ორგანიზაციასთან არსებული სოფლის მეურნეობისა და სურსათის ორგანიზაციის მოწვევით, სასურსათო პრობლემების ირგვლივ გამართულ უმაღლესი დონის შეკრებაზე, კვლავ ვადასტურებთ ყოველი ადამიანის უფლებას მიიღოს ჯანმრთელობისათვის უსაფრთხო და სრულფასოვანი საკვები პროდუქტები, რაც შეესაბამება ადეკვატური კვებისა და სიცოცხლის უფლების ძირითად პრინციპებს.

მარცვლეულის ბალანსი

	აბსოლუტური სიდიდეები			ზრდის ტემპი %-ში	
	1961- 1965წ.წ.	1973- 1977წ.წ.	1987- 1991წ.წ.	1961-65წ-დან 1973-1977წ-მდე	1973-1977წ-დან 1991წ-მდე
	მოსვლიანობა ც/ჰა				
ყველა განვითარ. ქვეყანა	11.0	13.5	18.5	1.7	2.3
აზია	11.5	14.6	21.1	2.0	2.7
აფრიკა	7.6	8.2	10.5	0.7	1.8
ამერიკა	13.2	16.4	20.8	1.8	1.7
ახლო აღმოსავლეთი	11.1	13.1	16.5	1.4	1.7
შედარებისათვის: სსრკ	10.2	15.4	18.5	3.5	1.3
რუსეთი	9.8	14.4	17.1	3.3	1.2
	წარმოება მლნ ტ.				
ყველა განვითარ. ქვეყანა	297.8	406.7	597.8	2.6	2.8
აზია	171.3	232.3	358.1	2.6	3.1
აფრიკა	36.8	44.0	64.1	1.5	2.7
ამერიკა	53.1	81.0	105.9	3.6	1.9
ახლო აღმოსავლეთი	36.6	49.1	69.6	2.5	2.5
შედარებისათვის: სსრკ	122.9	187.9	197.6	3.6	0.4
რუსეთი	72.8	106.1	96.4	3.2	-0.7
	მოხმარება მლნ ტ.				
ყველა განვითარ. ქვეყანა	308.5	437.1	649.7 ²	3.0	3.0 ³
აზია	178.7	2455.1	359.0 ²	2.7	2.9 ³
აფრიკა	38.8	51.2	77.0 ²	2.3	3.2 ³
ამერიკა	51.0	81.6	115.2 ²	4.0	2.73
ახლო აღმოსავლეთი	40.1	58.7	97.9 ²	3.2	4.0 ³
შედარებისათვის: სსრკ	120.8	197.3	235.1 ²	4.2	1.3 ³
რუსეთი					
	წარმოება მოხახლეობის 1 სულზე კგ.				
ყველა განვითარ. ქვეყანა	202.8	208.0	218.0	0.2	0.3
აზია	202.2	208.9	236.3	0.3	0.9
აფრიკა	150.1	130.5	126.1	-1.2	-0.2
ამერიკა	227.8	253.8	241.2	0.9	-0.4
ახლო აღმოსავლეთი	261.8	271.7	255.0	0.3	-0.5
შედარებისათვის: სსრკ	546.0	738.3	687.8	2.5	-0.5
რუსეთი	595.7	790.0	654.0	2.4	-1.3
	თეთუზრუნველყოფის ხარისხი %				
ყველა განვითარ. ქვეყანა	96.5	93.0	89.4 ²	-0.3	-0.3 ³
აზია	95.9	94.8	96.4 ²	-0.1	0.1 ³
აფრიკა	94.8	85.9	79.9 ²	-0.8	-0.6 ³
ამერიკა	104.1	99.3	92.4 ²	-0.4	-0.5 ³
ახლო აღმოსავლეთი	91.3	83.6	67.9 ²	-0.7	-1.6 ³
შედარებისათვის: სსრკ	101.7	95.2	86.6 ²	-0.5	-0.7 ³
რუსეთი					

ჩვენ ვადასტურებთ ჩვენს პოლიტიკურ ნებას და ჩვენს საერთო და ეროვნულ ვალდებულებებს, რათა მიღწეულ იქნას სასურსათო უსაფრთხოება ყველასათვის და გაგრძელდეს შიმშილის აღმოფხვრისათვის მიმართული ღონისძიებები ყველა ქვეყანაში, ვისწრაფით რა, არა უგვიანეს 2015 წლისა, ორჯერ შევამციროთ მოშიმშილეთა რიცხვი, თანამედროვე დონესთან შედარებით.

ჩვენ დაუშვებლად ვთვლით, რომ მსოფლიოში 800 მლნ ადამიანზე მეტი შიმშილობს, განსაკუთრებით განვითარებად ქვეყნებში, არ იღებენ ძირითადი სასურსათო მოთხოვნილების დაკმაყოფილებისათვის შესაბამისი ოდენობის საკვებ პროდუქტებს. ასეთი სიტუაცია მიუღებელია. სურსათის მიწოდება მნიშვნელოვნად გაიზარდა, მაგრამ სურსათზე ხელმისაწვდომობა, სურსათის შესასყიდ ფასებთან საოჯახო მეურნეობებისა და ეროვნული შემოსავლების შეუსაბამობა, მოთხოვნა-მიწოდების არასტაბილურობა, აგრეთვე სტიქიური უბედურებები და ანთროპოგენული კატასტროფები აფერხებენ ძირითადი სასურსათო მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებას. სასურსათო უსაფრთხოების არარსებობას და შიმშილის პრობლემებს გლობალური განზომილება გააჩნიათ და დიდია ალბათობა მათი შენარჩუნების და მნიშვნელოვანია ზრდის ალბათობა ზოგიერთ რეგიონში, თუ არ იქნება მიღებული სასწრაფო, გადამჭრელი და შეთანხმებული ზომები, მსოფლიოს მოსახლეობის მოსალოდნელი ზრდისა და ბუნებრივ რესურსებზე მზარდი დატვირთვის გათვალისწინებით.

ჩვენ კვლავ ვადასტურებთ, რომ მშვიდობიანი, სტაბილური და სასურველი პოლიტიკური, სოციალური და ეკონომიკური ვითარება წარმოადგენს აუცილებელ გარდამავალ საფუძველს, რაც მისცემს საშუალებას სახელმწიფოებს მთავარი ყურადღება დაუთმონ სასურსათო უსაფრთხოებას და სიღარიბის აღმოფხვრას. მდგრადი სასურსათო უსაფრთხოების უზრუნველსაყოფად აუცილებელია დემოკრატია, ადამიანის ყველა უფლებისა და თავისუფლების უზრუნველყოფა და დაცვა, განვითარების უფლების ჩათვლით, აგრეთვე მამაკაცების და ქალების თანასწორი და სრული მონაწილეობა.

სიღარიბე სასურსათო უსაფრთხოების განუხორციელებლის ძირითადი მიზეზია, ხოლო თანმიმდევრული პროგრესი სიღარიბის აღმოფხვრის საქმეში გადამწყვეტი ფაქტორია სურსათზე ხელმისაწვდომობის გაუმჯობესებისათვის. სასურსათო უსაფრთხოების უზრუნველყოფაზე აგრეთვე უარყოფითად მოქმედებს კორუფცია, კონფლიქტები, ტერორიზმი და გარემო პირობების გაუარესება. სურსათის წარმოების ზრდა, კვების ძირითადი პროდუქტების ჩათვლით, ბუნებრივი რესურსების რაციონალური გამოყენების ხარჯზე უნდა წარიმართოს, უგულვებელყოფილი უნდა იქნეს, განსაკუთრებით ინდუსტრიულ ქვეყნებში, წარმოების და მოხმარების არამდგრადი მოდელები, უსწრაფესად უნდა დასტაბილურდეს პლანეტის მოსახლეობის რაოდენობა. ჩვენ ვცნობთ ქალების მნიშვნელოვან როლს სასურსათო უსაფრთხოების მიღწევის საქმეში, განსაკუთრებით

განვითარებადი ქვეყნების სასოფლო რეგიონში, აგრეთვე ქალთა და მამაკაცთა უფლებების გათანასწოების აუცილებლობას. პროორი-ტეტული უნდა იყოს სასოფლო რაიონების აღორძინება, რათა ამაღლდეს სოციალური სტაბილურობა და დაბალანსდეს სოფლიდან ქალაქში მიგრაციის დონე, რომელიც ზოგიერთ ქვეყანაში განსაკუთრებით მაღალია ამჟამად.

ჩვენ ხაზს ვუსვამთ, ამჟამად და მომავალში სასურსათო უსაფრთხოების მიღწევისათვის, ჩვენი ვალდებულების სასწრაფო შესრულების აუცილებლობას. სასურსათო უსაფრთხოების დამყარება კომპლექსური ამოცანაა, რომლის შეუსრულებლობისათვის პასუხისმგებლობა, პირველყოფლისა, ცალკეული ქვეყნების მთავრობებს ეკისრებათ. მათ უნდა განავითარონ სასურველი გარემო პირობები და გაატარონ პოლიტიკა, რომელიც უზრუნველყოფს მშვიდობას, აგრეთვე სოციალურ, პოლიტიკურ და ეკონომიკურ სტაბილურობას, სამართლიანობასა და სქესთა თანასწორობას. ჩვენ უდრმეს შეშფოთებას გამოვთქვამთ შიმშილობის შენარჩუნების გამო. ამგვარ მასშტაბებში იგი საფრთხეს წარმოადგენს როგორც ცალკეული ქვეყნებისათვის, აგრეთვე თვით საერთაშორისო საზოგადოებისთვისაც. სასურველია მთავრობების თანამშრომლობა გლობალურ მასშტაბებში ერთმანეთთან, გაეროს ორგანიზაციებთან, საფინანსო დაწესებულებებთან, სამთავრობოთაშორისო და არასამთავრობო ორგანიზაციებთან, საზოგადოებრივ და კერძო სექტორებთან, იმ პროგრამების მიხედვით, რომელიც მიმართულია ყველასათვის სასურსათო უსაფრთხოების მიღწევისაკენ.

სურსათით მომარაგება არ უნდა იქნეს გამოყენებული პოლიტიკური და ეკონომიკური ზეწოლის საშუალებად. ჩვენ ვადასტურებთ საერთაშორისო თანამშრომლობისა და სოლიდარობის მნიშვნელობას, აგრეთვე თავის შეკავების აუცილებლობას იმ ცალმხრივი ზომების გატარებისაგან, რომლებიც არ შეესაბამება გაეროს წესდებსა და საერთაშორისო კანონმდებლობას და საფრთხის წინაშე აყენებს საერთაშორისო სასურსათო უსაფრთხოებას.

ჩვენ ვცნობთ ისეთი პოლიტიკის გატარების აუცილებლობას, რომელიც ხელს შეუწყობს ინვესტირებას, - ადამიანური რესურსების განვითარებაში, გამოკვლევებსა და ინფრასტრუქტურაში, სასურსათო უსაფრთხოების მიღწევის მიზნით. ჩვენ უნდა წავახალისოთ სამუშაო ადგილების და შემოსავლების გაჩენა და ხელი შევეწყოთ საწარმოო და საფინანსო რესურსების სამართლიან განაწილებას. ჩვენ ვეთანხმებით, რომ ვაჭრობა არის უმნიშვნელოვანესი ელემენტი სასურსათო უსაფრთხოების მიღწევისათვის. ჩვენ თანახმა ვართ მივიღოთ სასურსათო და საერთო სავაჭრო პოლიტიკას, რომელიც წახალისებს მწარმოებლებს და მომხმარებლებს რაციონალურად და ეკონომიკურად გამოიყენონ მათ ხელთ არსებული რესურსები.

ჩვენ ვაღიარებთ სოფლის მეურნეობის, თევზის სარეწების, სატყეო მეურნეობისა და მაღალი ან დაბალი პოტენციური შესაძლებლობების მქონე ოლქებში მდებარე სასოფლო რაიონების

მდგრადი განვითარების მნიშვნელობას. ჩვენ ვცნობთ ფერმერების, მეთევზეების, მეტყვევების, ადგილობრივი მოსახლეობის და მათი გაერთიანებების, აგრეთვე, სასურსათო სექტორში დასაქმებული ყველა ადამიანის და მათი ორგანიზაციების ძირითად როლს, სასურსათო უსაფრთხოების მიღწევის საქმეში. ჩვენი მდგრადი განვითარების პოლიტიკა ხელს შეუწყობს შრომისუნარიანი მოსახლეობის სრულ გამოყენებას და ადამიანთათვის, განსაკუთრებით ქალებისთვის, სამუშაო ადგილების შექმნას, შემოსავლების სამართლიან განაწილებას, ჯანმრთელობის დაცვისა და განათლების სისტემის მომსახურების მიღების გაიოლებას, ახალგაზრდობისათვის შესაძლებლობების გაფართოებას.

განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს მათ, რომელთაც არ ძალუძთ აუცილებელი რაოდენობის საკვები პროდუქტების წარმოება და უზრუნველყოფა, მათი ჩათვლით, რომლებიც დაზარალებულნი იქნებიან, სამოქალაქო უწყისრივობების ეკოლოგიასთან დაკავშირებული სტიქიური უბედურებების ან კლიმატური ცვლილებების შედეგად. ჩვენ ვაცნობიერებთ უსწრაფეს ქმედებათა აუცილებლობას, რომლებიც მიმართული იქნებიან სასოფლო-სამეურნეო მავნებლების, გვადვის, ბუნებრივი რესურსების გამოფიტვის, გაუდაბნოების, თევზის უზომო ჭერის და ბუნებაში ბიოლოგიური მრავალფეროვნების ეროზიის წინააღმდეგ.

ჩვენ აღსავსენი ვართ გადაწყვეტილებით, მივიღოთ ზომები ტექნიკური და ფინანსური რესურსების მობილიზებისათვის, მათი ოპტიმალური გამოყენებისათვის და ყველა წყაროდან გამოყოფისათვის, განვითარებადი ქვეყნების საგარეო ვალებიდან განთავისუფლების ჩათვლით, სასურსათო უსაფრთხოების მდგრადი პოლიტიკის გატარების მიზნით სახელმწიფოთა ქმედების გასაძლიერებლად.

ვართ რა დარწმუნებულნი, რომ სასურსათო უსაფრთხოების მრავალწახნაგოვანი ხასიათი სახელმწიფოთა შეთანხმებულ მოქმედებას მოითხოვს, აგრეთვე მოითხოვს საერთაშორისო გაერთიანების ეფექტურ ღონისძიებებს, რომლებიც ავსებენ ან აძლიერებენ სახელმწიფოთა ქმედებას, ჩვენ ვკისრულობთ შემდეგ ვალდებულებებს:

- ჩვენ ხელს შეუწყობთ სასურველი პოლიტიკური, სოციალური და ეკონომიკური ვითარების დამყარებას, რომლის მიზანია სიღარიბის აღმოფხვრა და მდგრადი მშვიდობისათვის უკეთესი პირობების შექმნა, რაც დაფუძნებული იქნება ქალებისა და მამაკაცების თანაბარ მონაწილეობაზე, რომელიც განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მდგრადი სასურსათო უსაფრთხოების მიღწევისათვის;
- ჩვენ გავატარებთ პოლიტიკას, რომლის მიზანი იქნება სიღარიბისა და უთანასწორობის აღმოფხვრა ყველასათვის და ყოველთვის საკმარისი სასურსათო კალათით და

უზრუნველყოფთ უსაფრთხო კვების შესაბამის სურსათზე ფიზიკურ თუ ეკონომიკურ ხელმისაწვდომობას;

- ჩვენ ვიხელმძღვანელებთ მდგრადი პოლიტიკით და პრაქტიკით, დაბალი ან მაღალი პოტენციური შესაძლებლობების მქონე სასოფლო რაიონებში სასურსათო, სასოფლო-სამეურნეო, თევზჭერის და სატყეო მეურნეობის განვითარებისათვის, რადგან აღნიშნული უმთავრესია სურსათის შესაბამისი მომწოდებლებისათვის მეურნეობის, სახელმწიფოს, რეგიონის და მსოფლიოს დონეზე. ვიბრძობთ აგრეთვე სასოფლო-სამეურნეო მავნებლების, გვალვის და გაუდაბნოების წინააღმდეგ.
- ჩვენ არ დავიშურებთ ძალისხმევას, რომ სასურსათო, სასოფლო-სამეურნეო და საერთო-სავაჭრო პოლიტიკამ უზრუნველყოს საყოველთაო სასურსათო უსაფრთხოების დამყარება, სამართლიანი და ბაზარზე ორიენტირებული მსოფლიო სავაჭრო სისტემის მეშვეობით;
- ჩვენ არ დავიშურებთ ძალისხმევას იმისათვის, რომ თავიდან ავიცილოთ ან მზად ვიყოთ სტიქიური უბედურებებისა და სავანგებო ანთროპოგენური სიტუაციებისათვის, აგრეთვე მზად ვიყოთ დროებითი და სასწრაფო სასურსათო მოთხოვნილებებისათვის, რათა ხელი შევეწყობთ აღდგენას, რეაბილიტაციას და განვითარებას, მომავალში სურსათზე მოთხოვნილების დაკმაყოფილების შესაძლებლობას;
- ჩვენ ხელს შევეწყობთ საზოგადოებრივი და კერძო ინვესტიციების ოპტიმალურ გამოყოფას ადამიანური რესურსების საკეთილდღეოდ, სურსათით მდგრადი მომარაგებისათვის, აგრეთვე დაბალი და მაღალი პოტენციალის მქონე სასოფლო რაიონების განვითარებისათვის;
- ჩვენ შევასრულებთ, გავაკონტროლებთ და ვიხელმძღვანელებთ მოქმედებათა ამ გეგმით, ყველა დონეზე საერთაშორისო გაერთიანებასთან თანამშრომლობით;

ჩვენ ვაცხადებთ ჩვენს ქმედებათა და სურსათის პრობლემების ირგვლივ უმაღლესი დონის მსოფლიო შეხვედრის მოქმედებათა გეგმის მხარდაჭერის შესახებ“

ლიტერატურა

1. ეკონომიკური თეორია სახელმძღვანელო. გ. ადგიშვილისა და რ. ასათიანის რედაქციით. თბილისი, „სიახლე“, 1998.

2. ჰ. კოლუაშვილი, ჰ. გიორგაძე, ბ. რამიშვილი – სასურსათო პრობლემიდან – სასურსათო უსაფრთხოებამდე. თბილისი, 1999.
3. ალექს მაკეოლი (ა.შ.შ.) სასურსათო უსაფრთხოება და სოფლის მეურნეობის ამოცანები XXI-ე საუკუნეში (ინგლისურად). საქართველოს სახელმწიფო აგრარული უნივერსიტეტი, აგრარული მეცნიერების პრობლემები, საიუბილეო კრებული, თბილისი, 1999. გვ 13.
4. ნ. მოდეძაძე, ზ. გარაყანიძე. სასურსათო უსაფრთხოების ზოგიერთი პრობლემა საქართველოში. თბილისი, 1998.
5. დ. ძნელაძე მსოფლიო ეკონომიკა თბილისი, 1994.
6. ნ. ქარქაშაძე მსოფლიოს სოფლის მეურნეობა. თბილისი, „განათლება“ 1993.
7. Е.С.Баженова. А.В. Островский –Население Китая. Москва, “Мысль” 1991.
8. Глобальная экологическая проблема. Ответ. редакторы: Г. Н. Морозов и Р.А. Новиков. Москва, “Мысль” 1988
9. Жизненные ресурсы человечество. Москва, 1961.
10. Продовольственная проблема в современном мире. Отв. редакторы: В.А. Мартынов, В.А. Морозов. Москва, изд. “Наука”
11. ОТТО Рюле. Хлеб для шести миллиардов. издательство. “Прогресс” Москва, 1961.
12. А.Е. Сизов. Экономические и социальные аспекты продовольственной проблемы в современной Южной Азии Москва, изд. “Наука” 1985
13. Г. А. Фактор В петле голода: трагедия развивающихся стран. и Москва, 1969.
14. Фей СяоТун – Китайская деревня глазами этнографа. Москва, 1989.
15. „Третий мир“ и судьбы человечества. Москва, изд. “Мысль” 1990
16. Пал Шаркань. Мировая продовольственная проблема. пер. с Венгерского. Москва, “Экономика” 1982.
17. Производство и потребление продовольствия в развивающихся странах. журнал „Мировая экономика и международные отношения“ №4-1993.
18. Ronald D. Knulson. J.B. Penn, William T. Boehm. Agricultural and Food Policy. Prentice Hall, Engewood new Jersey
19. Frank Ellis. school of Deveolpment Studies of East Aglia. Agricultural Policies in Developing countries Cambridge. University press. 1996
20. 1985 FAO. Production Yeabook, Rome 1986 p. 271-272. 1986 FAO Production Yearbook, Rome, 1988 p. 291-292.
21. World Economic Survey. 1993. Curent Trendsand Policies in the World Economy United Nations, N.Y. 1993. p. 151

Глобальные аспекты продовольственной безопасности

გიორგაძე გამლეთ
380013 თბილისი-დიგომი
გერჯინური სახტარული
საგერჯინური უნივერსიტეტი

Резюме: Современный этап социально-экономического развития мирового сообщества характеризуется сложностью продовольственной проблемы. Все страны мира стремятся обеспечить свой народ научно обоснованными физиологическими нормами питания. Продовольственная проблема для всех стран принадлежит категории экономических и политических проблем.

Это проблема особенно остро стоит в развивающихся странах. По официальным расчетам ООН в этих странах 785 млн. человек ролучал в ден менее в1000 к.калории, емкостью продуктов питания, что является серьезной опасностью для распростраения хронического голода вмире.

Втруде отмечано, что вразвитых экономических странах, благодаря использованию факторов интенсификации, достигнут високий уровень развития сельскохозяйственного производства, что обеспечивает население этих стран продуктами питания. В настоящее время перед развитыми странами стоит задача улучшения структуры питания, что подразумевает увеличения удельного веса углеводов, белков и жиров животного происхождения в рационе питания человека.

Global Aspects of Product's Safety

Hamlet Giorgadze
Tbilisi- Digomi -380013
The Georgian state
Agrarican Univercity

Summary: Development of world community, social-economical current stages characterized by activization of product s problem.

All over the country try to provide scientifically documented, according to physiological norms to satisfy the own population by food products.

The product' s problem is a social-economical and political problem for all over the country. This is significant problem in developing countries. In 1930 by data of official calculation of United Nations 785 ml. man have

taken the containing food product less than 1000 kkal. It causes dangerous problem for spreading by the whole world scaled starvation and chronic starvation.

There has been noted the economically developed industrial countries by using factors of agricultural intensification have reached the high level of agricultural production and the own population has provided by product. Nowadays in this country the structure of food is one of the main serious problem which takes into account the growth of hydrocarbons, animal and proteins of specific gravity in ration to feed human.

ტურიზმის განვითარების ეკონომიკური პრობლემები საქართველოში

კვარაცხელია მურმანი

380008, თბილისი, ზანდუკელის ქ. №16,
საქართველოს ეკონომიკის, მრეწველობისა
და ვაჭრობის სამინისტროსთან არსებული
სოციალური და ეკონომიკური პრობლემების
სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი,
შემოვიდა 2000 წლის 21 აგვისტოს

რეზიუმე. ქვეყნის ეკონომიკის აღორძინებისათვის აუცი-
ლებელია კომპლექსური მიდგომა, რაც ითვალისწინებს ქვეყნის
ეკონომიკის ცალკეული დარგების განვითარებას. საქართველოს
ეკონომიკის განვითარების პერსპექტივისათვის ერთ-ერთ
უმნიშვნელოვანეს ფაქტორს ტურიზმის ეკონომიკა წარ-
მოადგენს.

სტატიაში სწორედ საქართველოში ტურისტული ბიზნესის
განვითარების პერსპექტივებია გაანალიზებული. მოცემულია
ჩვენს ქვეყანაში ტურიზმის განვითარების მანევრებლების
დინამიკა. ტურიზმის ეკონომიკა შეიძლება გახდეს სახელმწიფო
ბიუჯეტის შევსების ერთ-ერთი ძირითადი რეზერვი. ამისათვის
კი აუცილებელია ტურიზმის სფეროში არსებული პოტენციური
შესაძლებლობების რეალიზაცია.

* * *

დღევანდელ პირობებში საქართველოს საზოგადოებრივ-
ეკონომიკური განვითარების პერსპექტივა სისტემურ ხასიათს უნდა
ატარებდეს. კომპლექსური მიდგომის გარეშე შეუძლებელია ქვეყნის
ეკონომიკის კრიზისიდან გამოყვანა და გარდამავალი პერიოდის
წარმატებით დასრულება. სოციალურ-ეკონომიკური აღორძინების
მრავალი შესაძლო ღონისძიება თავის თავში უნდა მოიცავდეს,
როგორც ერთ-ერთ არსებით მომენტს, ტურიზმის პერსპექტიული
განვითარების მოთხოვნებსაც. ტურიზმი დღეს და უფრო მეტად
მომავალში სახელმწიფოებრივ-ეროვნული პრესტიჟულობის ერთ-ერთი
მნიშვნელოვანი კრიტერიუმი გახდება. ჩვენ ეპოქაში, მით უმეტეს
საზოგადოებრივ-ეკონომიკური განვითარების თვალსაზრისით, მისი
გაუთვალისწინებლობა და შეუფასებლობა სახელმწიფოებრივი
პოლიტიკის დიდ შეცდომად ჩაითვლება.

საყოველთაო ჭეშმარიტებაა ისიც, რომ მეცნიერულ-ტექნიკური
რევოლუციის ეპოქაში ტურიზმა ისეთი მზარდი საზოგადოებრივ-
ეკონომიკური ფუნქცია შეიძინა, რომელიც არაფრით არ ჩამორჩება

სამეურნეო განვითარების სხვა რომელიმე ნებისმიერ დარგს. ტურიზმს, როგორც ვაჭრობის სფეროს ერთ-ერთ დარგს, რომლის გარეშე წარმოდგენილია საბაზრო ეკონომიკის განვითარება, უდიდესი პოტენციალი გააჩნია არა მარტო ახალი სამუშაო ადგილების შექმნის, არამედ სახელმწიფო შემოსავლების საგრძნობლად გაზრდის თვალსაზრისითაც.

საქართველოს ტურიზმის განვითარებისათვის უზარმაზარი შესაძლებლობები აქვს. მისი ერთ-ერთი საფუძველია მდიდარი რესურსული პოტენციალი-თვალწარმტაცი ბუნება, მრავალფეროვანი ლანდშაფტი: მუდმივი თოვლითა და მყინვარებით დაფარული კავკასიონის ქედი, ზღვისპირეთის სუბტროპიკული ზონა, საკურორტო კლიმატური პირობები და რეკრეაციული რაიონები, წყალუხვი ნდინარეები, მინერალური წყლები, მრავალდარგოვანი სოფლის მეურნეობა, მრავალსაუკუნოვანი ისტორიულ-არქიტექტურული და უნიკალური ძეგლები. ყოველივე ეს ქმნის იმის წინაპირობას, რომ ტურიზმი საქართველოში ერთ-ერთი ყველაზე რეალური საექსპორტო მომსახურებაა.

საქართველოს, როგორც ევრაზიის ჯვარს, უაღრესად ხელსაყრელი გეოპოლიტიკური და სტრატეგიული მნიშვნელობა აქვს. კერძოდ „ევრაზიის ხიდისა“ და „აბრეშუმის დიდი გზის“ სივრცე ტურიზმის ინდუსტრიის განვითარების გლობალურ პერსპექტივებს სახავს. ნიშანდობლივია ის ფაქტი, რომ პოსტსაბჭოურ სივრცეში საკურორტო-ტურისტული მეურნეობის მაჩვენებლებით, რუსეთისა და უკრაინის შემდეგ, საქართველოს მესამე ადგილი ეკავა, ხოლო რეკრეაციული რესურსების პოტენციალით, უნიკალურ მხარედ იყო აღიარებული. დღესდღეობით არსებული მძიმე ვითარების გამო, სამწუხაროდ, რეკრეაციული ფონდის 30-35 პროცენტი ამორტიზებული და დანიშნულებისათვის შეუფერებელია. ისიც აღსანიშნავია, რომ ბუნებრივ-რეკრეაციული შესაძლებლობის 12-15 პროცენტი გამოყენებული. აქედან მთის უნიკალური რეკრეაციული რესურსების გამოყენების დონე 4-9 პროცენტის ფარგლებში მერყეობს! ცხადია, ქვეყანამ ასეთი ეკონომიკური პოტენციალი მაქსიმალურად უნდა გამოიყენოს. ერთი სიტყვით, მეცნიერულ-ტექნიკური რვეილუციის ფოქაში ტურიზმმა ისეთი მზარდი საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ფუნქცია შეიძინა, რომელიც არაფრით არ ჩამორჩება სამეურნეო განვითარების სხვა რომელიმე ნებისმიერ დარგს. მისი გაუთვალისწინებლობა დღევანდელი და მითუმეტეს კი, მომავლის განვითარების პერსპექტივის თვალსაზრისით, ამა თუ იმ რეგიონის ეკონომიკის განვითარების საერთო სტრუქტურაში, სერიოზულ შეცდომად უნდა ჩაითვალოს. მით უმეტეს საქართველოს მთისა და ბარის საერთო ბუნებრივ-ეკოლოგიური პირობების ტურისტულ სტანდარტებში მოქცევას საერთაშორისო ტურიზმის ნამდვილი ბუმი შეუძლია გამოიწვიოს უახლოეს მომავალში.

საბჭოთა კავშირის დაშლამდე საქართველოში ყოველწლიურად დაახლოებით 1,5 მილიონამდე საბჭოთა და 200 ათასზე მეტი უცხოელი ტურისტი ჩამოდიოდა. აღსანიშნავია, რომ აღურიცხავი ტურისტების რაოდენობასთან ერთად, მათი რიცხვი 6-დან 8

მილიონამდე მერყეობდა. 1991 წლის შემდეგ ტურიზმის ინდუსტრია მთლიანად დაინგრა. ამ პერიოდში უკვე იწყება ქვეყანაში დრმა სოციალურ-პოლიტიკური და ეკონომიკური კრიზისი, რამაც ტურიზმის ინდუსტრიას თავისი კვალი დაამჩნია. ბოლო წლებში მიღწეულმა გარკვეულმა სტაბილურობამ, განსაკუთრებით 1997 წლიდან, საქართველოს საერთო ჯამში მთელი მსოფლიოდან დაახლოებით 120 ათასი ადამიანი ეწვია. ცხადია, 6 წლის განმავლობაში ტურისტების რაოდენობა 14-ჯერ შემცირდა ქვეყანაში. ეს კი მილიონობით დაკარგული ლარებია ქვეყნის ისედაც მწირი ბიუჯეტისათვის. მაგრამ ისიც აღსანიშნავია, რომ უკვე ამ პერიოდიდან დადებითი ტენდენციები შეიმჩნევა. კერძოდ, 1998 წელს 1995 წელთან შედარებით საქართველოში შემოსული ტურისტების რიცხვი თითქმის 4-ჯერ გაიზარდა (85 ათასიდან 314 ათასამდე). საქართველოს სტატისტიკის სახელმწიფო დეპარტამენტის მონაცემებით, ტურიზმის დარგიდან მიღებულმა საერთო შემოსავლებმა 1998 წელს 700 მლნ ლარზე მეტი, ხოლო 1999 წელს 800 მლნ ლარამდე შეადგინა. ასეთ პირობებში საქართველოს ბიუჯეტში ტურიზმიდან დაახლოებით 360 მლნ ლარამდე უნდა შესულიყო.

საქართველოსათვის მეტად დიდი მნიშვნელობა ენიჭება როგორც პოლიტიკური, ასევე ეკონომიკური თვალსაზრისითაც, „აბრეშუმის გზის“ აღდგენას, რაც ტურისტული ინდუსტრიის აღოქმინებისა და განვითარებისათვის სასიცოცხლო მნიშვნელობის მატარებელია. საქართველოს რეალობიდან გამომდინარე, პოლიტიკური სიტუაციის სტაბილურობის პირობებში, მთელი ამიერკავკასიის რეგიონის მასშტაბით, 2005 წლისათვის ერთ მილიონზე მეტი ტურისტის მიღებაა გამიზნული. ამისათვის ევროპული სტანდარტის დონის ინფრასტრუქტურის განვითარება ყოველმხრივ სავალდებულოა. ამაში, პირველ რიგში, იგულისხმება ახალი სასტუმროებისა და სათანადოდ მომზადებული კადრების დასაქმება, ასევე მაღალ დონეზე აშენებული სატრანსპორტო გზებისა და კომუნიკაციების ქსელის გაფართოება. ყოველივე ამის შედეგად ქვეყანა მარტო ტურიზმის სფეროდან მიიღებს 1 მლრდ-მდე აშშ დოლარის შემოსავალს, საიდანაც ქვეყნის ბიუჯეტში ჩაირიცხება, პირდაპირი თუ არაპირდაპირი შემოსავლების სახით, 400 მლნ ლარზე მეტი. ყოველივე ეს წარმოუდგენელია ეკონომიკაში კაპიტალ-დაბანდებების გარეშე. ამ მხრივ, საქართველოს ეკონომიკაში არსებული ვაკუუმის ამოვსება მხოლოდ უცხოეთიდან მიღებული ინვესტიციებიდანაა შესაძლებელი. უცხოელი ინვესტორები არა მხოლოდ ახალ მოწყობილობებსა და ტექნოლოგიებს დანერგავენ, არამედ ახალ კონკურენტუნარიან პროდუქციასაც შეიმუშავენ, რომელიც მსოფლიო ბაზარზე გასვლას შეუწყობს ხელს.

ქვეყანაში განხორციელებული ინვესტიციების რაოდენობასა და ხარისხზე ბევრად იქნება დამოკიდებული ქვეყნის ეკონომიკის მომავალი, რომლის ფინანსური რესურსების პოტენციული არსებითად შეზღუდულია ამ ეტაპზე და, სამწუხაროდ, უახლოეს მომავალშიც არ უნანს დამაიმედებელი პირი.

საქართველოში ტურიზმის განვითარებას სხვადასხვა მიმართულება გააჩნია, რომელიც ისტორიულად საუკუნეების განმავლობაში ყალიბდებოდა და ეროვნულ ფსიქიკაში აისახებოდა. არცერთი ასეთი მიმართულება ჩვენი მთის რეგიონის ტურიზმის განვითარება, რომელსაც ამოუწურავი შესაძლებლობები აქვს. სწორედ სამთო ტურიზმის მეცნიერულად დასაბუთებული კონცეფციის ჩამოყალიბება მისი სათანადო პროგრამული უზრუნველყოფით, ეს არის მთის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების გლობალური პრობლემის ერთ-ერთი უმთავრესი შემადგენელი ნაწილი. აქედან გამომდინარე, საქართველოს მთისა და ბარის საერთო ბუნებრივ-ეკოლოგიური პირობების ტურისტულ სტანდარტებში მოქცევას საერთაშორისო ტურიზმის ნამდვილი ბუმი შეუძლია გამოიწვიოს უახლოეს მომავალში.

ნიშანდობლივია ის გარემოებაც, რომ რეგიონული თვალსაზრისით ტურიზმის სფეროში ბალანსის მისაღწევად გარკვეული პოლიტიკაა გასატარებელი კერძო სექტორის წარმომადგენლებსა და უცხოელ ინვესტორებს შორის, რათა კიდევ უფრო დაიხვეწოს მომსახურების სფერო სტრატეგიულად მნიშვნელოვან რეგიონებში, განსაკუთრებით კავკასიის მთიან რაიონებში. საქართველოში გამოყოფილი 11 საკურორტო რაიონიდან, როგორცაა: აფხაზეთის, აჭარის, მესხეთ-ჯავახეთის, ბორჯომ-ბაკურიანის, კოლხიდის, სვანეთის, რაჭა-ლეჩხუმის, სამხრეთ ოსეთის (სამაჩაბლოს), აღმოსავლეთ კავკასიონისა და კახეთის, ნახევარზე მეტი მთის რეგიონს განეკუთვნება. თვალნათლივ ჩანს, რომ განგებამ უხვად დაიბერტყა კალთა ჩვენს მიწა-წყალზე - ცხელი, თითქმის ტროპიკული ჰავით თუ ნაირ-ნაირი სამკურნალო წყლებით დაწყებული და თვალმიუწვდომელი, მარადთოვლიანი მთის მასივებით დამთავრებული. კონტრასტებისა და ეგზოტიკის ეს განუმეორებელი კომპლექსი ტურიზმის ყველაზე ეფექტური რეკლამირებაა. ამ მხრივ, რად ღირს აფხაზეთის უნიკალური ბუნებრივ-კლიმატური პირობები, როცა ზაფხულის ერთ პერიოდში 80-100 კმ-ის რადიუსის ფარგლებში წელიწადის სამ დროს იხილავთ თავისი სილამაზითა და მრავალფეროვნებით.

ბუნებრივია, თანამედროვე ტურიზმი მარტო კონტრასტებისა და ეგზოტიკის ფენომენს როდი ეფუძნება. მისი განვითარება წარმოუდგენელია ჩვენი ეპოქის შესატყვისი კომფორტის გარეშე. ადამიანის განვითარების მთელი ისტორია ეს ხომ ამასთან, კომფორტის, მისი საყოფაცხოვრებო პირობების განუწყვეტელი განვითარების ისტორიაა. ტურიზმსაც უყვარს კომფორტი და უხდება კიდევ კომფორტის დღევანდელი მოთხოვნილებების ელემენტარული დონის გარეშე არც ტურიზმი განვითარდება და არც მისი მომსახურების სფერო. მთის რეგიონის ტურიზმის დღევანდელი ვითარება კი უსაშველოდ შორს დგას კომფორტის ელემენტარული მოთხოვნებისაგან.

საყოველთაოდ ცნობილია, რომ ტურისტული ინდუსტრია მაშინ არის ეფექტიანი, როცა იგი ზამთარ-ზაფხულ ნორმალურად ფუნქციონირებს. ამასთან ამ მიზნის მისაღწევად მთის რეგიონის სოციალურ-ეკონომიკური აღორძინებისათვის გამიზნული სხვადასხვა

პრობლემების გადაჭრა აუცილებელი. ასეთ შემთხვევაში შეიძლება პარმონიულად განხორციელდეს სხვა უმნიშვნელოვანესი საკითხებიც. მთის ეკონომიკურ აღორძინებასთან ერთად, რამდენადაც ზამთარი გაცილებით მიმზიდველია მთაში, სათანადო ამაღლებულ განწყობას შეუწარმუნებთ იქ მცხოვრებ ადამიანსაც. სწორედ ამ სეზონშია ევექტური ტურისტთა ინტენსიური ნაკადების სტაბილური ხასიათი: მთიელი კაცი თავს მარტოდ და ეულად აღარ იგრძნობს. ტურიზმის აქტიურ განვითარებას მთაში, ინდუსტრიულ საწყისებზე მის დაფუძნებას სწორედ ამ პოზიტიური და სტაბილური ფსიქიკური განწყობის ფორმირებაც უნდა ეკისრებოდეს.

აქვე შეუძლებელია მეცნიერულად არ დასაბუთდეს საკმაოდ გავრცელებული მოარული მსჯელობა ტურიზმის ლამის „დამღუპველი“ როლის შესახებ ეროვნული კულტურისა და ტრადიციების, საერთოდ ეროვნული თვითმყოფადობის მომავლის თვალსაზრისით. ტურიზმის წინააღმდეგ მოჰყავთ დემოგრაფიული ხასიათის არგუმენტებიც — მცირერიცხოვანი ქვეყნის პირობებში ტურიზმის ინტენსიური განვითარება არასასურველია — ერთ ტურისტზე ლამის 2-3 მომსახურე პერსონალი მოდისო. ჯერ ერთი, თანამედროვეობის ამ ობიექტურ პროცესს ჩვენ ვერ შევაჩერებთ. მეცნიერულ-ტექნიკური რევოლუციის მსგავსად, მასაც განვითარების თავის გზა აქვს და ჩვენი მოვალეობაა მაქსიმალური ევექტურობით გამოვიყენოთ ერთი და მეორეც ჩვენი ქვეყნის დღევადელი და ხვალინდელი ინტერესებისათვის. მეორეც, როგორც პრაქტიკა ცხადყოფს, დღემდე ადამიანთა ნორმალური კულტურულ და სხვა კავშირურთიერთობებს არავითარი ზიანი არ მოუტანია არც ერთი ერის ეროვნული ინტერესებისათვის და არც ტურიზმს შეუძლია ნეგატიური ზემოქმედება იქონიოს ერის აღმშენებლობის პროცესზე, პირიქით, ბუნებრივ-ისტორიულ პირობებში ასეთი აქტიური ურთიერთობა უფრო სტაბილურს ხდის ეროვნული თვითმყოფადობის სხვადასხვა ნიშანს, ხოლო რაიმე ხელოვნურ ჩარევასა თუ დაწოლას ამ მიმართულებით, როგორც წესი, მხოლოდ დიალექტიკური უკუქმედების პროცესები მოსდევს. რაც შეეხება თანამედროვე ტურიზმის მომსახურების პრობლემებს, სწორედ მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის ძირითადი მიმართულებების, პირველ რიგში კი, თანამედროვე ტექნოლოგიების ფართო დანერგვაა ამ, ისე როგორც საზოგადოებრივი ყოფიერების სხვა ნებისმიერ სფეროშიც, პრობლემის ყველაზე დამაკმაყოფილებელი და ევექტური გადაწყვეტის საშუალებაა. ზემოთ ნათქვამიდან გამომდინარე, შეიძლება დავასკვნათ, რომ ქვეყნის ეკონომიკის კრიზისიდან თანდათანობით გამოყვანის შემდეგ, როდესაც დადგება ეკონომიკის პრიორიტეტული დარგების განვითარების საკითხი, ერთ-ერთ ღონისძიებად უნდა ჩაითვალოს ტურისტული ინდუსტრიის, როგორც ეკონომიკის ერთ-ერთი წამყვანი დარგის განვითარების საკითხი. ამ სტრატეგიის რეალიზაცია სახელმწიფო ინტერესებში უნდა მოექცეს, რაც ქვეყნის სავალუტო შემოსავლების შევსების ერთ-ერთ სერიოზულ რეზერვადაც მოიაზრება. გარდა ამისა ადგილობრივი წარმოების განვითარების პრობლემისადმი ასეთი მიდგომა

გაფართოების რეალურ წინაპირობასაც შექმნის. ყოველივე ეს ახალი სამუშაო ადგილებისა და დასაქმების ზრდას გამოიწვევს, რაც, საბოლოო ჯამში, ჯანსაღი კონკურენციული გარემოს ჩამოყალიბების საწინდარიცაა და რის დეფიციტსაც განიცდის ჩვენი ქვეყნის ეკონომიკის თითქმის ყველა სფერო. ამ პრობლემის თანდათანობით და რაციონალური გადაწყვეტა მთელი ეკონომიკის სტრუქტურული სრულყოფის უზრუნველყოფის რეალური გზა ხდება. საბოლოოდ საქართველო, როგორც უნიკალური რეგიონი, მსოფლიო ბაზარზე თავისი ეკონომიკური პოტენციალით გავა და არა როგორც მხოლოდ და მხოლოდ სხვისი პროდუქციის გამსაღებელი და ამთვისებელი. მსოფლიო ინტეგრაციულ პროცესებში საკუთარი კონკურენტუნარიანი პროდუქციით გასვლას შეუძლია ქვეყნის საერთაშორისო ინტეგრაციაში ჩართვა.

თუ შევაჯამებთ ყოველივეს, უნდა დავასკვნათ, რომ ევრაზიული ინტეგრაციის საწყის პირობებში, სადაც საქართველოს აღმოსავლეთსა და დასავლეთს შორის შემაერთებული ხიდის ფუნქცია აკისრია, მხოლოდ მაშინ შევძლებთ ჩვენი დიდი პოტენციური შესაძლებლობების ამოქმედებას ტურიზმის სფეროში, როცა ჩვენ თვითონ შევქმნით მის დასაყრდენ ეკონომიკურ ბაზას. ეს კი ორგანულად უკავშირდება ისევ და ისევ ეროვნული ეკონომიკის პრობლემის გადაწყვეტას. ჩვენი „აქილევსის ქუსლიც“ სწორედ ის არის, რომ ჯერჯერობით პრობლემა პრობლემად რჩება: სრულფასოვანი და ყოველმხრივ განვითარებული ეროვნული ეკონომიკა კი მხოლოდ მაშინ გახდება სრულყოფილი, როცა იგი მარტო უცხოურ ინვესტიციებსა და დახმარებებს კი არ დაეფუძნება, არამედ, უპირველეს ყოვლისა, საკუთარ მწარმოებელ ძალებს.

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ ТУРИЗМА В ГРУЗИИ

Кварацхелия Мурман

Тбилиси, 380008, ул. Зандукели №16,

Научно-исследовательский

Институт социальных и

экономических проблем

Резюме. Для поднятия экономики страны несомненно необходим комплексный подход, ибо развивая в комплексе экономику всех отраслей можно рассчитывать на выход из экономического кризиса и благоприятное завершение

переходного периода. Одним из важнейших факторов для перспектив развития экономики туризма является тенденция к комплексному развитию. В будущем туризм станет одним из важных критериям престижа Грузии. И без развития экономики туризма невозможно развитие всей экономики в целом. Даже невооруженным глазом видно, как развитие туризма прямо пропорционально ведет к появлению новых рабочих мест и пополнению государственного бюджета. Кроеугольным камнем, на котором строится базис туризма-памятника архитектуры, природные ресурсы, экологически чистая флора и фауна. Территориальное расположение Грузии, как связывающее звено Евразии, будет диктовать развитие индустрии туризма в целом.

Грузия, по показателям туристического бизнеса, по сравнению с Россией и Украиной, стоит на-3 месте, но благодаря рекреационным ресурсам, она уникальна. Но, к сожалению, на сегодняшний день из-за трудного экономического положения, рекреационный фонд амортизирован только на 35 процентов. Уникальный ландшафт Грузии приведёт к взрыву в мировом бизнесе туризма, что и случится в недалёком будущем. В советское время, в Грузию приезжало до 1,5 млн. туристов, из стран бывшего Советского Союза и более 200 000 иностранных туристов. После 1991 года, индустрия туризма полностью парализованна с 1991 года по 1997г. численность туристов снизилось в 14 раз, что привело к большому минусу в государственном бюджете. Но с 1998 г. уже наблюдается тенденция подъёма. За этот период прибыль составила около 700 миллионов лари, к 1999 году прибыль в целом составляла до 800 мл. лари, остсюда в гос. бюджет должно было войти 360 мл. лари.

Восстановление исторического шелкового пути через Грузию, имеет важное значение для развития экономики туризма. Исходя из объективной оценки отдельных регионов по прогнозированию, количество туристов к 2005 году может достичь в Грузии 1 млн. человек. В связи с этим, уже ведутся меры по подготовке принятия туристов на уровне мировых стандартов, что в корне правильно и своевременно. Так как вакуум в экономике Грузии может быть ликвидирован благодаря инвестициям, что преведёт не только к внедрению нового современного оборудования, но и к выпуску конкурентноспособной продукции. Развивать туризм в Грузии реально по нескольким направлениям, одно из направлений развития туризма в Грузии-это развитие горного туризма, развитие и совершенство которого безгранично. Наличие контраста горных и низменных природных условий в комплексе, в туристических

стандартах, в ближайшем будущем, способны совершить революцию, как с экономической так и с социальной точки зрения.

Туристическая индустрия, как важнейшая отрасль экономики, займёт стратегическое направление. И ввиду этого она будет одним из основных резервов пополняющих государственный валютный бюджет. Грузия является перешейком между Востоком и Западом - это важное географическое положение провоцирует развитию туризма. Мы лишь тогда сможем реализовать свои потенциальные возможности в сфере туризма, когда сможем все идеи по этому вопросу подвести под экономическую базу, так как решение этого вопроса органически связана с решением вопросов народной экономики. А пока развитие туризма в Грузии это наша «ахилесова пята».

Экономика страны только тогда станет полноценной и всесторонне развитой, когда перестанет опираться на инвестиции. Экономика туризма будет развиваться как самостоятельно, так и в совокупности с экономикой страны в целом. Она будет одним из основных резервов, пополняющих государственный валютный бюджет.

Развитие туризма в Грузии выведет страну в большой туристический бизнес, что будет способствовать республике, как всесторонне развитая держава.

The Economic Problems of Development of Tourism in Georgia.

Kvaratskhelia Murman

Tbilisi, 380008, Zandukeli st. 16,
Scientific research Institute of
Economical and Social Problems

Summary. The development of the country economics is possible without the complex approach to it. Developing of the economic branches in complex we can count on going out of economic crisis. One of most important factors of it is the tendency of development of

the economics of tourism. In future tourism will be one of the most important criterions of national prestige of the Georgian state.

The development of the whole economy is impossible without the development of economics of tourism. The development of economics of tourism is accompanied by new working places and increase of the state budget. The basis for developing of tourism is rich nature, historical monuments and many other sources. Being the bridge between Europe and Great Silk Route Georgia is able to dictate the rules of developing of industry of tourism in the whole. Georgia held the third place after Russia and Ukrain, according to the index of resort and tourism economy. It was acknowledged a unique country for its recreative resources. But unfortunately, because of today's difficult situation the recreative fund is 35 % worn out and inappropriate. In nearest future, placing the exceptional natural condition of Georgia into the international ecological stands, may cause a real explosion in world tourism.

In the Soviet times Georgia was visited by 1,5 million tourists only from the Soviet Union, and by more than 200 thousand foreign tourists after 1991 the industry of tourism was fully paralysed. From 1991 till 1997 the number of tourists reduced in 14 times, which led to great losses in the state budget. But from 1998 there were some positive changings. The profit during this period was more than 700 million lari, and in 1999 it was 800 million lari, 360 million lari of which went into the state budget. Restoring the historical Silk Route has a great importance for developing Georgian economy.

Estimating separate regions, 1 million people are expected by the year 2005. That is why many changings have been made for receiving tourists according to the world stands. The development of Georgian tourism has many tendencies. One of the directions is the development of the mountain tourism. The complex of mountain and lowland natural conditions in nearest future can lead to a revolution in stands tourism, both from economic and social point of view.

The industry of tourism as one of the most important branches of economy can become the strategic direction. And in consequence of this may become the main source of supplementing the state budget. Georgia is situated between East and West and this geographical situation helps to develop tourism. But many-sided national economy of full value will become of full value when it is not based only on investments and outside help, but on its own productive sources.

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ ПОСТКОММУНИСТИЧЕСКОЙ ЭКОНОМИКИ И ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ ФАКТОР

ПАПАВА Владимир, ХАДУРИ Нодар
Институт экономики им. П. Гугушвили
Академия наук Грузии
14, ул. Кикодзе, Тбилиси, 380007,
поступила 11 мая 2000 года

Резюме. Целью настоящей статьи является теоретическое осмысление институциональных изменений посткоммунистической трансформации. Для понимания того, как лучше продолжать реформы в посткоммунистических странах, необходимо определить основной индикатор, который лучше всего показывает природу рыночной системы. Таким индикатором является человек, который создает рыночную систему и для которого эта система создается.

Процесс институциональных изменений проанализирован на базе следующих агрегированных институтов: формальных, неформальных и естественных формальных институтов, рациональных, иррациональных и нейтральных неформальных институтов.

Человек в этих странах, который принимает участие в процессе посткоммунистической трансформации, является "Homo transformaticus"-ом.

"Homo transformaticus" активно действует как в легальной, так и в "теневой" экономике, в связи с чем, практически все вопросы посткоммунистической трансформации должны быть рассмотрены в призме его действий.

Многие из тех, которые сегодня называют себя предпринимателями, являются бывшими партийными работниками или директорами, которые не смогли сформироваться бизнесменами "западного" типа. До начала процесса посткоммунистической трансформации они были известны как "дельцы", что в корне отличается от понятия "предпринимателя".

Феномен "постдельца" является основным для понятия многих проблем посткоммунистической трансформации.

* * *

1. ВВЕДЕНИЕ

Любая экономическая система в любой стране мира, особенно в конце нынешнего века, является своеобразным синтезом легальной и нелегальной - теневой экономической деятельности. Нелегальная, скрытая, экономика функционирует наряду с легальной экономикой и имеет огромные размеры, а в некоторых странах по своему размаху практически не уступает легальной.

Теневая экономика как явление возникла с древних времён и "успешно" функционирует по сей день, когда на практике расширяются не только её масштабы, но и она сама выступает в самых разнообразных формах. Несмотря на многовековую историю, теневая экономика пока еще не становилась предметом специального и при этом всестороннего политэкономического исследования. Исследуя общие закономерности экономики, политическая экономия практически никогда не заостряла внимания на проблемы теневой экономики: она ею либо пренебрегала, либо считала, что теневая экономика функционирует теми же экономическими механизмами что и легальная. Такой искусственно упрощенный взгляд на теневую экономику привел к тому, что, к сожалению, мы до сих пор не очень отчетливо понимаем механизмы теневой экономики, в следствие чего часто неэффективными являются те шаги, которые предпринимаются в целях её искоренения.

Исходя из сказанного, представляется необходимым на основе доступного эмпирического материала проводить всестороннее политэкономическое исследования теневой экономики. Политическую экономию теневой экономики условно назовем *теневой политической экономией* [1].

Теневая экономика использует те же ресурсы и рынки, что и легальная, с тем лишь отличием, что все это происходит без признания государством, а то и, без его ведома. Хотя об этом в принципе и не спорят, но среди экономистов пока не существует единой точки зрения по поводу определения теневой экономики.

Широко распространено понятие теневой экономики как скрытой, нелегальной, неучтенной деятельности. Часто она ассоциируется с криминальными способами получения доходов, т.е. с экономическими правонарушениями и преступлениями, а также с организованной преступностью, коррупцией и лоббированием тех или иных решений, принимаемых государственными органами власти. Однако ограничение только криминальным проявлением теневой экономики является значительным упрощением. В действительности теневая экономика связана не только с преступной деятельностью; зачастую в эту сферу подпадают и вполне полезные для общества занятия.

К сожалению еще не создано сколько-нибудь действенных рычагов воздействия на теневую экономику и весь арсенал методов борьбы с ней, как правило, исчерпываются административно-карательными мерами, что конечно-же далеко не всегда может привести к желаемым результатам.

Теневая экономика, как явление относительно хорошо изучена для стран с развитой рыночной экономикой [2]. Появляются работы по исследованию теневой экономики развивающихся странах [3]. Несмотря на идеологические барьеры, в восьмидесятых годах её в открытую стали изучать и в бывших социалистических странах коммунистического типа [4, 5] (т.е. в странах коммунистического типа¹). Однако, мало что известно о теневой экономике в странах, в которых проводятся посткоммунистические реформы.

Целью настоящей статьи является теоретическое осмысление сущности теневой экономики, раскрытие закономерностей её трансформации в посткоммунистическом развитии.

2. ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ РАМКИ АНАЛИЗА ТЕНЕВОЙ ЭКОНОМИКИ

Для раскрытия сути теневой экономики особо результативным представляется использование подходов “новой институциональной экономической теории” [6].

Согласно данной теории действия людей, их взаимоотношения очерчены институциональной структурой общества, которая в рамках того или иного периода времени определяет те или иные границы поведения людей. Сами институты это совокупность формальных и неформальных (общепризнанных норм поведения, устных соглашений и т.п.) ограничений и механизмов принуждения (путем воспитания в духе этих ограничений и наказания за их нарушение) к их соблюдению. Формальные институты (FI) обычно представлены в письменном праве.

Необходимо заметить, что FI и неформальные институты (II) характеризуются большой степенью взаимовлияния: FI это те уже имеющиеся в наличии или желаемые II, которых удалось отразить в письменном праве; на направления развития II влияют вновь появившиеся FI. Наиболее наглядным примером влияния II на FI следует признать развитые рыночные системы, в которых многие законодательные акты регулирующие экономику были приняты исходя из общепринятых норм поведения людей в конкурентной среде. Не менее наглядным примером обратного влияния FI на II являются экономические системы коммунистического типа, в которых FI создавались из благих намерений искусственно преобразовать, “улучшить” людей, вследствие чего атрофировались и некоторые II.

Для наглядности соотношения FI и II рассмотрим рис.1, на котором они условно изображены в виде пересекающихся кругов.

¹ В истории человечества известны разные модели социализма “фашистский”, “шведский” или “исламский”. От них в корне отличается та модель, которая культивировалась в бывшем СССР, в странах Восточной Европы и некоторых странах Азии (Китай, Монголия, КНДР, СРВ); их отличительной чертой является то, что они в той или иной степени имели коммунистическую ориентацию. Для ясности и краткости эти страны будем называть странами коммунистического типа.

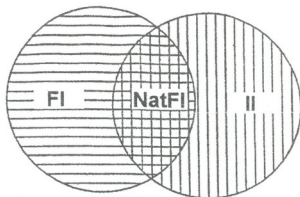

рис. 1 Соотношение совокупностей формальных (FI), неформальных (II) и естественных формальных (NatFI) институтов

Так часть FI формируется на основе отрожения в письменном праве некоторых II, то множества FI и II является пересекающимися. Эту часть FI назовем естественными (натуральными) (NatFI). Множество NatFI – это пересечение множеств FI и II. Чем больше множество NatFI, тем больше соответствуют FI природе человека. Необходимо отметить, что множества FI и NatFI никогда не могут полностью совпасть: во-первых, не все II могут (да и не всегда есть в этом необходимость) быть отражены в письменном праве, а во-вторых, FI всегда будет содержать и такие из них (искусственные FI – UFI), которые исходя из целей развития того или иного общества отражают не только сложившиеся II, а – желаемые ограничения и механизмы принуждения к их соблюдению.

В странах коммунистического типа UFI во много раз превосходили NatFI, что при прочих равных условиях, определяло нежизнеспособность таких экономических систем. В странах же с развитой рыночной демократией доля NatFI в совокупности FI значительно больше.

Основой легальной экономики в любом обществе прежде всего являются FI. Определяющий принцип теневой экономики – это пренебрежение FI, когда действия людей никак не подчиняются требованиям этих институтов и регулируются исключительно II. И здесь встает логический вопрос: все ли неформальные институты лежат в основе теневой экономики?

Ответ на данный вопрос, конечно же, отрицательный. Объяснение этому состоит в том, что определенная часть II как бы дополняет FI. Эти II вместе с FI создают среду легальной деятельности людей, в том числе и экономической. С позиций FI подобные II как бы являются *рациональными*. Исходя из этого, *те II, которые взаимодополняют формальные и тем самым создают основу для легальной деятельности людей, будем называть рациональными (RII)*.

Из всей совокупности II теневая экономика прежде всего базируется на те, которые игнорируют FI. С позиций последних такие неформальные институты можно квалифицировать как *иррациональные*. Следовательно, *те II, которые игнорируют формальные и тем самым создают среду для нелегальной, теневой деятельности людей, будут называться иррациональными (III)*.

Можно ли сказать, что сумма всех RII и III составляет всю совокупность II? По всей видимости нет. Дело в том, что совокупность RII и III в своих составах одновременно включают одни и те же II, которые "с одинаковым успехом" не противоречат FI, и дополняют те II, которые по своей сути находятся в противоречии с FI. Иначе говоря, обе совокупности RII и III содержат одно и то же подмножество II, которые по своему характеру являются *нейтральными* (NeutII). Последние в свой состав включают наиболее общепризнанные элементарные нормы поведения, которые складывались в обществе в течение довольно таки длительного периода времени (иногда, даже веками); например, нормы поведения, которые содержат в себе элементы жалости со стороны сильного к слабому, признавшегося в этом.

Для наглядности взаимоотношения RII, NeutII и III рассмотрим рис. 2.

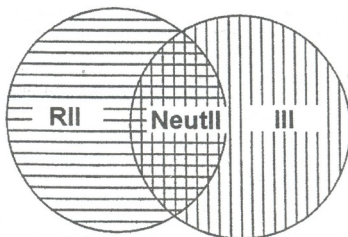

Рис.2. Соотношение совокупностей рациональных (RII), иррациональных (III) и нейтральных (NeutII) неформальных институтов.

Пересечение множеств RII и III является совокупностью NeutII.

Механизмы изменения различных II отличаются друг от друга.

Наиболее стабильными являются NeutII; они меньше всего подвержены влиянию FI. NeutII наиболее близки к самой сущности человека и поэтому являются наиболее консервативными.

Часть NeutII находит отражение в NatFI, вследствие чего последние являются наиболее стабильными в составе NatFI, и тем более во всей совокупности FI. Эту часть NatFI можно квалифицировать как *нейтральные FI* (NeutFI).

Объединяя рис.1 и рис.2, получим изображение соотношения всех FI и II (см. рис. 3)

Когда в экономическом устройстве общества происходят те или иные изменения, то это прежде всего отражаются на FI. Когда эти изменения относительно незначительны, то одни FI как бы плавно заменяются новыми. При значительных же изменениях подавляющая часть FI рушится и не всегда успеваются создание тех новых, которые заняли бы место старых.

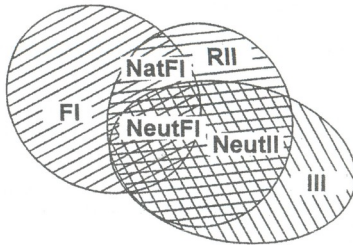

рис. 3 Соотношение формальных (FI), натуральных формальных (NatFI), нейтральных формальных (NeutFI), рациональных неформальных (RII), нейтральных неформальных (NeutII) и иррациональных неформальных (III) институтов.

Необходимо заметить, что даже в идеальном случае при отчетливости целей преобразований в экономическом устройстве общества и даже при наиболее полном знании того, какие новые FI и как надо создавать (что само по себе далеко не всегда представляется очевидным), вовсе не обеспечивается своевременное создание этих новых институтов. Этому прежде всего препятствует инерционность экономических и социальных процессов.

Вакуум образовавшийся в составе FI, непосредственно отрицательно влияет на RII: часть из них исчезает по мере разрушения соответствующих FI. Этот вакуум в составах FI и RII заполняется разрастающимися III. Именно поэтому в таких, переходных от одной экономической системы к другой, странах масштабы теневой экономики значительно растут [7]. Наиболее наглядным примером повального разрушения старых FI, одновременно с этим исчезновения соответствующих RII и замещения их обоими разрошмися III является Грузия 1993-1995 годов, где масштабы теневой экономики выросли до 80% [8]. Примером более целенаправленных и осмысленных преобразований является посткоммунистическая Венгрия, где масштабы теневой экономики достигали 25 процентов [9].

Таким образом, во времена перехода от одной экономической системы к другой площадь FI на рис.1 сокращается, а площадь II растет. Аналогично, площадь RII на рис.2 сокращается, а площадь III растет. во время рассматриваемой трансформации экономической системы наиболее стабильными, практически не меняющимися являются NeutII, что выступает гарантом относительно более стабильного положения NeutFI во всей совокупности FI. Если хоть какие-то виды NeutFI все-таки рушатся, то это не так страшно, ибо соответствующие NeutII регулируют данные процессы без ущерба для интересов всего общества. Те NatFI, которые не входят в состав NeutFI, более подвержены изменениям, чем последние.

Значительные разрушения в составе FI и RII и их замещение III (которые не входят и не могут в принципе входить в состав NeutII) чревато

наиболее серьезными проявлениями криминализации экономики, ее управления.

Особая роль той части NeutII, которая не входит в состав NeutFI, когда она одновременно составляют части двух совокупностей RNI и III, обуславливает то обстоятельство, что некоторые виды теневой деятельности являются безобидными и не имеют антиобщественного, античеловеческого характера. Легализации этих видов теневой деятельности препятствуют несовершенства FI; любое их совершенствование способствует большей легализации указанных видов деятельности, но так как в принципе не могут быть созданы абсолютно совершенные FI, то в любом обществе всегда останутся в тени некоторые вполне безобидные виды экономической активности.

На фоне институционального анализа теневой экономики облегчается рассмотрение форм проявления теневой экономики в странах с развитым рыночным укладом и с системой экономики коммунистического типа.

3. ОСОБЕННОСТИ ТЕНЕВОЙ ЭКОНОМИКИ В СТРАНАХ С РАЗВИТОЙ РЫНОЧНОЙ СИСТЕМОЙ И СИСТЕМОЙ ЭКОНОМИКИ КОММУНИСТИЧЕСКОГО ТИПА

Для изучения особенностей теневой экономики в странах посткоммунистической трансформации необходимо разобраться "от куда и куда идем", т.е. какие особенности у теневой экономики в странах развитой рыночной системой и какие в странах с системой экономики коммунистического типа.

Надо отметить, что в странах с рыночной экономикой на долю теневой экономики, по экспертным оценкам, приходится от 5 до 20 процентов валового национального продукта [2]. Конечно, эти показатели не могут быть точными, но приблизительное представление о размерах теневой экономики получить можно.

Распространено мнение, что теневая экономика "работает" только на наличных деньгах; чеки, векселя и другие платежные средства не столь ликвидны и они могут быть обнаружены; в теневой экономике практически не применяются платежи через банков. С определенной уверенностью можно утверждать, что при наличном расчете практически всегда имеется возможность уйти от налогообложения. Здесь уместно подчеркнуть, что укрытие доходов, с целью избежать уплаты налогов является одной из основных частей теневой экономики.

Каждый налог - это вмешательство государства в функционирование рыночной экономики, и оно ограничивает возможности рынка в максимальном использовании ресурсов. Вместе с этим, налог - это цена за возможность пользования общественными благами. Однако во многих случаях, независимо от объемов получаемых доходов, стараются уклониться от налогов. Причина ясна и понятна: мало кто не старается получить товары или услуги за даром, или хотя-бы за заниженную цену. И тут одними административными методами или патриотическими призывами, что от поступления в государственный бюджет прямо зависит мощь государства, благосостояние, безопасность и защита прав и свобод граждан, не справится.

В идеальном случае спасением от “болезни” по неуплате налогов было бы создание такой системы, когда налогоплательщик был бы экономически в большей степени заинтересован вовремя и полностью уплатить налоги, чем уклониться от их уплаты [10].

Теневая экономика вызывает сокращения государственных и местных налогов. Но следует отметить, что при её полной ликвидации часть работ не будут производиться вообще или будут производиться самостоятельно потребителями (опять таки без уплаты налогов). Надо помнить, что деньги, заработанные в теневой экономике, в связи с тем, что они, как правило попадают в легальную экономику, косвенно всё-таки облагаются налогами. Тем самым “теневики” тоже, но косвенно “платят” налоги. И установлено, что если налоговые органы пресекут утаивания налогов на раннем этапе функционирования такого теневика, от этого, бюджет может потерять больше, чем приобрести [2]. Этот сегмент теневой экономики регулируется NeutII, а часть из них даже и NeutFI.

Как правило, трудно различить, какие деньги “теневые”, а какие нет. Под “теневыми” понимаются деньги, которые находятся, т.е. оборачиваются в теневой экономике. Кроме этого “теневыми” считаются и те деньги которые получены преступным путем (ограбление, торговля наркотиками, оружием, содержание публичных домов и т.д.). Как правило, часть “теневых” денег остается для расширения “теневого бизнеса”, что естественно, так как оно является главным источником финансирования теневой экономики. К сожалению в теневую экономику нередко инвестируется капитал из легальной части экономической системы, причиной которого можно считать неумение (а иногда и нежелание) государства бороться с ним.

Особо болезненны были отношения с теневой экономикой в бывших странах коммунистического типа. После 1917 года на одной шестой части света начали проводить невиданный по масштабам эксперимент по строительству коммунизма. Началась беспрецедентная борьба с частной собственностью. Именно частная собственность была признана главной бедой человечества. Экономика стала развиваться неестественным путем, и, как следствие, сильное искажение получила и её составная часть - теневая экономика, которая не признавалась вплоть до начала перестройки.

Если в странах с рыночной экономикой в “тень” уходили в основном из за налогов, то в странах коммунистического типа всё обстояло гораздо сложнее. Наиболее распространенными видами теневой деятельности были приписки и другие искажения отчетности о выполнении плана, выпуск некачественной, нестардатной или неуккомплектованной продукции, кражи на производстве, хищения государственного имущества путем злоупотребления служебным положением, взяточничество. Все общество оказалось втянутым в теневую экономику. Однако любое проявление данной деятельности довольно долго трактовалось как результат индивидуальных асоциальных склонностей отдельных граждан, против которых применялись различные карательные меры. Но, что самое главное, практически не разу не ставился вопрос о борьбе с корнями этой болезни. Оно и не могло ставиться в связи с самой сутью экономики коммунистического типа.

Существование теневой экономики полностью было определено FI административно-командной системы управления экономикой, что

проявилось в жестком планировании производства товаров и услуг и распределения ресурсов. По нашему мнению, наиболее удачная и к тому же полная классификация теневой экономики в странах коммунистического типа дана А.Н. Шохиним [4]. В частности, он считает, что теневая экономика состоит из нелегализованной части так называемой “второй” экономики, неформальной экономики, фиктивной экономики и “черной” экономики.

Под “второй” экономикой подразумевается все те формы производственной деятельности, которые ранее считались бесперспективными - индивидуальная трудовая деятельность, мелкогрупповое производство. Следовательно, под “первую” экономику понимается крупное государственное и колхозное производство.

“Вторую” экономику нередко сравнивают с айсбергом: зарегистрировано только её малая часть, которая и облагается налогом. Основная часть “второй” экономики скрыта от контрольных органов (подчеркиваем она скрыта от контрольных органов, а не от разного рода контролеров и правоохранителей). И это не смотря на то, что официально индивидуальную трудовую деятельность никто не запрещал. Однако дискриминационное налогообложение и отношения общества к ней как “к рудименту” заставляло индивидуальщиков работать нелегально. Кроме этого у них сохранилось чувства страха перед “раскулачиванием”. “Вторая” экономика в основном регулируется RII.

При рассмотрении причин сохранения теневой экономики, как правило, отмечается тот факт, что в странах коммунистического типа часть “теневиков” из “второй” экономики не были заинтересованы в легализации своего дела как психологическими, так и чисто материальными соображениями. Здесь надо учитывать не только легальные налоги, но и систему в виде *нелегальных налогов*, которая действовала, заставляла систему в виде *нелегальных налогов*, которая действовала, заставляла предпринимателей гораздо больше сумм платить “налево”, в местные (и только в местные) органы власти, в милицию (начиная от участкового инспектора и выше), иначе говоря, нелегальное состояние “второй” экономики приводило к тому, что в регулирующий механизм в виде RII вклинивались и некоторые III.

Основной механизм функционирования второго элемента теневой экономики – неформальной экономики – это система централизованного планирования и практическое исключение из работы экономических методов хозяйствования.

Почти всегда, административно-командные методы управления, вынуждали работников, действовать не только в рамках принятых процедур реализации управленческих и плановых решений. Такие действия возникали как способ адаптации. Они нередко деформировались и тем самым деформировали саму систему управления.

Система планирования строилась по принципу “от достигнутого”. Это в свою очередь порождало некоторых “торгов”, участниками которых выступали с одной стороны предприятия и отраслевые ведомства, а с другой - центральные плановые органы в виде Госплана. Предметом торгов являлось формирование плана, устраивающего все стороны. При этом принцип “от

достигнутого” выступал средством давления со стороны Госплана на отрасль или на предприятия.

Возможность выбивания “хорошего” плана открывала широкие возможности использования материальные ресурсы в целях получения “левого” дохода. В связи с этим руководители предприятий делали все возможное и применяли дозволенные и недозволенные методы для того, чтобы план не соответствовал реальным возможностям предприятий.

Самой характерной чертой советской экономики оставалось перевыполнение плана. Перевыполнение плана давало ряд ощутимых выгод и преимуществ. Именно перевыполнение плана был основным фактором поощрения, возможностью продвижения по служебной лестнице. Это также поощряло руководителей предприятий бороться за заниженный план. Ясно, что соглашения по поводу заниженного плана, как правило, были бескорыстными.

Иногда, по “просьбе” и желанию производителей мог и повышаться, далее он он выполнялся любой ценой, в ущерб как для окружающей среды, так и для государственных интересов. Однако именно этот ущерб давал сверхвысокие теневые доходы.

Неформальная экономика проявлялась не только в манипуляциях с планом, но еще и в функционировании системы фондируемом распределения средств производства. Каждый директор предприятия старался выбить у центральных распределительных органов управления экономикой как можно больше средств производства, и поэтому у большинства предприятий имелись огромные сверхнормативные запасы сырья, оборудования и прочих дефицитных ресурсов. Этот излишек образовывался на основе неформальных сделок, и, конечно же, далеко не бескорыстно. При использовании системы списания якобы изношенного оборудования или испорченного сырья, этот излишек был значительным источником нелегального обогащения.

Все эти небескорыстные действия основывались на механизме взятничества, который в корне отличается в странах с развитой рыночной системой и системой экономики коммунистического типа. В частности, если в первой, как правило, взятку дают за такие действия, которые закон не разрешает, то во второй в подавляющем большинстве случаев взятку давали и за вполне законные действия.

Неформальная экономика реализуется III, в том числе и NeutII и NeutFI.

Одной из форм проявления теневой экономики были приписки и другие нарушения плановой и финансовой отчетности. Таким образом существовал целый сектор теневой экономики - фиктивная экономика. Она давала возможность получения незаконных доходов, казалось-бы вполне законными путями. Это впервые очередь относится к припискам.

Приписки использовались для получения нетрудовых доходов в виде заработной платы, премий или материального поощрения. Одной из разновидностей фиктивной экономики и таким образом получения незаконных доходов была и реализация ресурсов, полученных после нарушения стандартов, за счет ухудшения качества, выпуска некомплектной продукции. Экономика коммунистического типа “специализировалась” на

выпуске некачественной продукции. Вершиной цинизма был выпуск “экспортной” продукции. На тех же предприятиях, где выпускали некачественный товар для внутреннего потребления, выпускали и гораздо лучшую продукцию, для поставки за рубежом. Тем самым создавались условия для руководителей предприятий, когда путем приписок и нарушений отчетности можно было заработать немалые деньги.

Приписки применялись и для привлечения и закрепления работников. Часто использовались такие методы как завышение зарплаты, нецеловое использование различных фондов. Часто такие методы применялись в целях сохранения производства, так как в большинстве предприятия текучесть кадров не давала возможности не то что расширить производство, но даже сохранить его. Все это делалось только с одной целью - получить сверхвысокие незаконные доходы. Особенно часто такие нарушения выявлялись в строительстве.

Основными регуляторами фиктивной экономики являлись III за исключением той части NeutII, которые не входят в состав NeutFI.

Вершиной теневой экономики в странах коммунистического типа была “черная” экономика. Даже во времена применения наиболее жестких методов управления, когда преследовалось все “некоммунистическое”, огромных масштабов достигали размеры подпольной экономики. Целые предприятия или их отдельные звенья являлись неучтенными и работали только на “черную” экономику.

Практически во всех государственных предприятиях выпускалась как официально известная, запланированная, зачастую некачественная и нестандартная продукция, так и “левая”, скрываемая и при этом в основном качественная и, что самая главная дефицитная продукция. подпольно изучался потребительский рынок и в отличие от государства, которое планировало выпуск потребительской и производственной продукции по административному принципу (без всякого изучения рынка, что за тем вынуждало предприятия выпускать никому не нужную продукцию, а покупателей приобретать ее) нелегально производили только то, что пользовалось потребительским спросом.

Значительный экономический ущерб населению наносил выпуск продукции, не удовлетворяющий его потребностям. Официально такой сегмент экономики в странах коммунистического типа не считался составной частью теневой экономики, но учитывая ущерб, который получало от этого население, и эту деятельность тоже необходимо рассматривать в призме теневой экономики. Реализация некачественной продукции была обусловлена ненормальным положением торговли, бесправным положением покупателя, диспропорцией в спросе и предложении. Эти процессы в основном регулировались NeutFI.

Таким образом государство наносило урон всему обществу больше, чем “черная” экономика.

Эта часть “черной” экономики регулировалась исключительно RII, в том числе NeutII и NeutFI; иногда в эту систему регулирования были задействованы и некоторые III, не входящие в состав NeutII.

Одной из составных частей “черной” экономики был “черный” рынок. “Черный” рынок специализировался исключительно на

потребительском секторе. К нему относились спекуляция и всякие махинации с дефицитом.

В “черном” рынке выделялся сегмент, в котором, несмотря на строжайшие запреты, организовались оптовая и розничная торговля, в основном импортной продукции. Для этих целей были использованы знакомые всем места, куда приходили те, у кого были деньги, и покупали то что хотели, т.е. “пустыне” экономики коммунистического типа существовали маленькие “оазисы” рынка.

Эта деятельность регулировалась NeutII.

В состав “черной” экономики также включались и такие официально запрещенные виды деятельности, как проституция, использование услуг наемных убийц, наркобизнес и т.п. Все эти виды деятельности регулировались исключительно III. Необходимо отметить, что в этой части “черной” экономики может быть и некоторое пересечение со “второй” экономикой, когда, например, используются кустарные методы в производстве наркотиков.

Таким образом, в теневой экономике условно можно выделить две, часто сильно переплетенные, сферы деятельности: первая из них - теневое предпринимательство, которое охватывает нелегальную деятельность по производству и сбыту товаров и обслуживанию, а вторая - паразитизм, спекуляция и различного рода деятельность в виде приписок, вымогательства и т.п.[11] Здесь же следует отметить, что основная часть “второй” экономики, за исключением социально неприемлемых видов деятельности (как, например, изготовление наркотиков), “попадает” в теневое предпринимательство; часть неформальной экономики в виде личных взаимоотношений в рамках административно-командных процедур планово-управленческой деятельности относится к паразитизму, а другая часть – в виде нелегальных экономических методов хозяйствования – к теневому предпринимательству; фиктивная экономика практически полностью входит в сферу паразитизма; часть “черной” экономики в виде формальных ее звеньев относится к теневому предпринимательству, а оставшаяся часть “черной” экономики – к паразитизму.

С некоторой оговоркой, все-таки можно считать, что теневое предпринимательство имело прогрессивный характер, как зачаточное состояния рыночных взаимоотношений в системе экономики коммунистического типа.

4. ОСОБЕННОСТИ ТЕНЕВОЙ ЭКОНОМИКИ В СТРАНАХ ПОСТКОММУНИСТИЧЕСКОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ

Несколько лет тому назад в большинстве стран коммунистического типа начались демократические реформы с целью возвращения экономической системы в естественное русло развития. На протяжении нескольких лет эти страны должны пройти тот путь, который прошли страны с развитой рыночной системой.

За этот небольшой отрезок времени должны измениться как сама экономическая система, так и в первую очередь - человек, который должен

изменить эту систему. Перестройка образа мышления и является самым тяжело доступным плодом реформы.

В странах коммунистического типа складывался образ человека, который в литературе получил название “Homo sovietikus”, т.е. человека, полностью зависящего от государства, боящегося его. Классическим образом человека в рыночной экономике является “Homo economicus” Адама Смита, который постепенно стремится улучшить свое положение, получить наибольшую выгоду. Несмотря на то, что спор о существовании “экономического человека” начался еще XIX столетии [12, 13], и что по сей день одни экономисты приводят достаточно веские аргументы об исчезновении “экономического человека” [14], а другие – не менее веские – о его существовании и по сей день [15], все же следует признать, что принципиально изменились экономические стимулы, влияющие на поведение человека в экономике с развитой рыночной системой [16], хотя стремление к выгоде в его современном понимании остается неизменным. Учитывая особое влияние на поведение человека FI и II [7], можно условно констатировать, что современный человек в странах с развитой рыночной системой – это *институциональный экономический человек*, или коротко – *институциональный человек*².

Человек же в странах посткоммунистической трансформации – это уже не совсем “homo sovietikus” и еще не совсем “homo economicus”, иначе говоря это – “homo transformatikus” [18].

“Homo transformatikus” – это активно действующее лицо как в легальной, так и в теневой экономике, и через призму его поведения следует рассматривать практически любые вопросы посткоммунистической трансформации.

Основное различие между теневыми экономиками в странах с рыночной системой и коммунистического типа вытекает из самой сути этих двух, кардинально различных экономических систем, а в частности, в господствующих формах собственности. В странах коммунистического типа теневая экономика развивалась на базе государственной собственности, а в странах с рыночной системой – прежде всего на частной, но также и на государственной собственности.

Проводимый в посткоммунистических странах процесс приватизации государственной собственности может стать базой для трансформации теневой экономики, характерной для стран коммунистического типа, в теневую экономику, характерную для стран с развитой рыночной системой.

Перед началом массовой приватизации власти зачастую полагали, что в процессе приватизации удастся инвестировать теневой капитал в легальные приватизируемые структуры. К сожалению, далеко не всегда такие ожидания оказались сбыточными. После инвестирования теневого капитала в приватизируемые предприятия, часть этих предприятия оказалась втянутой в теневую экономику.

² Институциональный человек можно трактовать, как “контрактный человек” [17].

Приватизация государственного имущества – это не только и не просто акт купли-продажи последнего, а по своей сути, это процесс, претендующий на формирование социальной прослойки предпринимателей.

В посткоммунистических странах среди тех, кто называет себя предпринимателями многие являются бывшими партийными деятелями, бывшими директорами, и в их поведении очень трудно обнаружить те достоинства, которыми “владеют” предприниматели “западного” образца.

Большинство тепер уже хозяева предприятий ведут себя так же, как и прежде, когда они были назначены директорами государственных предприятий. До сих пор не искоренены такие методы работы, как приписки или другие искажения финансовой отчетности, выпуск некачественной, нестандартной продукции, кражи на производстве, взяточничество и др. Они и сейчас стараются жить за счет государства: становятся парламентариями, “пропикиваются” в правительстве или проталкивают своих людей, целью чего является принятие государством таких законов и других законодательных актов, которые позволили бы им получить любые экономические выгоды, за счет любых “пожертвований” интересов отдельных граждан, всего общества.

Во времена до начала посткоммунистической трансформации эта категория людей назывались “дельцами”. Прямым переводом на английский слова “делец” является “Businessman”, но по содержанию между ними мало общего, что очевидно, если сравнить поведение “дельца” и “бизнесмена”. Поэтому куда оправданнее слово “делец” не переводить и оставить в русском звучании – “Delets” [1].

Возвращаясь к вышесказанному, можно заключит, что на начальном этапе посткоммунистической трансформации “делец” далеко не всегда смог переворотиться в “предпринимателя”. “Делец” как один из представителей “homo transformatikus” облачился в рыночно-демократические формы, хотя сущность осталась прежняя. Поэтому предпринимателей в странах посткоммунистической трансформации, которые появились, как результат приватизации, точнее квалифицировать как “постдельцы”³.

Феномен “постдельца” является одним из основных ключей для понимания многих проблем посткоммунистической трансформации, и в том числе трансформации теневой экономики.

Самой “безобидной” среди частей теневой экономики в странах коммунистического типа была “вторая” экономика. После развала экономики коммунистического типа почти весь малый бизнес, который и составлял основу “второй” экономики, оказался в тени. Если раньше дискриминационное налогообложения, чувство страха заставляло представителей “второй” экономики официально не регистрироваться, то тепер этому препятствуют рэкет и коррупция при регистрации.

С отменой в большинстве посткоммунистических стран централизованного планирования должна была исчезнуть и неформальная экономика. К сожалению, она все еще остается, хотя и видоизмененной форме. Если раньше руководители государственных предприятия старались

³ их часто называют “красными директорами” [1].

занижать государственный план, чтобы потом его перевыполнить, то в настоящее время руководители частных предприятия (в основном это одни и те же люди) стараются официально сократить объемы производства, чтобы не платить налоги: они в финансовых отчетах отражают лишь малую часть своей продукции.

эти “постдельцы” не прячутся от общественности, наоборот, они часто выступают перед средствами массовой информации с требованиями создать благоприятные условия для их работы. Часто эти выступления находят понимание, в том числе в высших эшелонах государственной администрации.

Лоббирование выгодных “постдельцам” решений в законодательной или в исполнительной власти стало обычным, будным явлением.

Многим “постдельцам” уже не хватает имени “бизнесмена”, и они, как уже отмечалось, стараются для укрепления своего влияния на политической арене быть “избранниками народа” в высшем законодательном органе власти. Таким образом, вероятность охвата “корнями” теневой экономики и парламентов посткоммунистических стран весьма высока.

В экономике посткоммунистической трансформации большой размах получило так называемое “джентльменское соглашение”. Хозяйственные субъекты стараются занижать количество и цену продукции в контракте или вообще не оформлять контракты. Взаиморасчеты осуществляются исключительно наличными деньгами.

Особо следует остановиться как контрабанде. Не надо думать, что в странах коммунистического типа, когда государственная граница и таможенная служба были на высоком уровне, контрабанды не было вообще; она была, но в основном имела или политический или сугубо криминальный (наркотики, оружие) характер. В странах посткоммунистической трансформации в разряд контрабандного товара, попадают и обычные коммерческие грузы. Эти товар контрабандные лишь потому, что они пересекли границу без уплаты таможенной пошлины. Однако, в большинстве случаев, это не означает, что они не платят ничего: таможенники за свой “услуги” берут с них взятки.

Остается в силе и фиктивная экономика, хотя механизм ее функционирования изменился радикально. Если раньше “дельцы” искусственно завышали зарплату своим работником или оформляли фиктивных работников, а прибавок к зарплате в первом случае, и полностью зарплату – во втором, делили, то сейчас официальная зарплата почти во всех коммерческих структурах в несколько раз ниже, чем реально выдаваемая, или же работники вообще не оформляются, т.е. они зарплату официально вообще не получают. После этой операции в выигрыше остается и работодатель и работник. Первый почти не платит государству социальные отчисления, которые начисляются на фонд зарплаты, а второй не платит подоходный налог или платит только мизерную долю.

“Постдельцы” и их последователи не разучились выпускать некачественную, нестандартную а иногда и небезопасную продукцию. Предлагая эти псевдотовары по заниженным ценам они охватывают значительные сегменты рынка и получают значительные доходы в ущерб интересам потребителей.

“Постдельцы” требуют государственной помощи и причин они называют слышком много: мол, предприятия сейчас ставым на ноги, разорвались экономические связи, из-за этого не можем продать свою продукцию; правительство, находясь “под диктатом” Международного Валютного Фонда и Всемирного Банка, позволили иностранным капиталистам захватить отечественные рынки и т.д.

“Постдельцы”, действительно, не оказались готовыми работать в новых условиях, они не поняли, что на один прилавок рядом с их некачественным и дорогим товаром, может лежать товар по цене такой же или меньше и по качеству гораздо лучше. Для победы в конкурентной борьбе им необходимо либо понизить цену и улучшить качество производимых товаров, либо огорудится от конкурента “Китайской стеной”. К сожалению, о первом пути думают очень мало посткоммунистических бизнесменов, гораздо легче договорить власти проводить сильную протекционистскую политику, ограничив этим конкуренцию со стороны иностранных производителей. “Патриотизм” постделцов и их покровителей судит гражданам посткоммунистических стран значительные потери в уровне благосостояния.

Один из выдов государственной поддержки отечественного производства во всех странах, и в том числе в посткоммунистических – это государственные закупки. “Постдельцы” и здесь нашли “лазейку” для своих “теневых” задумок, и, конечно же, не без помощи государственных чинов. Сделка простая – государство закупает товары того или иного предприятия по искусственно завышенным ценам, и эта ценовая надбавка “делится” между участниками сделки.

В ряде стран посткоммунистического развития в переходную экономику сохраняется такой вид теневой деятельности, как кража материалов, ресурсов, других средств производства. Если этому можно найти хоть какое-то объяснение в отношении государственных предприятий, которые еще не приватизированы, то парадоксальной кажется ситуация, когда сам владелец предприятия крадет свое же имущество. Это делается для производства “левого” товара, который нигде не будет учтен. Таким образом, в образе мышлений “постдельца” одним из главных способов заработать деньги, к сожалению, остается кража, хотя и собственного имущества.

Многие предприятия продолжают работать на те ресурсы, которые раньше были “накоплены” как сверхнормативные. Вряд ли следует считать, что “дельцы” знали, что в принципе был возможным конец экономики коммунистического типа, но если эти предприятия и работают, то это за счет “теневой” активности “дельцов” в недавнем прошлом.

При формировании новых независимых государств появляется необходимость формировать экономические институты государственности и проводить соответствующую экономическую политику. При этом нередко появляется возможность для “постдельцов” заработать нелегальные деньги. Наглядным примером тому служит лицензирование и квотирование экспортно-импортных операции. Общеизвестно, что некоторые товары и услуги должны производиться или завозиться под строжайшим контролем со стороны государства (в первую очередь оружие, наркотические средства и т.д.), но контроль экспорта и импорта обыкновенных товаров не имеет

экономического обоснования и, что самое главное это создает плодотворную почву для развития коррупции, вымогательства.

В период посткоммунистической трансформации государство довольно часто идет на встречу новоиспеченным бизнесменам и принимает разные льготы, прежде всего налоговые. Этот шаг непосредственно способствует появлению теневой деятельности.

Очевидно, что государство не может всем дать льготы, тогда оно окажется без средств к существованию. Поэтому этими льготами пользуется лишь ограниченная группа людей. Допустим, власти решили распространить льготное налогообложения на одну какую-нибудь фирму. Потери в поступлениях государственного бюджета не должно быть высокими. Однако, вскоре после введения льгот "постдельцы" стараются любую деятельность оформить под эти льготы, и в результате подпольных сделок этой льготной "дырой" оказывается охваченной чуть ли не вся экономика.

Самой сложной частью теневой экономики остается "черная" экономика.

Необходимо отметить, что несмотря на возможность легализации деятельности, большинство "черных", неофициальных предприятий оказались в трудном положении; многие просто перестали существовать, что еще раз доказывает неумение "постдельцов" работать без государственной поддержки, когда ресурсы распределялись централизованно.

После развала экономики коммунистического типа появились большой шанс для выхода из "тени" товаров, произведенных в "черной" экономике. Однако в начале посткоммунистических экономических реформ магазины во многих странах почти полностью опустели. Если до этого периода в "черный" рынок попадала лишь одна часть торговли (торговля дефицитными, в основном импортными товарами), то с началом этих реформ "черным" стал весь рынок. Легализовались так называемые вещевые рынки, где можно купить практически все, но при этом почти некто официально не платит налоги.

"Не сдают" своих позиции и крупные торговые объекты, которые уже приватизированы, либо находятся в процессе приватизации. В них сохраняется и официальная и неофициальная торговля. Но, если раньше на прилавок попадали товары только определенного преискуранта, а остальное продавали из-под прилавка (по завышенным ценам), то на начальном этапе реформ абсолютно все товары попали на прилавок, хотя часть из них была не зарегистрирована. Имеются случаи, когда "левый" товар продается по более низким ценам, чем официально зарегистрированный.

Из-за отсутствия соответствующей законодательной базы и с негласного согласия властей, в некоторых посткоммунистических странах были созданы частные компании, которые по принципу "пирамиды" привлекали денежные средства населения (проценты вкладчикам выплачивались за счет вновь привлеченных денежных средств). Прихватив большие денежные суммы, руководители этих компании либо покинули страну, либо попали в тюрьму. Что же касается финансовой ответственности перед многочисленными вкладчиками, то в некоторых посткоммунистических странах ее пришлось взять государству.

Одним из “новшеств” трансформирующейся экономики стало обналичивание денег. Причиной тому не только уклонение от уплаты налогов, но и сбой в работе банков, когда обыкновенные перечисления денег проводились с большими опозданиями во времени. Поэтому многие, имеющие деньги на счетах банков, предпочитают оживить деньги и расплачиваются наличными, перевозимыми в чемоданах. Появляется спрос на наличные деньги и вместе с ним и новый, весьма прибыльный “бизнес” обналичиванием банковских денег за счет использования механизма взятки.

Еще одно новшество появилось в развитии теневой экономики – это свободные экономические зоны. По своему замыслу свободная экономическая зона предназначена для привлечения передовых технологий с целью содействия экономическому росту на определенной территории страны. К сожалению, именно на свободные экономические зоны приходится основная масса международных финансовых преступлений. Во многих посткоммунистических странах через компании, зарегистрированные в свободных экономических зонах, проходит наибольший поток “теневых” денег чуть ли не со всего мира для их последующей легализации.

Во многих посткоммунистических странах для соблюдения “социальной справедливости” населению раздали приватизационные чеки – ваучеры⁴. Из за отсутствия соответствующих институтов подавляющая часть ваучеров попала в руки теневиков, которые тем самым смогли контролировать спрос и предложение на ваучеры и следовательно цену ваучера.

Во многих посткоммунистических странах, где проводилась ваучерная приватизация на “черном” рынке ваучеры покупали от населения в несколько раз дешевле номинала. По этому в руках теневиков оказалось соответственно во столько же раз больше бывшего государственного имущества, чем они могли бы приобрести за номинальную стоимость; перевозглашенная государством доля всего населения в приватизационном имуществе теневыми путями сосредоточилась в руках умельцев – теневых спекулянтов, не платящих налоги.

Подведя итог сказанному, можно заключить, что проблемы теневой (и не только теневой) экономики в посткоммунистических странах прежде всего связаны с отсутствием одних, и слабостью уже созданных других рыночных FI. По этому создание и укрепление последних представляется первоочередной задачей посткоммунистической трансформации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Papava V., Khaduri N., 1997. On the Shadow Political Economy of the Post-Communist Transformation. An Institutional Analysis. – *Problems of Economic Transition*, Vol. 40, No. 6.
2. Свенсон Б. 1987. *Экономическая преступность*. М., Прогресс.

⁴ По своему характеру этот метод приватизации является коммунистическим и с рыночной экономикой ничего общего не имеет [19, 20].

3. Adams D.W. and Fitchett D. A. (ed.) 1992. *Informal Finance in Low-Income Countries*. Boulder Westview Press.
4. Шохин А. Н. 1989. *Социальные проблемы перестройки*. М., Экономика.
5. Шохин А. Н. 1991. *Теневая экономика*. М., Экономика.
6. Норт Д. 1997. Институциональные излишения; рамки анализа. - *Вопросы экономики*, No. 3.
7. Кузнецов В. 1994. К теории переходной экономики. - *Мировая экономика и международные отношения*, No. 12, с.8.
8. Pava V. 1996. "Social Promotion" of Economic Reform in Georgia. - *Economic Systems*, Vol. 20. No. 4, pp. 305-314.
9. Écses I. 1994. The Hidden Economy and Income: Hungarian Experience. - *Economic Systems*, Vol. 18, No. 4, pp. 309-334.
10. Папава В.Г. 1996. О возможности функционирования общественного сектора по принципам частного (аспект налогообложения).- *Экономика и математические методы*, т.32, вып. 4.
11. Папава В.Г., Ахметели Р.О. 1990. *Грузия на пути к экономической самостоятельности*. Тбилиси, Мецниереба, с. 67-69.
12. Автономов В.С. 1989. Модель человека в буржуазной политической экономии от Смита до Маршала. – В кн.: *Истоки: Вопросы истории народного хозяйства и экономической мысли*. Вып.1. М., Экономика.
13. Автономов В.С. 1990. Поиск новых решений (модель человека в западной экономической теории 1900-1920-х годов). В кн.: *Истоки: Вопросы истории народного хозяйства и экономической мысли*. Вып.2. М., Экономика.
14. Brockway G.P. 1995. *The end of Economics Man*. New York, W.W. Norton & Company.
15. Hahn F. 1984. *Equilibrium and Macroeconomics*. Cambridge, MIT Press, p.68.
16. Кочетов Э. 1997. Неоэкономика – новая цивилизационная модель экономического развития. – *мировая экономика и международные отношения*, №3.
17. Уильямсон О.И. 1996. *Экономические институты капитализма: Фирмы, рынки, "отношенческая" контрактация*. СПб., Лениздат, CEV Press, гл.2.
18. Pava V. 1996. The Georgian Economy" From "Shok therapy" to "Social Promotion". – *Communist Economies & Economic transformation*. Vol.8, No. 2.
19. Папава В. 1992. О приватизации основных факторов производства. – *Правила игры*, №3.
20. Pava V. 1995. Marxist Points of view on the Soviet Communist Economic System and the Manifestation of Egalitarianism in Post-Communist Economic Reform. *International Journal of Social Economics*, Vol.22, No. 6.

პოსტკომუნისტური ეკონომიკის ინსტიტუციური ტრანსფორმაცია და ადამიანის ფაქტორი

ვლადიმერ პაპავა, ნოდარ ხადური
საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის
პაატა გუგუშვილის სახელობის
ეკონომიკის ინსტიტუტი,
ქიქოძის ქ. 14, თბილისი,
380007, თბილისი

რეზიუმე. სტატიის მთავარი მიზანია პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის ინსტიტუციურ ცვლილებათა თეორიული სურათის წარმოსახვა. იმისათვის, რომ ვიცოდეთ, თუ როგორ იქნება უმჯობესი პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში რეფორმის გაგრძელება, აუცილებელია იმ უმთავრესი ინდიკატორის განსაზღვრა, რომელიც ყველაზე უკეთ ასახავს საბაზრო სისტემის ბუნებას. ასეთი კი არის ადამიანი, ანუ ის ვინც ქმნის საბაზრო სისტემას და ვისთვისაც იქმნება ეს სისტემა.

გარდამავალ პერიოდში მყოფი ქვეყნების ინსტიტუციური ცვლილების პროცესი გაანალიზებულია შემდეგი სახეობის აგრეგირებული ინსტიტუტების ბაზაზე: ფორმალური, ბუნებრივი ფორმალური, რაციონალური არაფორმალური, ნეიტრალური ფორმალური, ნეიტრალური არაფორმალური და ირაციონალური ინსტიტუტები.

ადამიანი ამ ქვეყნებში, რომელიც მონაწილეობს პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის პროცესსში არის “პომო ტრანსფორმატიკუსი”.

“პომო ტრანსფორმატიკუსი” აქტიურად მოქმედებს როგორც ლეგალურ, ისე “ჩრდილოვან” ეკონომიკაში, რის გამოც პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის პრაქტიკულად ყველა საკითხი განხილულ უნდა იქნეს მისი ქცევის პრიზმაში.

ბევრი იმართავანი, ვინც პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში თავის თავს მეწარმეს უწოდებს არის ყოფილი კომუნისტური პარტიის ხელმძღვანელი მუშაკი, ან ყოფილი დირექტორი, რომლებიც ვერ ჩამოყალიბდნენ “დასავლური” ტიპის მეწარმეებად. პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის პროცესის დაწყებამდე, ისინი ცნობილი იყვნენ როგორც “საქმოსნები”, რაც თვისებრივად განსხვავდება მეწარმეთა ცნებისაგან.

“პოსტ-საქმოსანის” ფენომენი არის პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის ბევრ პრობლემაში გარკვევის უმთავრესი გასაღები.

INSTITUTIONAL TRANSFORMATION OF THE POST-COMMUNIST ECONOMY AND HUMAN FACTOR

Vladimer Papava, Nodar Khaduri
P.Gugushvili Institute of Economics,
Georgian Academy of Sciences,
14, Kikodze Str., Tbilisi, 380007

SUMMARY. The main objective of the paper is to present theoretical picture of the institutional changes of the post-communist transformation. To learn how best to continue reforms for the post-communist countries, it is useful to determine the main indicator for assessing the maturity of the market system. A human being who himself creates the market system and for whom it is created can be considered as the best indicator of this kind.

For description of the process of institutional changes in the countries with economies in transition we analyzed the correlation of all types of aggregates of institutions: the formal institutions, the natural formal institutions, the rational informal institutions, the neutral formal institutions, the neutral informal institutions and the irrational institutions.

Man in countries that have undergone the post-communist transformation is "homo transformaticus".

"Homo transformaticus" is a vigorously active person both in a legal and in a shadow economy and practically all questions of post-communist transformation should be viewed through the prism of his behavior.

Many of those who call themselves entrepreneurs in post-communist countries are former communist party figures and former directors in whose behavior it is very difficult to find the merits "possessed" by "Western"-type entrepreneurs. Before the post-communist transformation began, persons in the category were called "deltsy". While the direct English translation of the word "delets" is "businessman", they have little in common, which is obvious when we compare the behavior of the "delets" and the "businessman". It is therefore much better not to translate "delets" but to leave it in Russian. The "post-delets" phenomenon is one of the principal keys to understanding many problems of post-communist transformation.

THE IDEA OF MAN'S CONFORMITY TO UNIVERSALLY VALID ETHICAL PRINCIPLES

John Conway O'Brien

California State University, Fresno

5241 N. Maple Avenue

Fresno, California 93740-8025

USA

Received December 25, 1999

SUMMARY. Whilst man as a scientist has assumed the dimensions of a giant, a nuclear giant, in his approach to ethical problems, he has retained the stature of a dwarf. The modern dilemma of nuclear giants and ethical dwarfs calls for a solution which will facilitate the continuous advancement of civilization rather than the extermination of human life.

To be civilized is to be ethical. In the Western Hemisphere alone there is no unanimity of opinion regarding the distinction between right and wrong, good or evil. In order that civilization endures, it is imperative that man rediscover those ethical principles which have been recognized from time immemorial, and, most importantly, that man exercise his will in such a way as to conform to such principles. No economic problem in the West calls so stridently for solution.

Communism had done much to reduce the possibility of agreement on ethical principles, attributing the distinction between good and evil to religion, and for that reason rejecting such a distinction. Solzhenitsyn blames Communism for infecting the world with the belief that the distinction between good and evil is relative. Darwin's theory of evolution and the existentialism of Jean-Paul Sartre have also done much to obfuscate the distinction between right and wrong. The votaries of both theories deny the existence of a personal God and fixed immutable principles of morality. In Sartre's existentialism traditional morality has been debunked: all values are made by man for man.

Science has in an incredible fashion advanced the cause of civilization. When science allied itself with Darwin's theory of evolution, however, great evils followed in its wake. If man is to be saved from himself, from the nuclear holocaust which science has made possible, he must strive for the acceptance of universally valid ethical norms. (There was little sympathy in the Western world for the 66 million zeks who lost their lives in the Gulag.) Even with only two scales of values, writes Solzhenitsyn, the difference will rend mankind asunder. Even where there is, however, unanimity of opinion on ethical principles, there is still the problem of conformity. As the historian of science, Stanley L. Jaki, tells us there is always the conflict between knowing the good and doing it simultaneously.

To solve the present day ethical dilemma, man has to understand the why of existence.

* * *

I. THE MORAL PROBLEM

In the words of Stanley L. Jaki, theologian, physicist and historian of science, written in *The Road to Science and the Ways to God*, the work which provided the idea for and gave the impetus to this essay: "The flash of the atomic bomb dispelled the darkness that provided cover for illusion that science was an ethically neutral enterprise." (Jaki, 1978, 303) Whilst man as a scientist had suddenly assumed the dimensions of a giant, in his approach to ethical problems he had assumed the stature of a dwarf. This is the modern dilemma: to live wisely and well in spite of the existence at hand of the means to destroy the world and everything in it. In the western hemisphere there is no unanimity of opinion, no consensus about how to live wisely and well; how to do right instead of wrong; good instead of evil. If our civilization is to endure, if the world as we know it is to continue to exist, it is imperative that human beings discover the universal ethical principles which man has recognized from time immemorial, and, most importantly, that he exercises his will in such a way as to conform to them. In this regard, science or the scientific method will not solve this ethical dilemma. Science is concerned with the facts, with what is. Science can tell neither man nor society what ought to be. In the West, the ethical dilemma manifests itself in different interpretations of human nature. The Communists, thanks to Marx, have one conception; it is perfectible. The Christians have another: it is fixed; it is not perfectible. The goal of communism is that of a society where man will be able to perfect himself, will become free and independent, will, in a word, become at last truly human. Those naturalists who disavow the Communist's credo – they are all, however, secular humanists – appear to grind the same axe, united as they are in their view that traditional religions are an obstacle to progress. "Any account of nature," they say in the *Humanist Manifesto, II*, 1973, "should pass the tests of scientific evidence; in our judgment the dogmas and myths of traditional religion do not do so."

Christians are aghast. They know man is imperfect and that the societies he creates are imperfect, too. The Christian knows that it is not possible to create a heaven on earth since the imperfections of man militate against such a possibility. The Christian looks to God for the solutions to his spiritual problems. The secular humanists, whether they are Communists or no, differ from the Christian in so far as they eschew any ethical code derived from religious principles, especially Christian principles. There's the rub: no consensus on right and wrong; no agreement good and evil. The French Marxist, Roger Garaudy, put it this way: "The main endeavor of morality consists in dispelling the illusion of Manicheus. Morality will only truly be socialized in the renunciation of metaphysical opposition between good and evil, this dualism which is only the terrestrial shadow of religion." (Garaudy, 19) The Nobel Laureate, Aleksandr Solzhenitsyn, put his finger directly on the problem and its source when he said of Communist morality: It has infected the whole world with the belief in the relativity of good and evil. Today, many people apart from the Communists are carried away by this ideal. among progressive people, it is considered rather awkward to use seriously such

words as “good” and “evil”. Communist has managed to persuade all of us that these concepts are old-fashioned and laughable. But if we are to be deprived of the concept of good and evil what will be left? (Solzhenitsyn, 1976, pp. 57-58).

Solzhenitsyn’s warning has gone unheeded and the danger to civilization’s future as a result of its failure to make absolute the distinction between good and evil augurs ill for mankind.

II. TRADITIONAL MORALITY DEBUNKED

(a) Naturalism and the Denial of the Personal God

Without a God to fall back upon, without any fixed moral principles, the naturalists looked elsewhere for a *raison d’être*, a guide to life, an absurdity in itself. After all, as Albert Camus put it: If one believes in nothing, if nothing makes sense, if we can assert no value whatsoever, everything is permissible and nothing is important. There is no pro or con: the murderer is neither nor wrong. One is free to stoke the crematory fires, or to give one’s life to the care of lepers. Wickedness and virtue are just accident or whim. (Camus, 13) Claiming that modern science had rejected such concepts as “the separable soul” and “*Deus ex machina*,” the secular humanists aligned themselves with those scientists who claim that human being had appeared as a result of natural evolutionary forces. The tale told in Genesis was meaningless. Immortality was no less meaningless. Man must save himself. No deity will do so. As for the principles of ethics, the secular humanists claimed that moral values arose out of the human experience, were situational and autonomous, owing nothing to theology. Now that the problems of God and morality had been settled, the secular humanist was ready to strive for the good life in the present, rather than the eternal life of Christianity.⁵ In this regard, a leading secular humanist wrote: “Belief in a supernatural after life leads to concentration on salvation in the other world and to a lack of concern for life in this world and its possible improvements.” (Huxley, 1961, 39)

Darwin’s *On the Origin of the Species* provided an impetus of immeasurable force to the theory of evolution, and, of course, it was grist for the mill of the secular humanists. Theology, morality, and religion were all out. Science and secular humanism were in.

In 1860 when the Darwinian controversy was at its height and Bishop Wilberforce asked Thomas Huxley whether he claimed descent from a monkey by way of his grandfather or grandmother, the latter replied: “I asserted . . . a man has no reason to be ashamed of having an ape for his grandfather.” (Himmelfarb, 290-291) Huxley then proceeded to berate the bishop, the theologian, for plunging into scientific questions with which he had no real acquaintance. Presumably, questions of right and wrong, good and evil, were in the field of science and had nothing to do with philosophy and theology. God did not matter; morality did not matter.

Earlier in the middle of the seventeenth century, Blaise Pascal had complained of the man who claimed he had shaken off the yoke of God, that he was *seul maître de sa conduite*, and gave to no one an account of himself. Pascal then asked the following question relative to such an individual. Does he think that he has thereby brought us to have henceforth full confidence in him, and to expect from him consolation, counsel and help in every need of life? Do they fancy they have delighted us by saying that they believe our soul to be nothing but a puff of

wind or smoke, and saying it in a tone of pride and satisfaction? Is that a thing to say gaily? Is it not rather a thing to say sadly, as the saddest thing in the world? (Pascal, 109)

One of T.H. Huxley's grandsons would certainly have earned the disapproval of Pascal when he wrote of the joy he knew in his ability to deny the existence of God: For my own part, the sense of spiritual relief which comes from rejecting the idea of God as a supernatural being is enormous. I see no other way of bridging the gap between the religious and the scientific approach to reality . . . The mental life of humanity is no longer a civil war but a corporate civilization. (Huxley, 1957, 24)

The absurdity of a life which recognized no personal God nor any fixed immutable principles of morality, the despair which would overcome those who simultaneously embrace the Darwinian theory of evolution and reject God and His morality is well described by Bertrand Russell. In an essay entitled "A Free Man's Worship," *Independent Review*, December, 1903, Russell recites the history of as told to Dr. Faustus by Mephistopheles. He then goes on to say that the world which science presents to us today for our belief is "even more purposeless" than that described by the devil: . . . Man is the product of causes which had no prevision of the end they were achieving; that his origin, his growth, his hopes and fears, his loves and his beliefs, are but the outcome of accidental collocations of atoms; that no fire, no heroism, no intensity of thought and feeling, can preserve an individual life beyond the grave; all the labours of the ages, all the devotion, all the inspiration, all the noonday brightness of human genius, are destined to extinction in the vast death of the solar system, and that whole temple of Man's achievement, must inevitably be buried beneath the debris of a universe in ruins – all these things, if not quite beyond dispute, are yet so nearly certain, that no philosophy which rejects them can hope to stand. (Russell, 1918, 47-48, cited in Jaki, 1966, 379).

Bertrand Russell's philosophy of despair, his belief that science could point to the purposelessness of life is not shared by all. In the third of his Gifford lectures, "steps to God as Stepping Stones to Science," the historian of science, Stanley L. Jaki, tells us that science in the ancient cultures was not an "open-ended avenue," and the quest for the ultimate in intelligibility -- the quest for God -- did not go beyond "man's own self and its cosmic extrapolation, an animated and self-contained nature." (Jaki, 1978, 34) The pursuit of the ultimate in intelligibility on a level transcending both man and nature took place during the Middle Ages. "Its most articulate spokesmen were mendicant friars committed to an evangelical vision of man and world, a vision in which the order, beauty and peace of nature were a shining reflection of the Creator and Father of all." (Ibid.) here in this lecture, Jaki claims to answer "the long-disputed question about the true nature of the connection between medieval and modern science." The steady accumulation of knowledge throughout this period was not "an unconscious process." Before the advent of Descartes, Hugh of Saint Victor, firmly convinced of the truths of creation as recounted in the Book of Genesis, wrote that God had created man "to be the owner and master of the world." Genesis was the guiding star of many a man such as Hugh of Saint Victor. By and large, this star, writes Jaki, was the great and marvellous contribution of the middle Ages. It was not allowed to travel out of sight. "It was beheld as the target of the quest for the ultimate in intelligibility

which is Someone infinitely greater than one's own self. This was the reason why the steps to God functioned as stepping-stones to science." (Jaki, 1978, 49).

(b) All Values Are Made By Man for Man

The existentialism of Soren Kierkegaard was a salute to Christian values; the Protestantism of the theologian, Paul Tillich, did not run counter to existentialism nor did it cause any problem for that member of the Russian Orthodox Church and anti-Marxist, Nicolas Berdyaev. The faith of that devout french Catholic, Gabriel Marcel, was in no way harmed by the existentialist philosophy which he embraced. A fierce attack on Christianity, on traditional moral values, however, comes from the existentialism, the situation ethics, of Jean-Paul Sartre.

Sartre in denying the existence of God claimed thereby that existence came before essence and that man must make his essence, that he must be free to do so, that an individual's life be completely self-determined. In a world where God does not exist, there are no values. Values are created by the intelligence of man as he goes through life. Such values are always subject to change. Man's values must be modified, adjusted to the change in each situation. hence, the situation ethics of Sartre, an ethics according to which all values are made by man for man. Each man has his own projet; each man must be free "to do his own thing." Traditional morality, with its emphasis on that which can be objectively determined as right or wrong, good or evil, has nothing to say to Sartre's existentialism recognized neither natural law nor an unambiguous morality. The ambiguity in Sartre's existentialism: the moral order is partially objective – the free man knows what advances his freedom – but at the same time, it is subject to change. The free man has no way of telling in advance the morally good. "And what is good today may be evil tomorrow. There is no eternal absolute norm for him to follow. There is not clear-cut program of moral goodness. Right and wrong are forever ambiguous." (McGlynn and Toner, 110)

Sartre is not without his followers. One of these, Joseph Fletcher, describes his new morality, situation ethics, as something which "extricates us the odium theologicum." (Fletcher, 13) Another champion of the new morality, referring to the replacement of Kant's moral idealism by utilitarianism, evolutionary naturalism or existentialism, wrote: These systems, so different in themselves, have this in common: they have taken their stand, quite correctly, against any subordination of the concrete needs of the individual situation to an alien universal norm. But in the process any objective or unconditional standard has disappeared in a morass of relativism and subjectivism. (Robinson, 113).

In the denial of an external and eternal God, Duncan Williams accounted for the existence of the theatre of the absurd, existentialism and situation ethics. Speaking of Fletcher's Situation Ethics, first of all. Williams writes: " 'Judaism, Catholicism and Protestantism, all major Western religious traditions have been legalistic.' In order words, Situational Ethics, as a system, is yet another attack on traditional morality." (Williams, 66).

Since there is no God, the universe is void, random and meaningless. Man is free to determine whether he will decide to lead a useful life or abandon himself to despair. "Sartre . . . appears to have reached this spiritual nadir when he declares in St. Genet that 'we are in any event impossible nullities.' " Yet, men still attempt to make order out of chaos, and without the taste for life attempts to make progress and advance the goals of civilization would be for naught. (Ibid.,63).

In Fletcher's situation ethics, every individual is able to construct his own private system of ethics. Si Dieu n'existe pas, tout est permis. Dostoevsky foresaw this state of affairs when he wrote in *The Brothers Karamozov*: . . . since there is anyway no God and no immortality, the new man may well become the man-god, even if he is the only one in the whole world, and promoted to his new position, he may lightheartedly overstep all the barriers of the old morality of the old slave-man if necessary. There is no law for God. (Dostoevsky, 345). The outcome of such supra-individualism, writes Williams, "is social and artistic anarchy, a state into which Western society and possibly mankind as a whole appears to be rushing." (Williams, 68) Since there is no transcendental being, since the universe is not of divine origin, a theatre dedicated to absurdity has come forth. Since the individual is born into a world of chaos, it appears purposeless to endeavor to create order. The theatre of the absurd appears to have originated in Paris as far back as 1896 with Alfred Jarry's play *Ubu Roi*. Mere Ubu was the embodiment of everything vulgar. The play was a revolt against absolutely everything including the world and the cosmos. Here in a footnote, Williams refers to the fourth of Camus' *Letters to a German Friend*, 1944, in which he blamed the moral chaos created by an awareness of the absurdity of life for the rise of National Socialism. (Ibid., 71).

If Sartre holds that all values are made by man for man, one wonders why man has accepted virtues and rejected vices ever since the dawn of civilization. " . . . it can only be because such virtues, objects and ways of life have satisfied an imperative need in him. To argue the need . . . is as absurd as to indulge in rational debate about one's preference for a particular colour, . . ." (Ibid., 131).

Sartre's spiritual nadir, reflected in the admission that we are "impossible nullities," the rejection of God and traditional morality, and lack of incentives to create order out of a chaotic world associated with the Sartrean brand of existentialism have helped create a great rift in the social order. As long as the Darwinians, existentialists, of the sort described here, and the pragmatists set the tone of moral philosophy, the solution to the modern dilemma of nuclear giants and ethical dwarfs will not be found. By advancing the view that man is free to act as he will in his endeavor to complete his projet, to discover his essence, Sartre has provided the individual with an excuse to ignore the constraints that are man's legacy as an ethical animal. The following statement of Jaki appears to be most applicable to the Sartres of this world: A happy world would always be a world without ethics. Ethics has its source in the sense of guilt, and this is why the true Sisyphus is always the one who tries to turn pain, of which ethical guilt is the most unbearable, into an impassable roadblock on the way to God. To ignore this is to construct in vain a debilitating paradox out of the reality of evil. (Jaki, 1978, 312).

III. THE UNCHANGING NATURE OF MORALITY

In the second half of the nineteenth century, a French philosopher wrote of man's most imperious want, that of fixed, immutable principles which depend neither on circumstances, nor place, nor time, but are of such a nature that the mind may repose in them with limitless confidence. (Cousin, 39) Such a universal principle is the one to which Jaki draws our attention when he refers to St. Paul's

Epistle to the Romans in which it is asserted that the moral law is written in the heart of the heathen. (Ibid., 305).

Of the pagan vies of morality, one need only turn to Sophocles' Antigone when the heroine rejects the decree of King Creon forbidding the burial of her deceased brother, and says to him:

...For this law was not proclaimed by Zeus,
 Or by the gods who rule the word below.
 I do not think your edicts have such power
 That they can override the laws of heaven,
 Unwritten and unfailing, laws whose life
 Belongs not to today or yesterday
 But to time everlasting; and no man
 Knows the first moment that they had their being.
 (Sophocles, Antigone, 14)

The views expressed by Cousin in the late nineteenth century, by St. Paul and the Greek pagans, have also found a voice in Pierre Lecomte du Nouy when he observed shortly after World War II that the code of morality had remained unchanged for ages. The moral code "has a universality transcending experience and human intelligence. These rules must be invariable and their progress can only consist in their diffusion." (Lecomte du Nouy, 140).

As many distinguished writers have already pointed out, the problem today, in keeping with the *Zeitgeist*, is a moral one. Man, by virtue of scientific and technical advances, has succeeded in overcoming the forces of nature, formerly aligned against him in his struggle to eke out an existence. John Maynard Keynes saw this when he wrote in "Economic Possibilities For Our Grandchildren," 1930, that "the economic problem may be solved, or be at least within sight of solution, within a hundred years. This means that the economic problem is not . . . the permanent problem of the human race." (Keynes, 366) It was also Keynes who wrote earlier with incredible foresight in "The End of Laissez-faire," (1926) , that divisions of opinion in the future would be at their fiercest in the coming years not around technical questions rooted in economics "but round those which, for want of better words, may be called psychological or, perhaps moral." (Ibid., 318). It is this same emphasis on morality which Schweitzer points to when he reminds us that civilization results when man become determined to advance themselves and society "and consecrate themselves as a result of this determination to the service of life and the world." (Schweitzer, xiii) This service to the world, a devouring malady from which George Bernard Shaw claimed he suffered, was also described by the same Shaw as a passion of pure political *Weltverbesserungswahn*. To this end, men must be willing to yield to the supremacy of reason over human dispositions. This "means that both the individual and the mass let their willing be determined by the material and spiritual good of the whole and the individuals that compose it. That is to say, their actions are ethical." (ibid., 23).

Now that science has enabled us to conquer the forces of nature, it has also provided us with the power to destroy in one fell swoop the fruits of such victories over nature. It has also given us the power to destroy the planet. This raises a question of ethical values. But that same science, however, soon allied itself with an evolutionary ethics rooted in Darwinism, an ethics which claimed to negate the idea of a personal God. As Jaki puts it, referring to both Herbert Spencer and

Charles Darwin: . . . evolutionists are beginning to find out that a society which does not believe in angels cannot lay claim to policemen who behave like angels. Few if any will be around when private property, that last bulwark of traditional ethics, is stormed by the underprivileged, free of qualms about implementing the law of the survival of the fittest. They will launch their final assault in the name of an ideology for which Darwin's Origin, is as much a favorite document as it is for the opposite camp." (Jaki, 1978, 300).

Marx found in Darwin's work support for his theory of the class struggle. On January 16, 1861, he informed Lassalle that the Origin was "a basis in natural science for the class struggle in history." (Himmelfarb, 421) Capitalists such as Andrew Carnegie, John D. Rockefeller and Cornelius Vanderbilt saw their careers glorified in the writings of the Social Darwinists. William Graham Sumner had such men in mind when he wrote as follows in his essay on "The Concentration of Wealth": The millionaires are a product of natural selection, acting on the whole body of men to pick out those who can meet the requirements of certain work to be done. In this respect they are just like the great statesmen, or scientific men, or military men. It is because they are thus selected that wealth . . . aggregates under their hands. (Sumner, 157).

Lecomte de Nouy sees in the evolution of living human beings, not only the absolute contradiction of the science of inert matter, but man as an intermediate stage between the beast of the past and his destiny as one rich in higher promise. The goal of the human being is the arrival of the morally perfect human being, free from his human passions in all their forms. Following in the footsteps of Schweitzer and Shaw, Lecomte du Nouy goes on to exhort man to perform his highest duty, that of contributing to the best of his ability to this new phase of evolution. (Lecomte du Nouy, 225-227) Man's intelligence, his scientific discoveries, have made wars deadlier than ever. Intelligence ". . . by fighting the idea of God, the notion of absolute good and evil, by denying the existence of a goal and suppressing all significance to life . . ." retards progress itself. (Ibid., 252) If intelligence remains subordinate to the moral law, allows the latter to dominate, the free development of the mind will be facilitated, the human spirit enriched. (Ibid., 253) With the advent of the atomic bomb, man learned for the first time that "the conflict between pure Intelligence and moral values has become a matter of life and death." (Ibid., 153)

Lecomte du Nouy's doubts that humanity will profit from the knowledge of the terrible outcome of this moral dilemma are shared by the Catholic existentialist, Gabriel Marcel: ". . . the human race as a species must appear to us today as endowed with the power, if it wants to, of putting an end to its own earthly existence - it is a matter . . . , a possibility whose basis lies in man himself, not in the sudden irruption of some heavenly body, bringing with it cosmic catastrophe." (Marcel, 76)

Science has in the hydrogen bomb provided us with the means for self-destruction but it is powerless to help us. This moral problem which is the legacy of science is not the only assault on human life which is to be laid at its door. In vitro experimentation, test-tube babies, and sperm banks cause great controversy. Even more controversial is the question of birth control and abortion. Nations are divided on the latter issue alone; passions are inflamed; Laws are broken with impunity. Science, in amniocentesis, has given the physician power to predict the

presence in the unborn child of such imperfections as mongoloidism, cystic fibrosis and sickle-cell anemia. The moral problems raised here become all the more acute when we add cloning and cryonics.

Deploring the widespread use of techniques of birth prevention, one aspect of the scientist's impingement of techniques on matters hitherto considered sacrosanct, Marcel writes that ". . . life is being less and less felt as a gift to be handed on, and more and more felt as a kind of incomprehensible calamity like a flood, against which we ought to be able to build dikes." (Ibid., 94) Science in the area of human reproduction has been reduced to nothing but technology. For science no area of study is verboten, no moral stricture bars the way. The result is confusion if not chaos. Of such confusion if not chaos. Of such confusion, an American philosopher writes: "We possess indeed simulacra of morality, we continue to use many of the key expressions. But we have—very largely, if not entirely—lost our comprehension, both theoretical and practical of morality." (MacIntyre, 2) In fact, it would appear from the views of certain philosophers, aided and abetted by so-called scientists, that man is free to do as he pleases. ". . . guilt feeling in matters sexual is earmarked for clinical elimination in much the same way in which infectious diseases are slated for being wiped out." (Jaki, 1978, 307)

IV. STANLEY L. JAKI ON SCIENCE AND ETHICS

As a historian of science, Jaki describes as an impossible dream the desire for a scientific ethics, an ethics rooted in science. An ethical science, however, would be a science where its tools, its productions, its creations would be used in an ethical manner. Jaki, in an essay entitled "Scientific Ethics and Ethical Science," devotes himself there to the dilemma implied in the title. (Jaki, 1988, 121-139) It is of concern to us here because it supplies the basis for an ethics of universal validity.

In the beginning of his essay, Jaki talks of Socrates and his belief "that truth could exist only if there was an absolute truth." (Ibid., 126) and continuing through Leonardi da Vinci and Galileo to Francis Bacon and his scientific Utopia, *The New Atlantis*. This new civilization of Bacon based on the new experimental method "remains a classic reminder of an early example of ethical concern in an age of science." (Ibid., 128)

Science made some theoretical breakthroughs in the seventeenth and eighteenth centuries without bringing forth much in the way of technological advancement. Man's lot improved little; factories improved a lot. The Encyclopedists, says Jaki, "sacrificed ethics to secure their shallow idea of science. In Baron d' Holbach's rude formulation, offered in his *Systeme de la nature*, morality was equated with the smooth running of a vast machine." (Ibid., 129) Condorcet, for his part, drew up "the scheme of a new judicial and, by implication, ethical system based on statistical probability calculations." (Ibid.)

Both Goethe and Rousseau in the late eighteenth century failed in their attempts to save man from the grip of a science without a soul. Goethe's *Farbenlehre* was helpless before Newtonian science. Rousseau rejected a philosophy which sought to advance the development of the intellect. Reason recognized constraints in both the moral and physical worlds. Rousseau preferred the vision of a natural state where the individual was bound by no restrictions. (Ibid., 130-131) Theologians branded Rousseau's *Emile* as a pathway leading to

anarchy. Although the theologians were right in their assessment of Emile, writes Jaki, it was not for the right reasons. (Ibid., 131) they were right because of the basic facet of the human condition. That condition means that while man is free to do anything, he must not do everything he is urged by his instincts to do. Revolt as man may, ignore moral constraints as he may, those constraints reassert themselves with fearful endurance. (Ibid., 131-132)

It is fashionable nowadays to describe all moral principles as "crazy taboos, inherited from the darker ages and from primitive fears. The philosophic bestsellers of our times . . . are at one in claiming that there are only behavioral patterns." (Ibid., 131) Due to the influence of such works, there has arisen a sophisticated crusade against fixed moral principles. Lawbreakers are not those who have violated the positive law and the moral law. "Criminals are merely sick people." (Ibid., 133) This is today's scientific approach. The real problem with today's prisons, says Jaki, is not how inmates are treated there. It is why they are there. (Ibid.) Today, science endeavors to weaken time-tested ethical norms by placing them in "the mold of quantitative science and its super-structure, pattern philosophy." This solution, says Jaki, is faulty. "man can live without science; he did so for a million years. but man cannot live without ethics." (Ibid., 134)

Jaki now refers to the movement afoot to create man anew, a movement already deplored by C.S. Lewis in *The Abolition of Man*, Duncan Williams in *Trousered Apes*, and Jaki in *Angels, Apes and Men*. The existentialists of the Sartre variety, believing that man must be free to pursue his essence, have, says Jaki, done away with all norms, all restrictions and also with all continuity. It (existentialism) claims that only the actual moment, the atomistic units of time, do count. But if one moment is absolutely separate from any other, there can be no moral law since moral laws assume continuity in time. (Ibid.)

This claim of the existentialist of Sartre's sort presents an insuperable obstacle to any consensus on universal moral values. "The potential destructiveness of atomic energy is now aptly matched by the destructiveness of an existential atomistic ethics." (Ibid.) There is no cohesiveness in ethical principles. Each nation stands alone and independent. all patterns of behavior have equal value.

The dilemma created by this existentialism is not solved by falling back on the decision of the majority. Minorities have found that Ortega's assumption of liberalism, that supreme form of generosity, has not always worked. To wit: ". . . it is the right which the majority concedes to minorities and hence it is the noblest cry that has ever resounded in this planet." (Ortega, 76) The noble cry, as many a minority attests, has fallen on many a deaf ear.

Nor is the logical dilemma of atomistic ethics derived from Sartre's existentialism eliminated by any conception of the sacredness of life. If one is here referring to the life of the individual, such a reference falls victim to euthanasia and abortion. If one is referring to the life of the "species-being", as Marx put it, there is nothing to prevent the removal not only of some individuals but also of entire groups, ". . . if by some curious criteria they are found unproductive, anti-social or parasites in short?" (Ibid., 135)

The mass murders of the twentieth century were justified by "one or another type of so-called scientific ethics." Those who revolted against the spilling of such innocent blood referred to the inalienable rights of the individual. "Few of them realized in the scientific age that such references were wholly unscientific." (Ibid.)

The method of science deals with phenomena and events that are repeatable. It cannot deal "with the unique flow of events, that is, with history, individual and social alike." (Ibid.,136) Science can split the atom; science cannot split the individual.

The uniqueness of the individual was not made known to us by scientific studies but by biblical revelation. The ethical element in that revelation has always placed "a major emphasis on the crucial differences between knowing the good and doing it, between knowing the right and clinging to it with a stubborn elemental commitment." (Ibid.) Education of our youth in the evils of alcoholism, drugs, and sexual promiscuity is an endeavor to bring knowledge of the good to youth. Their knowing the good has not meant doing the good as subsequent events have shown. (Ibid.,137)

In order that a code of ethics be of value, it should "not merely be a set of principles, but also a source for unflinching commitment to higher ideals." (Ibid.) Man has come to realize that there are certain things he is obliged to do. He knows equally well that there are certain things he must not do, for man is an ethical animal. (Ibid.)

There can never be a scientific ethics. An ethical science, however, comes into being when science is used properly, that is in keeping with "a system of ethics which is consistent with its fundamental presuppositions about the why of human existence." (Ibid., 138) When mankind has discovered such a system of ethics, one of universal validity, the problem of the individual than becomes one of conformity to such ethical values. It is a tall order, but the fate of mankind hangs in the balance.

V. CONCLUSION

In so far as science has empowered us to subdue nature in our battle to eke out an existence, it has furthered in an incredible fashion the cause of civilization. Whether the products of scientific and technological advancement are to be used in an ethical fashion depends upon those who have such products at their disposal. When science allied itself with the theory of evolution as propounded by Darwin, great evils followed in its wake. Jaki brings our attention to such evils when he refers to Darwin's own belief that the American Civil War would advance the cause of humanity, that the Caucasian races were defeating the Turks in the battle for Desein, and Ernest Haeckel, Darwin's foremost disciple in Germany, had embraced the concept of the survival of the fittest and used it as the basis for his theory of the Herrenvolk. (Jaki, 1978, 302-303).

When science is used, as Lecomte du Nouy has pointed out to deny the existence of God, to assert the purposelessness of life and to revel in the absence of any moral constraints on man's behavior, the advance of civilization is impeded, if not halted. Man's propensity to evil has received from science an unnecessary fillip. This propensity has been well-demonstrated in the twentieth century. Moreover, the existence of the hydrogen bomb and the possibility of a nuclear holocaust, therefore, highlight man's ability to bring destruction upon himself and his surroundings. If man is to be saved from himself, it is imperative that humanity strives for agreement on ethical principles, for a consensus, for the acceptance of universally valid ethical norms. Without the acceptance of universal moral norms

the chances of agreement among the various individuals and nations who have atomic power at their disposal are very slim.

Solzhenitsyn had this dilemma in mind when he referred to the lack of feeling in the Western world, the lack of sympathy for the 66 million zeks who lost their lives in the concentration camps of the U.S.S.R. Widespread horror and revulsion would have been the reaction to such a horrible event had it occurred in the West. Solzhenitsyn complains about this difference in moral values due to ethnocentrism. Is one zek life no less valuable than that of a Frenchman, a German or an American? Solzhenitsyn, therefore, calls for an ethical code whose principles extend throughout the civilized world, would be accepted by one and all. Emphasizing the unity of mankind, he said in his Nobel Lecture of 1970: Given six, four, or even two scales of values, there cannot be one world, one single humanity: the difference in oscillations, will tear mankind asunder. We will not survive together on one earth, just as a man with two hearts is not meant for this world. (Ericson, 12)

As Jaki has pointed out in his essay "Scientific Ethics and Ethical Science," there is also a conflict between knowing the good and doing it simultaneously. Even where agreement has been reached on universally valid ethical principles, man will still be faced with the task of conforming to such principles. Human nature is not renowned in this regard.

Yet it is perfectly human for the individual to expect himself and others to live up to the demands of the moral life. A well-known commentator on Solzhenitsyn, Alexander Schmemmann, described this human trait with these words: "It is very human to apply even to the biggest social events or human organizations, including the whole state and the United Nations, our spiritual values: noble, base, courageous, cowardly, hypocritical, false, cruel, magnanimous, just, unjust, and so on." (Ericson, 8)

Science has given us problems it cannot solve. Only man can solve his present day dilemma. To do this, he has to understand the why of existence.

REFERENCES

1. Bronowski, Jakob, *Science and Human Values*, (Harper and Row, New York, 1965), Revised Edition.
2. Camus, Albert, *The Rebel*, trans. A. Bower, (Hamilton, London, 1953).
3. Chesterton, G. K., *The Everlasting Man*, (Image Books, Doubleday and Co., New York, 1955).
4. Cousin, V., *Lectures On The True, The Beautiful And The Good*, trans. O. W. Wight (D. Appleton and Co., New York, 1872).
5. Dostoevsky, Fyodor, *Dostoevsky, Great Books of the Western World*, Vol. 52, *Encyclopedia Britannica*, H. H. Benton, Publisher, Chicago, IL, 1975.
6. Ericson, Jr., Edward E., *SOLZHENITSYN The Moral Vision*, (William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, 1980)
7. Fletcher, Joseph, *Situation Ethics*, (the Westminster Press, Philadelphia, PA, 1966)
8. Garaudy, Roger, *Le communisme et la morale*, (Editions Sociales, Paris, 1945.)

უნივერსალური ეთიკური პრინციპებისადმი ადამიანის ღაქვემდებარების ცნების უსასხაბო

ო ბრაიანი ჯონ კონვეი
 ა.შ.შ., კალიფორნია 93740-8025
 ფრესნო 5241, ნ.მეპლ ავენუ
 კალიფორნიის უნივერსიტეტი

რეზიუმე. სტატია ეხება ბირთვული გიგანტებისა და ეთიკური ჯუჯების თანამედროვე დილემას, რაც მოითხოვს საკითხის ისე გადაწყვეტას, რომ გაადვილდეს ცივილიზაციის მუდმივი წინსვლა. ცივილიზაცია რომ უწყვეტი იყოს, ადამიანი ვალდებულია ხელახლა აღმოაჩინოს ის ეთიკური პრინციპები, რომლებიც უსოვარი დროიდანაა აღიარებული და თავისი ნება-სურვილი დაუქვემდებაროს ამ პრინციპებს. ამ ეთიკურ დილემას ვერც მეცნიერება და ვერც მეცნიერული მეთოდი ვერ გადაჭრის, თუმცა მეცნიერებამ უდიდესი წვლილი შეიტანა ცივილიზაციის განვითარების საქმეში. კომუნიზმმა დიდი გავლენა იქონია ამ ეთიკურ პრინციპებთან შეთანხმების შესაძლებლობის შემცირებაზე.

ზემოთ აღნიშნულიდან გამომდინარე, ავტორი ასკვნის, რომ თუ ადამიანს გადარჩენა უნდა, იგი უნდა ესწრაფვოდეს გაითავისოს უნივერსალური ეთიკური ნორმები. თანამედროვე ეთიკური დილემის გადასაჭრელად ადამიანმა უპირველეს ყოვლისა უნდა შეიცნოს თავისი არსებობის მიზანი.

Понятие о человеческой зависимости от универсального обоснованных этических принципов

О'Брайен Джон Конвей
 США, Калифорния 937 40-8025,
 Фресно 5241, Р, Мепл Авеню
 Калифорнийский университет

Резюме. В статье рассмотрена современная дилемма ядерных гигантов и этических карликов. Это требует решения вопроса таким образом, чтобы облегчить постоянное развитие цивилизации. Для того чтобы

цивилизация была непрерывной, человек обязан заново открыть те этические принципы, которые были издревне известны и подчинить свою волю и желания этим принципам. Данную этическую дилемму не сможет разрешить ни наука, ни научный метод, несмотря на огромный вклад науки в дело развитие цивилизации. Коммунизм отрицательно повлиял на возможность достижения договоренности об этих принципах.

Исходя из выше сказанного, автор делает вывод: если желает выжить, человек должен стремиться к принятию универсальных этических норм. Для решения современной этической дилеммы человек в первую очередь должен осознать цель своего существования.

სამრეწველო ფირმის ფუნქციონირების ანალიზურ-შემფასებელი სისტემები

გიორგი პაპავა

თბილისი 380007, ქიქოძის ქ. №14,

პ. გუგუშვილის სახელობის

ეკონომიკის ინსტიტუტი

შემოვიდა 2000 წლის 12 ივლისს

რეზიუმე. მეწარმეობრივი სამრეწველო ფირმის ოპერაციული და პოზიციური კონკურენციული უპირატესობისათვის ჩამოყალიბებულია ოპერაციული კონკურენტუპირატესობის ოპერაციული მართვის ანალიზურ-შემფასებელი სისტემები. ისინი აგებული არიან შეუქცევადი გენეტიკური წყობის საფეხურების მიხედვით. აქ გამოყოფილია საფეხურიდან საფეხურზე გადამყვანი მულტიოპერატორები. ამ გზით ჩამოყალიბებულია მულტიმართვის ანალიზურ-შემფასებელი ტექნიკურ-ეკონომიკურ და მარკეტ მაჩვენებელთა სისტემები: წარმოების მარკეტფუნქციის და წარმოებასა და პროდუქციის მარკეტში დაბმული სახსრების მ.შ. დანახარჯების მარკეტფუნქციის ანალიზურ-შემფასებელი სისტემები. მათში ფიგურირებს ოპერანდის, მულტიოპერაციის, მულტიოპერატორის და სახექმნილის სისტემური წყობა, რომელიც ჩართულია გენეტიკურ თანმიმდევრობაში. ამით გამორიცხულია ამ სისტემის თანამამრავლთა კომუტატორობის თვისება. ამიტომ, შესაძლებელი ხდება მისი მეშვეობით მაღალორგანიზებული რეაგირება გარემოსაგან წარმომდგარ დარტყმებზე და დამატებით შესაძლებლობებზე.

ყოველივე ამით მატულობს მმართველობითი რაციონალიზმის როლი საწარმოო სისტემის კონკურენტგამძლეობაში. ეს კი გვევლინება კონკურენციული უპირატესობის ერთ ერთ მნიშვნელოვან ფაქტორად. ამგვარია ნაშრომის ინოვაციური ბუნება. მისი მაღალ დონეზე გამოყენება შესაძლებელია, უპირატესად, მსხვილ სამრეწველო ფირმებში, კონცერნებში, კორპორაციებში და ა.შ. კომპანიებში.

* * *

მეწარმეობრივი ფირმის მართვაში უნდა იქნას მიღწეული კონკურენციული უპირატესობის უზრუნველყოფი ფუნქციონირება. ეს კი შესაძლებელია იმ შემთხვევაში თუ იგი მიაღწევს თავისი

ფუნქციონირების ოპერაციულ და პოზიციურ ნაერთ ეფექტიანობას (შედგენიანობას).

ოპერაციული ეფექტიანობა წარმოებრივი უკუგებაა და არა მარკეტუკუგება. იგი მდგომარეობს მეტი რესურსების პროდუქციის მეტი გამოსავლიანობით ტრანსფორმირებაში, წარმოებაში სახსრების დაბმის (დაბანდების) და მათ შორის ხარჯების იმგვარ გაწვევაში, რომელიც უზრუნველყოფს ნაკლები საბრუნავი კაპიტალით და წარმოებაზე ნაკლები ხვედრი დანახარჯებით მეტი და უკეთესი ტექნიკურ-ეკონომიკური შედეგების მიღებას დროის მოცემულ პერიოდში. ე.ი. საერთო მწარმოებლურობის ამადღებას.

პოზიციური ეფექტიანობა მარკეტუკუგებაა და არა ოპერაციული უკუგება. იგი მდგომარეობს გარე არეში აღმოცენებული ან აღმოცენებადი სიტუაციის მიხედვით სტრატეგიული სარფიანი პოზიციის შერჩევაში დროის მოცემული პერიოდისათვის, რათა უზრუნველყოს გარედან მეტი შემოსავლების მიღება და ამით პოზიციური კონკურენციული უპირატესობის მიღწევა.

ოპერაციული ეფექტიანობის მიღწევაში არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება სამართველო გადაწყვეტილებათა ერთიან ორგანიზმად შეკვრას და ისიც გენეტიკურ საფუძველზე კონსტრუირებულ მულტიოპერატორთა ანალიზურ-შემფასებელი სისტემების მიგნებას, რათა ისინი რეალურად იქნას გამოყენებული მეწარმეობრივი სამრეწველო ფირმის მართვაში. მან შესაძლებელი უნდა გაჰხადოს წარმოების ოპერაციული ეფექტიანობის მაღალორგანიზებული წყობის ჩამოყალიბება და მართვა. ამ მხრივ მან უნდა მიადწიოს ოპერაციულ კონკურენციულ უპირატესობას. ამგვარი აღმოჩენისათვის, უწინარეს ყოვლისა, უნდა განვიხილოთ მეწარმეობრივი სამრეწველო ფირმის (საწარმოს) ტექნიკურ-ეკონომიკური და მარკეტინგული (პოზიციური) მახასიათებლები, რომელთა სათანადო გაზომვით მივიღებთ ოპერაციული ეფექტიანობის ტექნიკურ-ეკონომიკურ და პოზიციური ეფექტიანობის მარკეტინგულ მაჩვენებლებს. ეს გაზომვა იმგვარი წესით უნდა განხორციელდეს, რომელიც გამოავლენს მათ როლს ანალიზურ-შემფასებელ სისტემაში. ისინი უნდა ჰკრავდნენ მულტიპლიკაციურ სისტემას ისე, რომ ამ სისტემის მულტიელემენტები გამოდიოდნენ მულტიოპერატორთა როლში. ამით გამოირიცხული იქნება ამ სისტემებში მულტიელემენტების კომუტატორობის თვისება და ამასთანავე შესაძლებელი გახდება სისტემის ორგანიზებულობის მართვა. ამით გამოირიცხული იქნება მართვის დონისძიებათა შეუთანხმებლობა. ყოველივე ამის საჭიროებას განსაზღვრავს ის, რომ მართვის ორგანიზებულობა თავისი ეკონომიკური ბუნებით ვერ იტანს კომუტატორობის თვისებას. ეს თვისება თუ დარჩა ძალაში, მაშინ იგი იწვევდა და კიდევ გამოიწვევს ეკონომიკური სისტემის არასასურველი მიმართულებით განვითარებას ან დაშლასაც კი.

ამის გამო წარმოების ოპერაციული მართვის პროცესი თავისი შინაგანი ბუნებით გამოირიცხავს ანალიზურ-შემფასებელ სისტემებში კომუტატორობას. ამ მაჩვენებელთა მულტი-სისტემა უნდა შედგებოდეს წილად თანამამრავლებისაგან, რათა შესაძლებელი გახდეს

ოპერაციული სისტემის ორგანიზებულობის მართვა. საჭიროა მხედველობაში ვიქონიოთ ის, რომ მულტი წილად თანამამრავლთა გადამრავლებაში გაბათილების და შეკვეცების ოპერაციების გამოყენება დასაშვებია მაშინ, როდესაც გვინდა ნამრავლთა ტოლობის შემოწმება გამრავლებათა საბოლოო შედეგთან. ამას მოითხოვს ის, რომ მულტი მართვის სისტემა არ დაეშალოთ და მართვის პროცესი არ გამოგვეცალოს ხელიდან ან მასში არ შევიტანოთ დეზორგანიზებულობა.

უნდა ვიცოდეთ, რომ დროის პერიოდის უკუგება¹ იზომება წილადით, სადაც შედეგია შეფარდებული იმასთან, რის შედეგსაც წარმოადგენს იგი. წილადი დროის პერიოდის ეკონომიკური უკუგების გაზომვაში იმგვარი სისტემაა, რომელშიც მრიცხველი გამოდის ნიშან-თვისების როლში, მნიშვნელი კი ამ ნიშან-თვისების მატერიალურ მატარებელთა ერთობლიობის როლში. შესაძლოა მატერიალური მატარებელი წარმოდგენილი იყოს ერთეულის სახით, მაშინ წილადი თავისი გამოხატულებით უტოლდება არა ფარდობით, არამედ აბსოლუტურ სიდიდეს, თუმცა ლოგიკური აზროვნების წყობაში იგი მაინც წილადია.

მატერიალური მატარებელი ერთეულის როლში ყოველთვის გამოდის დროის მოცემულ პერიოდში ფუნქციონირებისათვის ორგანიზებული ერთეული ობიექტი. მაგალითად, სამრეწველო ფირმა. იმ შემთხვევაში თუ ორი ფირმის საშუალო უკუგებასთან გვაქვს

საქმე, მაშინ ნაცვლად $\frac{Q}{1}$ გვექნება $\frac{Q_1 + Q_2}{2} = \frac{\sum Q}{2}$. ე.ი. ორი

ერთეული მატერიალური მატარებელი იქნება წარმოდგენილი მნიშვნელში დროის მოცემული პერიოდის ეკონომიკური უკუგების განსაზღვრის დროს.

ამიტომ, ამგვარი წილადებით განსაზღვრულ გენეტიკურ თანმიმდევრებაში იქსადაც მოგვევლინება აბსოლუტური და არა შეფარდებითი სიდიდე, ზემოთაღნიშნული ლოგიკური პოზოციების მიხედვით, იგი მაინც უნდა წარმოვადგინოთ, როგორც წილადი, რომლის მნიშვნელი ერთიანია.

მაგალითად, დაეშვათ, გაგვანია წილადებით გამოხატული თანამამრავლები:

$$\frac{A}{B} * \frac{B}{C} * \frac{C}{D} * \frac{D}{1} = A. \quad (ფ.1)$$

თუ ჩვენ გვსურს შევამოწმოთ, ტოლობა დაცულია თუ არა, მაშინ გაბათილებათა შემდეგ მივიღებთ, რომ $A = A$.

ე.ი. ტოლობა დაცულია იგივეობით, მაგრამ, ამგვარი შეკვეცები დაუშვებელია, თუ ჩვენ გვინდა ვმართოთ ეს სისტემა

მოდით მოვახდინოთ ამ სისტემის ეკონომიკური კონკრეტიზაცია. დაეშვათ

¹ დროის განვლილ შუალედში მიღწეული შედეგი.

² * სიმბოლო, მთელს ნაშრომში, იხმარება, გამრავლების აღსანიშნავად, რომელიც გამორიცხავს კომპუტატურობას.

$A = Q -$ (პროდუქციის საერთო გამოშვებას)

$B = \sum t -$ (ამ პროდუქციის წარმოებაში დახარჯულ შრომას, გაზომილს კაცსაათებში),

$C = \sum T -$ (ამ პროდუქციის წარმოებაში დახარჯულ შრომას, გაზომილს კაცდღეებში),

$D = N_p -$ (მუშების საშუალო სიობრივ რიცხოვნობას);

მაშინ (ფ.1) მიიღებს შემდეგ სახეს:

$$\frac{Q}{\sum t} * \frac{\sum t}{\sum T} * \frac{\sum T}{N_p} * \frac{N_p}{1} = \frac{Q}{1}$$

სადაც $\frac{Q}{\sum t} = \bar{q}_t$ — (საშუალოდ კაცსაათში გამომუშავებული

პროდუქცია);

$\frac{\sum t}{\sum T} = \bar{t}$ — (საშუალოდ კაცდღეში დახარჯული კაცსაათების

რაოდენობა, ე.ი. სამუშაო დღის საშუალო ხანგრძლივობა);

$\frac{\sum T}{N_p} = \bar{T}$ — (მუშების საშუალო სიობრივი რიცხოვნების მიერ

საშუალოდ ნამუშევარი კაცდღეების ე.ი. დღეების = ცვლების რაოდენობა);

$\frac{N_p}{1} = N_p$ — (მუშაობის საშუალო სიობრივი რიცხოვნება

მოცემულ ფირმა-საწარმოში, სადაც 1 ფირმა-საწარმოა წარმოდგენილი მნიშვნელში).

აქ ყურადღება უნდა მივაქციოთ იმას, რომ ყოველი ეს წილად თანამამრავლი წარმოადგენს კონკრეტულ ტექნიკურ-ეკონომიკურ მახასიათებელს, გაზომილს წილადით. ამიტომ რეალურ სინამდვილეში პრაქტიკაში ისინი არსებობენ და მათი შეკვეცები ასცდება რეალურ სინამდვილეს და ამ სისტემის მართვას შეუძლებელს გახდის. ამის გამო მართვაში მათ შეკვეცებს ეკონომიკა ხდის დაუშვებელს.

ისიც უნდა ვიცოდეთ, რომ მათი თანმიმდევრობის დაუცველობა გამორიცხავს ობიექტურ სინამდვილეში არსებულ ეკონომიკურად გამართლებულ სამართავ წყობას.

მაგალითად, $\bar{q}_t * \bar{t} * \bar{T} * N_p = Q$

აქ გადამრავლების ყოველი საფეხური ნიშან-თვისებით არ განსხვავდება ამ მულტიპლიკაციური სისტემის გამოსავლისაგან.

მართლაც, $\bar{q}_t * \bar{t} = \frac{Q}{\sum t} * \frac{\sum t}{\sum T} = \frac{Q}{\sum T}$

$\frac{Q}{\sum T}$ და $\frac{Q}{1}$ მრიცხველები (მახასიათებელი ნიშან-თვისებები)

ერთიდა იგივეა.

$$\text{ასევე } \bar{q}_t * \bar{i} * \bar{T} = \frac{Q}{\sum t} * \frac{\sum t}{\sum T} * \frac{\sum T}{N_a} = \frac{Q}{N_a}$$

ეს შედეგიც ნიშან-თვისებით (მრიცხველებით) თანაბარი არიან

$$\frac{Q}{N_m} \text{ და } \frac{Q}{1} \text{ აქაც } Q=Q \text{ და ა.შ.}$$

ტექნიკურ ეკონომიკურ მახასიათებელთა გაზომვა წილადების სახით და იმგვარი დალაგებული წყობით, რომელიც წილადთანამამრავლთა შექცევადობას გამორიცხავს, წარმოადგენს გენეტიკურ წყობას, დაფიქსირებულს პისტოგენეზის საფეხურობრივ ინგრედიენტებათ, ეს ყოველივე მკაცრად განსაზღვრავს ელემენტ-თანამამრავლთა დეტერმინირებულ ადგილსამყოფელს პირდაპირი და უკუ კავშირებით, რაც გამორიცხავს ამ სისტემაში კომუტატურობის სისტემას. ამის გამო ისინი მულტიოპერატორებათ გვევლინებიან.

საერთოდ, კიბერნეტიკაში განარჩევენ ოპერანდს, ოპერატორს, ოპერაციას და სახექმნილს. ამ როლებში წარმოსდგება დროის პერიოდის ეკონომიკური უკუგების საფეხურები (ოპერანდები), საფეხურიდან საფეხურზე გადაწყვანი მულტიოპერატორები და მომდევნო საფეხური, როგორც სახექმნილი. ამ სახით ყალიბდება ტექნიკურ-ეკონომიკურ მახასიათებელთა გენეტიკურად დეტერმინირებული მთლიანობითი სისტემა.

მართლაც, ჩვენი მაგალითის მიხედვით კაცსაათში საშუალოდ გამოიშუშავებული პროდუქცია $\left[\frac{Q}{\sum t} = \bar{q}_t \right]$ წარმოადგენს ამ საფეხურებრივ იერარქიულ სისტემაში ფუძისეულ საფეხურს ანუ ფუძისეულ ოპერანდს, მისი გამამრავლებელი ოპერატორის (მულტი ოპერატორის) როლს ასრულებს $\left[\frac{\sum t}{\sum T} = \bar{i} \right]$ ნამუშევარი (სამუშაო) დღის საშუალო ხანგრძლივობა, ოპერაციის როლს კი ასრულებს გამრავლება, სახექმნილის როლში კი გამოდის მომდევნო საფეხური.

მართლაც, $\frac{Q}{\sum t}$ (ოპერანდი) $\times \frac{\sum t}{\sum T}$ (მულტიოპერატორი) $= \frac{Q}{\sum T}$ (სახექმნილი). როგორც ვხედავთ ეს წყობა მკაცრად დეტერმინირებულია, სადაც ჯერ ფიგურირებს q_t , შემდეგ კი t როგორც მულტიოპერატორი და მათი გამრავლებით ვღებულობთ $\left[\frac{Q}{T} = \bar{q}_t \right]$ პროდუქციის საშუალო გამოიშუშებას კაცდღეში.

დაუშვებელია ოპერანდად წარმოვიდგინოთ $\left[\frac{\sum t}{\sum T} = \bar{i} \right]$ და მულტიოპერატორად $\left[\frac{Q}{\sum t} = \bar{q}_t \right]$ ვინაიდან $\frac{Q}{\sum t} = \bar{q}_t$ -ს გარეშე $\frac{\sum t}{\sum T}$ -ს

დამოუკიდებლად არავითარი საერთო არ გააჩნია დროის პერიოდის ეკონომიკურ უკუგებასთან და იგი დამოუკიდებლად არ წარმოადგენს

ამ სისტემის მულტიინგრედიენტს. ვინაიდან $\frac{\sum t}{\sum T} = \bar{t}$ -ს არავითარი

საერთო არ გააჩნია ამ სისტემის ნიშან-თვისებასთან, მართლაც $\bar{t} \neq Q$. ე.ი. აქ გამორიცხულია დროის პერიოდის ეკონომიკური უკუგების

ნიშან-თვისება. მაგრამ თუ $\bar{q}_t * \bar{t} = \frac{Q}{\sum t} * \frac{\sum t}{\sum T} = \frac{Q}{\sum T}$, გადამრავლების

ყოველი საფეხურის სახეყმნილი ადეკვატურია ამ სისტემის გამო-
სავლისა. მართლაც, $\frac{Q}{\sum t}$ ადეკვატურია Q-სი, ნამრავლიც $\bar{q}_t * t$

ადეკვატურია Q-სი. ადეკვატურობის ამ პრინციპის დაცვა აუცილებელია ყოველი გადამრავლების შედეგისა მოცემული სის-
ტემის გამოსავალთან თუ სისტემა ცალსახაა, ე.ი. ისეთი როგორც ჩვენს მიერ განხილული მაგალითია. მაგრამ შესაძლოა სისტემა არ იყოს ცალსახა, ვინაიდან იგი განიცდის ტრანსფორმაციას. ამგვარია როგორც საწარმოო სისტემა, რომელიც ახდენს რესურსების წარმოებრივ ტრანსფორმაციას პროდუქციად და მარკეტინგულ ტრანსფორმაციას ბაზარზე გასვლით. ე.ი. ტრანსფორმაცია პროდუქციის გაყიდვათა (რეალიზაციის) მოცულობად.

საწარმოო სისტემა იწყება წარმოების მწარმოებლურობის პოტენციალური შესაძლებლობით, შემდეგ ხდება მისი ტრანს-
ფორმაცია, ამ შესაძლებლობის მოძრაობაში მომყვანი კინეტიკური კომპონენტებით და ბოლოს, მარკეტინგულ ტრანსფორმაციად. ტრანს-
ფორმაციამდე ყოველი მათგანის ჭრილში დაცულია მახასიათებელი ნიშან-თვისებების ადეკვატურობის პრინციპი, ხოლო საფეხურიდან ტრანსფორმირებულ საფეხურზე გადასვლისას ნიშან-თვისებათა მატერიალურ მატარებელთა ადეკვატურობის პრინციპი.

ამიტომ გაგვაჩნია ორი ტიპის მულტიოპერატორები:

1. ნიშან-თვისების ტრანსფორმანტი მულტიოპერატორები;
2. ნიშან-თვისების მატერიალურ მატარებელთა ტრანსფორ-
მანტი მულტიოპერატორები;

ზემოაღნიშნული პოზიციებიდან განვიხილოთ საწარმოო სის-
ტემის საწარმოო ფუნქცია და საწარმოო სისტემის დანახარჯების ფუნქცია ბაზართან კავშირში (მარკეტთან კავშირში).

საწარმოო სისტემის წარმოების ფუნქციის დანიშნულებაა რესურსების ტრანსფორმაცია პროდუქციად, რომელიც ბაზრისთვისაა დანიშნული და ბაზარზე გადის. ამ ფუნქციის ტექნიკურ-ეკონომიკური მახასიათებლები გვევლინებიან დროის შუალედის უკუგების გენე-
ტიკური პროცესის საფეხურებად. ისინი ქმნიან წარმოების ფუნქციის მთლიანობით გენეტიკური პროცესის “ანაბეჭდ” ინგრედიენტებს (საფეხურებს) დროის პერიოდის უკუგებაში, როგორც დროის შუალედით დაფიქსირებულ ხდომილობაში (იხ. ნახ. 1). ამ “ანაბეჭდ” აღნაგობაში აისახება გენეტიკურ საფეხურთა სამი ჯგუფი:

უკუგებითი საფეხურების პირველი ჯგუფი პირავეს საწარმოო პოტენციის უკუგებითი საფეხურების ტრანსფორმაციის კვალს, რომელიც მოიცავს უკუგების შესაძლებლობათა შემდეგ საფეხურებს:

1.1 $\frac{M_{სს}}{M_{სს}}$ — საწარმოო სიმძლავრის ($M_{სს}$), ტექნიკურ სიმძლავრეზე განფენის პოტენცია;

1.2 $\frac{M_{სს}}{C_{ა}}$ — ძირითადი კაპიტალის ($C_{ა}$) უკუგების პოტენცია გაზომილი საწარმოო სიმძლავრით ($M_{სს}$);

1.3 $\frac{M_{სს}}{\sum t_{ა} \cdot \frac{N_{ა}}{N_{ა}}}$ — შრომის მწარმოებლური ძალა (ის ძალა,

უნარი ($M_{სს}$), რომელიც გააჩნია საშუალოდ შრომის ერთეულს გამოხატულს საწარმოო პერსონალის კაცსათებში ($\sum t_{ა} \cdot \frac{N_{ა}}{N_{ა}} = \sum t_{ა}$).

1. საწარმოო პოტენციის უკუგებითი საფეხურების ტრანსფორმაცია

2. საწარმოო კინეტიკის უკუგებითი საფეხურების ტრანსფორმაცია

$$\left[\frac{1.1}{M_{სს} \neq}, \frac{1.2}{M_{სს} =}, \frac{1.3}{\sum t_{ა} \cdot \frac{N_{ა}}{N_{ა}}} \right] \neq \left[\frac{2.1}{\sum t_{ა} \cdot \frac{N_{ა}}{N_{ა}} \neq}, \frac{2.2}{\sum T \cdot \frac{N_{ა}}{N_{ა}}}, \frac{2.3}{N_{ა} \neq}, \frac{2.4}{1} \right] \neq$$

3. მარკეტინგული უკუგებითი საფეხურების ტრანსფორმაცია

$$\neq \left[\frac{3.1}{Q_{აა} \neq}, \frac{3.2}{Q_{აა} \neq}, \frac{3.3}{W_{აა} \neq}, \frac{3.4}{R_{აა} \neq}, \frac{3.5}{R} \right]$$

პირობითი ნიშნები:
 = იგივეობის ნიშანი(ტოლობა)
 ≠ ტრანსფორმაციის ნიშანი(უტოლობა)
 ⊃ წარმოების კავშირი მარკეტთან.

ნახ. №1 წარმოების ფუნქციის პერიოდანტული საფეხურების ტრანსფორმაციის მოდელი

ამრიგად, მესამე საფეხური აყალიბებს საწარმოო პოტენციის სიდიდეს (შრომის მწარმოებლურ ძალას).

საწარმოო პოტენცია - ეს აუმოქმედებელი შესაძლებლობებია, რომელთა ამოქმედება, მოძრაობაში მოყვანა წარმოქმნის საწარმოო კინეტიკას. კინეტიკა ბერძნული წარმოშობის სიტყვაა და ნიშნავს მოძრაობაში მოყვანას, პოტენცია კი ლათინური სიტყვაა და ნიშნავს

ძალას, რომელიც არსებობს მისი გამომჟღავნების, მისი რეალიზაციის გარეშე.

სწორედ ამგვარ ძალას ასახავს საწარმოო პოტენცია, ხოლო მისი მოძრაობაში მომყვანის როლს ასრულებს საწარმოო კინეტიკა. ამიტომ, საწარმოო ფუნქციის მეორე ქვესისტემა ჰკრავს საწარმოო კინეტიკის უკუგებითი საფეხურების ტრანსფორმაციის კვალს, რომელიც მოიცავს უკუგების შემდეგ საფეხურებს:

2.1.
$$\frac{Q_{ფკ}}{\sum t \frac{N_3}{N_3}} = \frac{Q_{ფკ}}{\sum t_3}$$
 კაცსაათის (საშუალო) მწარმო-
ებლურობა;

2.2.
$$\frac{Q_{ფკ}}{\sum T_3 * \frac{N_3}{N_3}} = \frac{Q_{ფკ}}{\sum T_3}$$
 კაცდღის (საშუალო) მწარმო-
ებლურობა;

2.3.
$$\frac{Q_{ფკ}}{N_3}$$
 საწარმოო პერსონალის საშუალო მწარმოებ-
ლურობა;

2.4.
$$\frac{Q_{ფკ}}{I}$$
 წმინდა პროდუქციის ნორმატივებით
გაზომილი პროდუქციის საერთო გამოშვება ერთ
ობიექტზე დროის მოცემულ პერიოდში ერთ
 $I_0 \times I_3 = 1$.

საწარმოო კინეტიკის მეოთხე საფეხური აყალიბებს საწარმოო კინეტიკის მიერ საწარმოო პოტენციის რეალიზაციას დროის მოცემულ პერიოდში.

უკუგებითი საფეხურების მესამე ჯგუფი ჰკრავს მარკეტინგული უკუგებითი საფეხურების ტრანსფორმაციის კვალს რომელიც მოიცავს წარმოების საბოლოო შედეგის ფიზიკურ მოცულობას (საერთო პროდუქციის და სასაქონლო პროდუქციის ფიზიკურ მოცულობას) მარკეტინგული საქმიანობის შედეგებთან: სასაქონლო პროდუქციის გაყიდვათა მოცულობასთან და ბიზნეს-მოგებასთან.

უკუგებითი საფეხურების ეს ჯგუფი ჰკრავს გარემოს გავლენისა და გარემოზე გავლენის ტრანსფორმაციის კვალს, რომელიც მოიცავს შემდეგ საფეხურებს:

3.1.
$$\frac{Q_{სკ}}{I}$$
 პროდუქციის საერთო გამოშვების ფიზიკური
მოცულობა გაზომილი შესადარ ფასებში ერთ ობიექტზე
დროის მოცემულ პერიოდში ($I \times I = 1$);

3.2.
$$\frac{Q_{სკ}}{I}$$
 სასაქონლო პროდუქციის გამოშვების ფიზიკური
მოცულობა შესადარ ფასებში ერთ ობიექტზე დროის
მოცემულ პერიოდში ($I \times I = 1$). ამის შემდეგ ბაზარზე ამ
მოცულობათა გამართლების მარკეტინგული შეფასების
საფეხურები ფიგურირებენ.

წარმოების ფუნქციის ანალიზურ-შემფასებელი ამგვარად აგებულ სისტემაში:

1. საწარმოო პოტენციის უკუგებითი საფეხურწილადებში ტრანსფორმაციას (\neq) განიცდიან ნიშან-თვისების მატერიალური მატარებლები, იგიური კი რჩებიან თვით ნიშანთვისებები ($=$);
2. იგიურ ნიშან-თვისებების როლში გამოდის საწარმოო სიმძლავრე, რომელიც ამ როლის მიხედვით ასრულებს წარმოების პოტენციური მოცულობის ფუნქციას (ეს მისი ემერჯენტული თვისებაა);¹
3. საწარმოო პოტენციის ამ უკუგებითი საფეხურებით (სადაც მომდევნო საფეხური მოიცავს წინა საფეხურს), ყალიბდება საწარმოო პოტენცია, რომლის როლს ასრულებს შრომის მწარმოებლური ძალა;
4. ამის შემდეგ დროის პერიოდის უკუგებით ხდომილობაში აღბეჭდილია საწარმოო პოტენციის ტრანსფორმაცია საწარმოო კინეტიკის საფეხურების სისტემად. ამ ტრანსფორმაციის გამოშხატველია ის, რომ აქ ხდება ტრანსფორმაციისა (\neq) და იგივეობის ($=$) ადგილშენაცვლება.

$\left(\begin{array}{c} = \swarrow \neq \\ \neq \searrow = \end{array} \right)$ სახელდობრ, ტრანსფორმაციას განიცდის ნიშან-თვისება.

5. აღნიშნული ადგილთმონაცვლეობის შემდეგ აღბეჭდილია კინეტიკის ნიშან-თვისების მახასიათებელი, (Qწყ)წარმოების მოძრაობაში მოყვანილი (კინეტიკური) მოცულობა. აქ მხედველობაშია მისაღები ის, რომ ნორმატული წმინდა პროდუქცია გამოდის წარმოების კინეტიკის ანაბეჭდის რილში (ეს მისი ემერჯენტული თვისებაა);
6. ამის შემდეგ ხორციელდება საწარმოო კინეტიკის უკუგებითი საფეხურების ტრანსფორმაცია, რომლის დროსაც მახასიათებელი ნიშან-თვისება იგიურია ($=$) საფეხურებისათვის, (Qწყ) ნიშან-თვისების მატერიალური მატარებელი კი განიცდის ტრანსფორმაციას (\neq);
7. საწარმოო კინეტიკის ამ უკუგებითი საფეხურებით, ყალიბდება საწარმოო კინეტიკა, რაც აღბეჭდილია დროის პერიოდის უკუგებაში, როგორც მისი ინგრედიენტი;
8. საწარმოო კინეტიკის უკუგებითი საფეხურების ბოლო საფეხურად გვევლინება $\frac{Q}{1}$, სადაც მატერიალური მატარებლის ერთეული ფიგურირებს და არა მატერიალურ მატარებულთა ერთობლიობა. ნიშან-თვისებად კი ფიგურირებს წარმოების მოძრაობაში მოყვანილი ე.ი. კინეტიკური

¹ ამ სისტემაში ნაკისრები როლის მიხედვით გამოყოფილებული თვისება.

მოცულობა (ემერჯენტული თვისება). აქ მსჯელობა ეხება კინეტიკური მექანიზმის ანაბეჭდს დროის პერიოდის წარმოებრივ უკუგებაში;

9. როგორც საწარმოო პოტენციის უკუგებითი საფეხურები, ასევე საწარმოო კინეტიკის უკუგებითი საფეხურები ქმნიან წარმოების ფუნქციის მიხედვით საწარმოო სისტემის ტექნიკურ-ეკონომიკურ მახასიათებლებს, ისინი გაზომილ მდგომარეობაში წარმოშობენ ამ მახასიათებელთა რაოდენობრივ სიდიდეებს და ამიტომ წარმოსდგებიან, როგორც ტექნიკურ-ეკონომიკური მაჩვენებლები;
10. ბაზართან ურთიერთობის, ბაზრის კარნახით მუშაობის, საბაზრო გარემოს ინექციების გარეშე შეუძლებელია ტექნიკურ-ეკონომიკური უკუგების დონის გამართლება. მისი გამართლების ან გამართლებულ შედეგებზე გააყვანის ფუნქციას ასრულებს მარკეტინგული უკუგებითი საფეხურების ტრანსფორმაცია.

მარკეტინგული ანუ ბაზართმცოდნეობაზე აგებული ბაზართკეთება წარმოებს სათანადო ორიენტირებით ბაზარზე წარმოადგენს მარკეტინგულ შედეგიანობაზე გამიზნულ საწარმოო სისტემას, სადაც ფიგურირებს ნიშან-თვისების მატერიალური მატარებლის ერთეული და არა ერთეულთა ერთობლიობა. ამიტომ ისინი გვეკვლინებიან თითქოსდა აბსოლუტურ სიდიდეებად. სახელდობრ, აქ $Q_{საერ}$ წარმოადგენს პროდუქციის საერთო გამოშვების ფიზიკურ მოცულობას (შესადარ ფასებში), რომელიც შეიცავს თავის თავში ბაზრისათვის გამოსაყოფი პროდუქციის ფიზიკურ მოცულობას. აქ მისი ტრანსფორმაცია ხდება მისგან ამ ნაწილის გამოყოფით. სახელდობრ საბაზრო დანიშნულების პროდუქციის (სასაქონლო პროდუქციის) გამოყოფით ($Q_{საე}$) ამის შემდეგ ხდება უშუალო კონტაქტის დამყარება ბაზართან ე.ი. ფიგურირებს წარმოების კავშირი მარკეტთან (Z) რომელიც ახორციელებს საბაზრო შეფასებით საწარმოო სისტემების შედეგების კორექტირებას. ამგვარი კორექტირების შედეგია სასაქონლო პროდუქციის ფიზიკური მოცულობის (შესადარ ფასებში) ბაზრის ფასებით კორექტირებულ ღირებულებაზე გადასვლა ე.ი. სასაქონლო პროდუქციის ფიზიკური მოცულობის ($Q_{საე}$), ამავე პროდუქციის საბაზრო ღირებულება ($W_{საე}$) ტრანსფორმაცია. ამის შემდეგ საბაზრო კონიუნქტურა ახდენს იმის კორექტირებასაც თუ მოცემულ პერიოდში სასაქონლო პროდუქციის ღირებულების მასის რა ნაწილს მოუძებნის გასაღებას.

ამით ხორციელდება სასაქონლო პროდუქციის ტრანსფორმაცია პროდუქციის გაყიდვათა მოცულობად საბაზრო ღირებულებით, თუმცა ჯერ ხორციელდება ამ სასაქონლო პროდუქციის ორიენტირება სარეალიზაციოდ, რაც აისახება სასაქონლო პროდუქციის რეალიზაციის გეგმურ ვარაუდში ($R_{გე}$), შემდეგ კი ფაქტიურ რეალიზაციაში ($R_{ფ}$), რომელსაც საბაზრო ეკონომიკაში უწოდებენ პროდუქციის გაყიდვათა მოცულობას.

ამრიგად, მარკეტინგული (პოზიციური) უკუგებითი საფეხურების როლში გვევლინებიან $W_{საკ}$ -ს პროდუქცია საბაზრო შეფასებაში, $R_{გვ}$ -პროდუქციის საბაზრო ფასებში გაყიდვის საგარაუდო სიდიდე და $R_{ფ}$ -პროდუქციის ფაქტიურ გაყიდვათა შედეგად ამონაგები (რეალიზაციიდან ამონაგები) თანხა.

მარკეტინგული უკუგებითი საფეხურები ამყარებენ კონტაქტს წარმოების საბოლოო შედეგებთან პროდუქციის საერთო გამოშვებისა და სასაქონლო პროდუქციის ფიზიკურ მოცულობასთან. ამიტომ ეს საკონტაქტო შეხების მაჩვენებლები მარკეტინგული ქცევების სტრატეგიული პოზიციების ზეგავლენას განიცდიან.

ამგვარად ე.ი. გენეტიკურად, აგებული სისტემის მომდევნო საფეხურს თუ გაყოფთ წინა საფეხურზე მაშინ მივიღებთ მულტიოპერატორთა ანალიზურ-შემფასებელ სისტემას. სადაც პირველი საფეხური გამოდის ოპერანდის როლში, ბოლო საფეხური კი სახექმნილის როლში. ამ გზით მივიღებთ ფორმის ფუნქციონირების ანალიზურ შემფასებელ სისტემებს. ამ შემთხვევაში – წარმოების ფუნქციის ანალიზურ-შემფასებელ სისტემას(იხ. ნახ. 2).

საწარმოო სისტემის დანახარჯების ფუნქციის დანიშნულებაა დანახარჯების ტრანსფორმაცია მოგებად, რომელიც ბაზართან კავშირში და გარემოსთან ურთიერთობაში ტრანსფორმირდება ბიზნესმოგებად, ხარჯთგაღებით დაბმული სახსრების მიხედვით.

ამ ფუნქციის ტექნიკურ-ეკონომიკური მახასიათებლები გვევლინებიან დროის შუალედის გენეტიკური პროცესის საფეხურებად. ისინი ქმნიან დანახარჯების ფუნქციის მთლიანობითი გენეტიკური პროცესის “ანაბეჭდ” ინგრედიენტებს (საფეხურებს) დროის პერიოდის უკუგებაში, როგორც დროის შუალედის დაფიქსირებულ ხდომილობაში (იხ. ნახ. 3). ამ “ანაბეჭდ” აღნაგობაში აისახება გენეტიკურ საფეხურთა ორი ჯგუფი: უკუგებითი საფეხურების პირველი ჯგუფი ჰკრავს რეალიზებული პროდუქციის წარმოებაზე დანახარჯების უკუგებითი საფეხურების ტრანსფორმაციის კვალს*, რომელიც მოიცავს უკუგებითი ბუნების შემდეგ საფეხურებს:

* მხედველობაშია ის, რომ დროის პერიოდის ეკონომიკური უკუგება თავის ჩამოყალიბების პროცესში ტოვებს ანაბეჭდს ან წინასწარ არის განსაზღვრული ამ გზაზე მოძრაობის გეზი.

- 1.1 $\frac{R}{O_k}$ - საბრუნავ კაპიტალში ავანსირებული თანხის ბრუნვის ჯერადობა (ხარჯთგაღების ბრუნვადობა);
- 1.2 $\frac{R}{S_{\text{წგ}}}$ - წარმოებაზე დანახარჯების უკუგება (რეალიზებული პროდუქციის მიხედვით);
- 1.3 $\frac{R}{B_{\text{გა}}}$ მატერიალური დანახარჯების მწარმოებლურობა (რეალიზებული პროდუქციის მიხედვით);
- 1.4 $\frac{R}{A}$ - ამორტიზაციის მწარმოებლურობა (რეალიზებული პროდუქციის მიხედვით);
- 1.5 $\frac{R}{V}$ - ხელფასის მწარმოებლურობა (რეალიზებული პროდუქციის მიხედვით);
- 1.6 $\frac{R}{S_{\text{საქ}}}$ - ხვედრი შემოსავლები გაყიდვებიდან სასაქონლო პროდუქციის თვითღირებულების ერთ ლარზე;
- 1.7 $\frac{R}{S_{\text{ს}}}$ - ხვედრი შემოსავლები გაყიდვებიდან რეალიზებული თვითღირებულების ერთ ლარზე;
- 1.8 $\frac{R}{I}$ - მოცემული ფორმის (1) შემოსავლები პროდუქციის რეალიზაციიდან (გაყიდვათა მოცულობა) დროის მოცემულ პერიოდში (1) ამიტომ, მატერიალური მატარებელი უდრის $I \times I = 1$

ამრიგად რეალიზებული პროდუქციის წარმოებასა და გასაღებაზე დაბმული სახსრების და მათ შორის დანახარჯების უკუგებითი საფეხურების ტრანსფორმაცია მოიცავს შვიდ საფეხურს. აქ ყოველი საფეხური ცალ-ცალკე აყალიბებს საწარმოო სისტემის ეკონომიკურ მახასიათებლებს, ვინაიდან ყოველი მათგანი დაკვალიანებულია დროის მოცემულ პერიოდში ბაზარზე (მარკეტზე)

გასაღებული პროდუქციის ღირებულების მიხედვით დანახარჯების უკუგებით დაბმული სახსრების შემადგენლობაში.

ამის შემდეგ ხორციელდება ამ საფეხურთა გენეტიკური სისტემის მახასიათებელი ნიშან-თვისების (1.8 R) ტრანსფორმაცია რეალიზაციაქმნილი სასაქონლო პროდუქციის მოგებად, ეს უკანასკნელი კი წარმოადგენს პროდუქციის რეალიზაციიდან ამონაგები თანხის იმ ნაწილს, რომელიც ფორმას დარჩება განკარგულებაში ხარჯებზე მეტ ამონაგები თანხის სახით. ეს თანხა მოიცავს არა მარტო იმ მოგებას, რომელიც ფიქსირდება წარმოების ოპერაციული ეფექტიანობით, არამედ მიმდინარე საბაზრო ფასებით

მოგების ნამატს ან დანაკარგს, ორივე ერთად გვაძლევს მოგებას რეალიზაციიდან (19. P_რ). ამაშია წარმოების ოპერაციული ეფექტიანობის მარკეტინგული (პოზიციური) კორექტირების არსი, რომლის შედეგად მიიღება მოგება რეალიზებული პროდუქციიდან (19. P_რ). სამრეწველო ფირმის მიერ მიღებული ამ მოგების (P_რ) ნაწილი იხარჯება გასული ან მიმდინარე პერიოდის ვალების დასაფარავად, მას ემატება ამ ფირმის ვალები რომ გაანჩია, იმ სუბიექტების მიერ ამ ვალების მიმდინარე პერიოდში დაფარვით მოგების თანხის ზრდას, საგადასახადო და სხვა სახელმწიფოებრივ მოვალეობათა შესრულებას, კრედიტის პროცენტის დაფარვას და ა.შ. ამის შემდეგ რაც დარჩება ფირმას ნეტო მოგების სახით, აფიქსირებს ბიზნეს-მოგებას (1.10. P_გ). ამ სახით ხდება რეალიზებული პროდუქციის თვითღირებულების ტრანსფორმაცია მოგებად (იხ. ნახ. 3).

აუცილებელია მხედველობის არედან არ გამოგვეპაროს ის, რომ სარფიანი მეწარმეობისათვის პროდუქციის წარმოება რეალიზაციის პროცესი (დოვლათის შექმნის პროცესი) მოითხოვს ამ საქმეში დასახარჯავად დაბმული სახსრების (ხარჯთვადების) ეფექტიან გამოყენებას. აქ არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება მათი დაბმის ოდენობას. არ უნდა აღემატებოდეს და არც ჩამორჩებოდეს ამ პროცესის ნორმალური ფუნქციონირების მიზანშეწონილ მინიმუმს.

პირველ შემთხვევაში ადგილი ექნება დროის მოცემული შუალედის უკუგების დაცემას ე.ი. პერიოდანტის დროის დაქვეითებას, მეორე შემთხვევაში კი წარმოების ნორმალური ფუნქციონირების მოშლას. გარდა ამისა ზედმეტი სახსრების დაბმა მიმდინარე ხარჯებისათვის გაუმართლებლად ზღუდავს ამ სახსრების მოძრაობას ალტერნატიულ სფეროებში და ამით დივერსიფიკაციის ფინანსურ შესაძლებლობას.

ამ დაბმის მიზანშეწონილი მინიმუმი განსაზღვრავს იმ დონეს, რომლისაკენაც უნდა მიისწრაფოდეს მიმდინარე ხარჯებისათვის სახსრების დაბმა, რათა უზრუნველყოს დროის მოცემულ შუალედში კაპიტალის ბრუნვალობის მოგებად ტრანსფორმირების ეფექტიანი განხორციელება.

ნახ.3-დან ჩანს, რომ ხარჯთ-მოგების ფორმირებაში დანახარჯების ფუნქცია დროის მოცემულ შუალედში, ყალიბდება გენეტიკურ საფეხურებად. სადაც საკუთრივ წარმოებული პროდუქციის გაყიდვათა მოცულობა (დოვლათი R) უცვლელია საფეხურიდან საფეხურზე გადასვლისას. მულტიოპერატორები კი განსხვავდებიან, როგორც მრიცხველებით, ასევე მნიშვნელებითაც. ამასთანავე ისინი მიმართავენ საფეხურიდან საფეხურზე გადასვლის პროცესს. მართვის ეს პროცესი ეყრდნობა შემდეგ მექანიზმს:

წახოუმის ფუნქცია ჯიოს მოცულობა შეაჯამო ხესხისემის პილიტქლოდ ცხანს.

(მმართველობითი რაციონალიზმის ანალიზურ-შემფასებელი მულტიოპერატორთა მთლიანობითი სისტემა)

ნახ.2.

№	მულტიოპერატორთა დასახელება	მულტიოპერატორთა გაზომვის ფორმულები	ტექნიკურ-ეკონომიკურ მანქნებელთა კიბისებრი სისტემის კონფიგურაცია და გაზომვის ფორმულები			გარემოსთან ურთიერთობის მარკეტინგულ მანქნებელთა სისტემა
			I საფეხურებივი სისტემა	II საფეხურებივი სისტემა	III საფეხურებივი სისტემა	
1	2	3	4	5	6	7
1	საწარმოო სიმძლავრის ტექნიკურ სიმძლავრეზე განფენის პორტენცია	$a_1 = \frac{M_{სს}}{M_{სს}}$	საწარმოო ტექნიკური ბაზის მწარმოებელურ შრომის მწარმოებელურობის ძალა $A_I = \prod_{i=1}^4 a_i = \frac{M_{სს}}{\sum t \frac{N_3}{N_2}}$	საწარმოო სისტემის მწარმოებელურობა: ანუ შრომის მწარმოებელურობა	სამრეწველო ფირმის მწარმოებელურობა სასაქონლო პროდუქციის მიხედვით:	გარემოსთან ურთიერთობის მარკეტინგულ მანქნებელთა სისტემა მანქნებელურობის სისტემა: წარმოების საბოლოო შედეგების ფორმირება
2	ძირითადი კაპიტალის უკუგების პორტენცია ტექნიკური სიმძლავრის მიხედვით	$a_2 = \frac{M_{სს}}{C_d}$				
3	შრომის კაპიტალ შეიარაღება	$a_3 = \frac{C_d}{\sum t}$				
4	სამრეწველო საწარმოო პერსონალის სტრუქტურა მუშათა ხვედრითი წონის მიხედვით	$a_4 = \frac{N_d}{N_3}$				
5	საწარმოო სიმძლავრის გამოყენების კოეფიციენტი	$a_5 = \frac{Q_{წმპ}}{M_{სს}}$	$A_{II} = \prod_{i=1}^7 a_i = \frac{Q_{წმპ}}{N_3}$	ანუ სასაქონლო პროდუქცია შენადარ ფასებში	საბაზრო	შეფასებებით ანუ პროდუქციის
6	სამუშაო დღის საშუალო ხანგრძლივობა	$a_6 = \frac{\sum t}{\sum T}$				
7	მუშის სამუშაო დღეებით საშუალო დატვირთვა	$a_7 = \frac{\sum T}{N_3}$				
8	სამრეწველო საწარმოო პერსონალი	$A_8 = N_3$	$A_{III} = \prod_{i=1}^{10} a_i = Q_{საქ}$	ფასებში	ფაქტორი მოცულობა მიმდინარე საბაზრო ფასებში:	
9	პროდუქციის საერთო გამოშვების მასალატევეადობა	$a_9 = \frac{Q_{საქ}}{Q_{წმპ}}$				
10	სასაქონლო პროდუქციის გამოსავლიანობა პროდუქციის საერთო გამოშვებიდან	$a_{10} = \frac{Q_{საქ}}{Q_{საქ}}$				
11	სასაქონლო პროდუქციაზე ფასების ინდექსი	$a_{11} = \frac{w_{საქ}}{Q_{საქ}}$	$A_{IV} = \prod_{i=1}^{13} a_i = R_{ფაქ}$	ფაქტორი		
12	გეგმა ვარაუდის მიხედვით სასაქონლო პროდ.-დან რეალიზებული პროდუქციის გამოსავლიანობა	$a_{12} = \frac{R_{ფაქ}}{w_{საქ}}$				
13	საბაზრო შეფასებათა მიხედვით პროდუქციის გაყიდვათა მოცულობის ფაქტორი გამოსავლიანობა გეგმური ვარაუდით	$a_{13} = \frac{R_{ფაქ}}{R_{ფაქ}}$				
	სულ	$\prod_{i=1}^{13} a_i$				

საწყისი, პირველი საფეხური $\left(\frac{R}{O_2}\right)$ და პირველი “მულტიოპერატორი” $\left(\frac{R}{O_2}\right)$ თანამთხვევადი არიან. ამიტომ, პირველი “მულტიოპერატორი” (კაპიტალის ბრუნვადობა) გამოდის ოპერანდის როლში. ესაა მისი ემერჯენტული თვისება. საკითხი ეხება ამ ოპერანდის ტრანსფორმაციის მექანიზმს ბიზნეს-მოგებად (P_ა).

სახელდობრ, ეს ოპერანდი თავისი სიდიდით მიანიშნებს მოცემული დროის შუალედში (მაგ. მოცემულ წელს) საბრუნავი კაპიტალის ბრუნვადობის მოგებად ტრანსფორმირების შესაძლებლობაზე. მომდევნო საფეხური მით უფრო აღემატება წინა მომიჯნე საფეხურს, რაც უფრო ნაკლებია ყოველი მომდევნო მულტიოპერატორის მნიშვნელი (თავისი სიდიდით) ამავე მულტიოპერატორის მრიცხველზე. ეს უკვე მოასწავებს იმას, რომ საქმე გვაქვს ამ საფეხურებს შორის ტრანსფორმირების უფრო ინტენსიურ პროცესთან (დაბმული სახსრების უფრო ინტენსიურ გამოყენებასთან). ეს უკვე უფრო მაღალი უკუგების მომტანია ბიზნეს-მოგების ჩამოყალიბებაში (P_ა).

ამრიგად, ოპერანდში მოცემული შესაძლებლობა მით უფრო უკეთესად ხდება გამოყენებული. ამ გზით შესაძლებელია ვმართოთ ოპერანდში მოცემული გამოუყენებელი შესაძლებლობის (რეზერვების) უკეთ გამოყენება საფეხურიდან საფეხურზე გადასვლის პროცესში, თუ შევქმელით ყოველი მულტიოპერატორის გადიდება მათი მნიშვნელების შემცირების გზით.

ამგვარი მიდგომით შეგვიძლია შევადაროთ შესადარებელი დონის პერიოდანტი საბაზისო დონის პერიოდანტს ხარჯების ფუნქციის ხაზით, რათა დავადგინოთ და ვმართოდ პირველის უპირატესობა საბაზისო დონისადმი.

ამრიგად, დროის პერიოდის უკუგება სამრეწველო ფირმაში მოიცავს უკუგებას წარმოების ფუნქციისა და დანახარჯთა ფუნქციის მიხედვით. ორივე ასახავს ამ უკუგებათა ფორმირების პროცესის ანაბეჭდს უკუგების, როგორც მთლიანობითი სისტემის აღნაგობაში. ეს აღნაგობა წარმოადგენს უკუგებითი ხდომილობის ინგრედიენტთა ანაბეჭდს (კვალს). ინგრედიენტებათ გვევლინებიან გენტიკური საფეხურები, რომლებიც პისტოგენეზის თვისების მზიდნი არიან. საფეხური გამოდის ოპერანდის როლში, მომდევნო საფეხურზე გადასვლანი თანამამრაველი კი მულტიოპერატორის როლში. მთელი ეს ანაბეჭდილი გზა წარმოსდგება ოპერანდისა და მულტიოპერატორთა მთლიანობითი სისტემის სახით, რომელიც აღბეჭდილია დროის პერიოდის უკუგებაში, როგორც ხდომილობაში დაფიქსირებული თვისობრივი აღნაგობა. იგი არსის როლს ასრულებს, რომელიც ატარებს და ამით აყალიბებს უკუგების რაოდენობრივ (მოცულობრივ) სიდიდეს.

ამ სიდიდის ჩამოყალიბების პროცესი აღბეჭდილი უკუგებითი ხასიათის ხდომილობაში, ასახავს წარმოების ფუნქციის ხაზით წარმოების პოტენციის, წარმოების კინეტიკისა და წარმოების

მარკეტინგული პოზიციების ნაკვალევს საწარმოო რესურსების სასაქონლო პროდუქციად გარდაქმნისა და ბაზარზე გასვლაში.

დანახარჯების ფუნქცია კი აისახება ამავე ხდომილობაში დანახარჯების მოგებად ტრანსფორმაციის განვლილი გზის სახით. მულტიანალიზისათვის არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება იმასაც, რომ აქ წარმოდგენილი ხდება იგივეებითიბისა და ტრანსფორმირების სათანადო მონაცვლეობა მახასიათებელ ნიშან-თვისებათა და მის მატერიალურ მატარებელთან ერთობლიობაში სათანადოდ დაფიქსირებული კანონზომიერებით.

აქ მულტიოპერატორთა სისტემა უარყოფს მულტიპლიკატორთა კომპუტატორობას და ამით იმ მათემატიკური მეთოდების გამოყენებას, რომლებიც ეყრდნობიან კომპუტატორობის თვისებით “ფაქტორ-თანამამრავლთა” თანმიმდევრობით საწარმოო სისტემის ტექნიკურ-ეკონომიკურ და ეკონომიკურ მახასიათებელთა მოწესრიგებულ მათემატიკურ ფუნქციის გამორიცხვას.

მულტიოპერატორთა გენეტიკური თანამიმდევრობით შეკრული მთლიანობითი სისტემა გამორიცხავს მართვის ღონისძიებათა შემუშავება-განხორციელებაში ყოველი ღონისძიების ავტონომიურობას და მის მართვას უქვემდებარებს ერთმანეთის მიმართ ამ ღონისძიებათა კანონზომიერ თავსებადობას. ამიტომ წარმოების ფუნქციის და დანახარჯების ფუნქციის მულტიოპერატორთა ანალიზურ-შემფასებელი სისტემები ოპერაციულ მართვას (მმართველობით რაზიონალიზმს) ანიჭებენ ელასტიკურობას რისკის მოუთიკავი (თავიდან აუშორებელი) ნაწილების დარტყმების მიმართ, რითაც სამრეწველო მეწარმეობრივი ფირმის კონკურენციული უპირატესობისათვის ქმნიან სათანადოდ ორგანიზებულ ნიადაგს.

ოპერაციული ეფექტიანობა (უკუგება) მდგომარეობს წარმოებაში სახსრების დაბმასა და მათ შორის დანახარჯების იმგვარ განხორციელებაში, რომელიც უზრუნველყოფს ნაკლები საბრუნავი კაპიტალით და მასში ნაკლები ხვედრი ხარჯების ფიგურირებით მეტი და უკეთესი შედეგების მიღებას. ამაშია საწარმოო სისტემის ტექნიკურ-ეკონომიკური ეფექტიანობა საერთოდ და კერძოდ დანახარჯების ფუნქციის შესრულებაშიც.

მეწარმეობრივი ფირმის ოპერაციული ეფექტიანობის (უკუგების) მიღწევაში არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება წარმოების ფუნქციის ეფექტიან განხორციელებასაც, რომელმაც უნდა უზრუნველყოს დოვლათის შექმნის რაციონალიზაცია ე.ი. ნაკლები საწარმოო რესურსებით მეტი დოვლათის შექმნაში გადამწვევტი მონაწილეობა.

ყოველივე ამათი განხორციელება უნდა იმართებოდეს ოპერაციების იმგვარი ორგანიზებულობით, რომ მათი შეუღლება სტრატეგიული პოზიციის შერჩევასთან ასევე იყოს მართული და უზრუნველყოფდეს პოზიციური ეფექტიანობის გაძლიერებას და მისთვის მყარი ხერხემლის ჩამოყალიბებას კონკურენციული უპირატესობის მისაღწევად.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. პაპავა გ.ვ. სამრეწველო ფირმის ორგანიზაცია და მართვა. ტ. 1, თბილისი, "სამშობლო", 1998.
2. პაპავა გ.ვ. დროის პერიოდი ეკონომიკაში და მისი უკუგების მულტიანალიზის საფუძვლები. საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემიის შრომები, თბილისი, "სიანლე", 2000.
3. Майкл Портер. Конкуренция. Санкт-Петербург, «Вильямс», 2000 (пер. с английского).
4. Ансофф И. Стратегическое управление. Москва, «Экономика». 1989 (пер. с английского).
5. Папавა Г. В. Методология экономического анализа и маркетингового управления конечными результатами производства. Тбилиси, «Мецნიერება», 1992.

Аналитико-оценочные системы функционирования промышленной фирмы

Папавა გიორგი

380007, Тбилиსი, ул. Кикодзе 14

Институт Экономики им. П. Гугушвили

Академия Наук Грузии

РЕЗЮМЕ. Для операционного и позиционного конкурентных преимуществ предпринимательской промышленной фирмы построены операционные аналитико-оценочные системы технико-экономических и маркет показателей. они построены на основе необратимых генетический сложенных ступеней целостной системы становления, как производственной маркет функции, так и функции средств привязанных к производству и маркет продукции, включая затраты на производство и маркет продукции.

В построении этих систем участвуют: операнд, мульти-операция, мультиоператор и образ, исключая свойство коммутативности в этих аналитико-оценочных системах. это делает доступным осуществить высокоорганизованное реагирование на удар и дополнительные возможности, возникшие из внешней среды. Тем самым возрастает роль и значимость управленческого рационализма в конкурентной устойчивости производственной системы.

А это и предстает перед нами как один из факторов конкурентного преимущества. В этом и заключается инновационная природа данной работы. Ее применение на высоком уровне преимущественно возможна в крупнейших промышленных фирмах, концернах, корпорациях и т.д. в компаниях.

Analytical-Estimating Systems of Industrial Firm Functioning

Papava Giorgi

P. Gugushvili Institute of Economics of
the Georgian Academy of Sciences
14, Kikodze Str., Tbilisi, 380007

Summary. For the operational and positional competitive advantages of the enterprising industrial firm there have been formed operational analytical-estimating systems of technical - economical and market indices. They are constructed on the basis of irreversible genetically built stages of the integral system of formation of production market-function as well as of the function of the means bound to the production and market of the products.

In forming these systems there participate the operand, the multioperation, the multioperation and the transform excluding the property of commutativity in these analytical-estimating systems. This makes it possible to carry out the highly-organized reaction to the blow and additional possibilities from the outside. Thus there grew the role and significance of the managerial rationalism in the competitive stability of the production system which is one of the factors of the competitive advantage. This is the innovative nature of the given work. Its application at high level is possible mainly in large industrial firms, concerns, corporations and other companies.

ОБ ОДНОМ ПОДХОДЕ К ОПТИМИЗАЦИИ УРОВНЕЙ БЕЗРАБОТИЦЫ В ПОСТКОММУНИСТИЧЕСКОЙ СТРАНЕ

Церетели Георгий, Бибилашвили Нана

380007, Тбилиси, ул. Кикодзе 14,

Институт экономики им. П.Гугушвили

Академии Наук Грузии

Поступила 5 июля 2000 года

РЕЗЮМЕ. Современный этап развития посткоммунистических стран и в том числе Грузии, характеризуется довольно высоким уровнем безработицы. Это прежде всего вызвано внедрением рыночных отношений в этих странах, отставанием и недоразвитием экономики, нехваткой рабочих мест, недостаточной квалификацией безработных и т.д. Естественно, что такой уровень безработицы в указанных выше странах вызывает макроэкономическую нестабильность. Однако, следует отметить, что безработица является регулирующей проблемой в странах, находящихся в посткоммунистическом пространстве. В связи с этим, в настоящее время, весьма актуальным становится вопрос разработки механизма регулирования уровней безработицы по периодам времени. Именно построению и изучению одной из таких оптимизационных экономико-математических моделей и посвящается данная статья.

Безработица является одной из центральной макроэкономической проблемой современного общества посткоммунистических стран. Если эта проблема не беспокоила бывшие социалистические страны, в том числе СССР, то она, в настоящее время, создает большую опасность для стран, находящихся в посткоммунистическом пространстве. Однако, следует отметить, что безработица представляет собой не такое уж страшное явление, как это воспринимается одним взглядом. Подтверждением отмеченного, прежде всего, следует назвать тот факт, что уровень безработицы, являющийся варируемым при капитализме показателем, подлежит строгому регулированию в посткоммунистических странах.

Безработица, в посткоммунистических странах, выступает в качестве растраты ресурсов. Потенциально безработные могли бы внести вклад в увеличение национального дохода. Но внесение такого вклада практически неосуществимо, в силу неиспользования в хозяйственном обороте определенного количества трудовых ресурсов, являющихся безработными.

Известно, что в настоящее время, в странах, находящихся в посткоммунистическом пространстве, простого пути сокращения безработицы, к сожалению, не существует. Правительства этих стран не в

состоянии сделать так, чтобы процесс поиска работы совершался мгновенно. При этом, они также не могут существенно приблизить заработную плату к равновесному уровню. Помимо сказанного, следует отметить, что безработица, в так называемом "нулевом" масштабе недостижима в сферах экономики посткоммунистических стран. Правительственная политика указанных стран не является совершенно безрезультатной при воздействии на изменение уровня безработицы. Предполагается, что выбор той или иной политики - скажем составление программы по профессиональной подготовке рабочих, систем страхования по безработице, установление соответствия между минимумом заработной платы и требованиями законов, регулирующих заключение коллективных договоров, являющиеся предметом политических дебатов - способен существенно изменить уровень безработицы.

Исходя из сказанного, интересным становится вопрос об определении характера и содержания экономической политики, воздействующей на процесс изменения уровня безработицы. Для пояснения этого вопроса приведем анализ известной модели динамики рабочей силы, которая покажет факторы, определяющие уровень безработицы [3].

С этой целью, сперва введем следующие обозначения:

L – рабочая сила;

l_1 – число работающих;

l_2 – число безработных.

В этих обозначениях можно написать тождество:

$$L = l_1 + l_2 \quad (1)$$

(так как любой трудоспособный человек является либо работающим, либо безработным).

Экономическое содержание равенства (1) заключается в том, что совокупная рабочая сила представляет собой сумму чисел работающих и безработных. Уровень безработицы выражается соотношением l_2 / L .

Для выделения и наглядности фактов, определяющих уровень безработицы, допустим, что размер совокупной рабочей силы неизменен. Притом пусть m – обозначает показатель уровня увольнения рабочих, т.е. доля занятых, ежемесячно теряющих работу, n – показатель уровня трудоустройства, т.е. доля безработных, ежемесячно находящих работу. Кроме того, допустим, что оба эти показателя являются постоянными. Выясним какая связь существует между этими показателями и уровнем безработицы.

Известно, что если рынок труда находится в устойчивом состоянии, т.е. если уровень безработицы не меняется, то число уволенных с работы должно равняться числу нанятых на работу. При этом, учитывая то обстоятельство, что $m \cdot l_1$ – обозначает число людей, теряющих работу, а $n \cdot l_2$ – число людей, нанятых на работу, можно написать тождественное уравнение:

$$m \cdot l_1 = n \cdot l_2. \quad (2)$$

Из равенства (1) следует, что

$$l_1 = L - l_2. \quad (3)$$

Если (3) учтем во-(2), получим

$$n \cdot l_2 = m \cdot (L - l_2). \quad (4)$$

Из уравнения (4), после преобразования, получим

$$n \cdot \frac{l_2}{L} = m \cdot \left(1 - \frac{l_2}{L}\right). \quad (5)$$

Отсюда следует, что

$$\frac{l_2}{L} = \frac{m}{m+n}. \quad (6)$$

Равенство (6) показывает, что уровень безработицы $\left(\frac{l_2}{L}\right)$ зависит от показателей уровней трудоустройства (n) и увольнения (m).

Из равенства (6) видно, что чем выше уровень трудоустройства, тем ниже безработица и чем выше уровень увольнения, тем выше безработица.

Из анализа, приведенной теоретической модели естественного уровня безработицы, можно сделать очень простой, но важный вывод о том, что "любая экономическая политика, направленная на снижение естественного уровня безработицы, должна способствовать либо уменьшению уровня увольнения, либо увеличению уровня трудоустройства. Соответственно, любая политика, воздействующая на указанные показатели, меняет и естественный уровень безработицы" [3, стр. 203].

Известно, что безработица имеет негативные последствия, которые в основном находят свое выражение в результатах экономического и социального характера.

Негативные последствия безработицы экономического характера, прежде всего, связаны с ее экономическими потерями.

Под экономическими потерями следует понимать: потери выпуска продукции, потери государственного бюджета (1. потери доходной части бюджета за счет уменьшения количества и объема объекта обложения налогом, т.к. налогообложению подлежит доход работающих, а не пособия, получаемые безработными; 2. увеличение расходной части бюджета расходами социального назначения, связанными с изменением уровня безработицы).

Под негативными последствиями безработицы социального характера, как это принято в специальной литературе [9, 10], следует понимать: 1. ухудшение демографических показателей; 2. профессиональная дисквалификация безработных; 3. травмирование психики людей и рост количества самоубийц; 4. увеличение случаев приступности; 5. рост интенсивности внутренней и внешней миграции и т.д.

Исходя из сказанного, ясно, что вслед за изменением показателей уровней безработицы в той или иной стране, изменяются и ее социально-экономические результаты, по выше рассмотренным пунктам. Это, естественно, свидетельствует о закономерной связи между уровнями безработицы и ее результатами экономического и социального характера. Такая закономерная связь ощущается и в странах, находящихся в посткоммунистическом пространстве. Поэтому, в настоящее время, в посткоммунистических странах, регулирование уровней безработицы (в зависимости от ее результатов) во времени является одним из эффективных рычагов макроэкономического регулирования экономики этих стран.

Регулирование уровней безработицы в посткоммунистических странах требует их оптимизации по периодам времени (скажем по пятилетиям, годам и т.д.). В связи с этим возникает необходимость создания экономико-математического механизма для практического осуществления процесса оптимизации уровней безработицы. Естественно, что главным звеном такого механизма должна быть экономико-математическая модель оптимизации уровней безработицы. В качестве оптимизационной модели уровней безработицы, в посткоммунистических странах, мы предлагаем экономико-математическую модель оптимизации показателей изменения безработицы по периодам времени. Для описания этой модели введем следующие допущения и обозначения: пусть T – обозначает оптимизационный период времени, который состоит из подпериодов (по годам или по пятилетиям); t – индекс времени.

Допустим, что $t = 1, 2, \dots, T$. x^t – неизвестная, которая отражает показатель темпа изменения безработицы в t -ом временном периоде (по сравнению с предыдущим периодом); y^t – показатель темпа изменения Валового Внутреннего Продукта в t -ом временном периоде; z^t – показатель темпа изменения инфляции в t -ом временном периоде.

В этих обозначениях по известным закономерностям, отраженных в законе Оукена [3, стр. 87], можно написать:

$$y^t = 3 - 2 \cdot x^t, \text{ где } t = 1, 2, \dots, T. \quad (7)$$

При этом, из закономерностей, отраженных в специальной литературе [3, стр. 462] следует, что

$$5z^t = y^t, \text{ где } t = 1, 2, \dots, T. \quad (8)$$

Кроме того, по известной закономерности Филлипса, устанавливающей связь между показателями безработицы и инфляции, можно условно написать следующее уравнение:

$$x^t = a - b \cdot z^t, \text{ где } t = 1, 2, \dots, T, \quad (9)$$

параметры a и b представляют собой известные числа.

Если (8) учтем в (9), получим

$$x^t = a - \frac{b}{5} y^t, \text{ где } t = 1, 2, \dots, T. \quad (10)$$

Из уравнения (10) следует, что

$$y^t = \frac{5a - 5x^t}{b}, \text{ где } t = 1, 2, \dots, T. \quad (11)$$

Теперь общий объем Валового Внутреннего Продукта, созданного за весь оптимизационный период, обозначим через y (или через $f(x^t)$). В результате получим:

$$y = f(x^t) = \sum_{t=1}^T y^t = \sum_{t=1}^T \frac{5(a - x^t)}{b}. \quad (12)$$

Исходя из выше сказанного, предлагаемая нами оптимизационная модель имеет следующий вид: найти x^1, x^2, \dots, x^T — неотрицательные неизвестные, которые удовлетворяют следующим условиям:

$$\left\{ \begin{array}{l} \sum_{t=1}^T (3 - 2x^t) = M \end{array} \right. \quad (13)$$

$$\left\{ \begin{array}{l} \sum_{t=1}^T x^t \leq L^0 \end{array} \right. \quad (14)$$

$$\left\{ \begin{array}{l} x^t \geq d^t, \quad t = 1, 2, \dots, T \end{array} \right. \quad (15)$$

и для которых целевая функция

$$f(x^t) = \frac{5}{b} \sum_{t=1}^T (a - x^t) \rightarrow \max \quad (16)$$

(принимает максимальное значение),

где M — обозначает общий прогнозируемый объем Валового Внутреннего Продукта, соответствующий оптимизационному периоду;

L^0 — обозначает верхнюю границу совокупного прироста показателя безработицы;

d^t — представляет собой нижнюю границу допустимого уровня безработицы в t -ом периоде времени.

(13) – (16) является оптимизационной моделью линейного программирования и ее решение не представляет трудностей.

Практические результаты, полученные решением модели типа (13) – (16) представляют особый интерес в сфере оптимизации показателей безработицы в посткоммунистических странах, ибо они дают эффективный путь для макроэкономического регулирования хозяйствования этих стран.

ლიტერატურა

1. **Антадзе Ц.** – Методические вопросы совершенствования учета занятых. Ж. – "Макро микро экономика", №5, 1998, стр. 41 (на груз. языке).
2. **Менкью Г.** – Принципы экономики. Тбилиси, "Диогене", 2000, стр. 747-759, 973-989 (на груз. языке).
3. **Менкью Г.** – Макроэкономика. Москва, "Изд. МГУ", 1994, стр. 83-88, 199-230.
4. **Сагареишвили О.** – Занятость и безработица в Грузии. Ж. – "Макро-микро экономика", №5 и 6, 1998 (на груз. языке).
5. **Сакс Д.Д., Ларрен Ф.Б.** – Макроэкономика. Москва, "Дело", 1996, стр. 24-25, 491-492, 534-556.
6. **Самуэльсон П.** – Экономика. Москва, "Изд. МГУ, АЛГОН ВНИИСИ", 1992, т. 1 и 2.
7. **Хейне П.** – Экономический образ мышления. Москва, "Новости", 1991, стр. 493-505.
8. **Церетели Г.** – Методологические основы математического моделирования экономики и практические примеры их реализации. Тбилиси, "Мецниереба", 2000 (на груз. языке).
9. **Чикава Л.** – Краткий курс экономической теории. Тбилиси, "Сиахле", 1997, стр. 361-398 (на груз. языке).
10. **Чикава Л.** – Безработица в Грузии и ее социально-экономические результаты. Ж. – "Макро микро экономика", №6, 1998, стр. 43 (на груз. языке).

პოსტკომუნისტურ ქვეყანაში უმუშევრობის ღონეთა
 ოპტიმიზაციასთან ერთი მიღბომის შესახებ

წერეთელი გიორგი, ბიბილაშვილი ნანა
 380007, თბილისი, ქიქოძის 14,
 საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის
 პ. გუგუშვილის სახელობის ეკონომიკის
 ინსტიტუტი

რეზიუმე. პოსტკომუნისტური ქვეყნების და მათ შორის საქართველოს განვითარების თანამედროვე ეტაპი ხასიათდება

უმუშევრობის საკმაოდ მაღალი დონით. ეს, უპირველეს ყოვლისა, გამოწვეულია ამ ქვეყნებში საბაზრო ურთიერთობების დანერგვით, მათი ეკონომიკის სათანადო დონეზე განუვითარებლობით, სამუშაო ადგილების უქონლობით, უმუშევართა არასაკმარისი კვალიფიკაციით და ა.შ. ბუნებრივია, რომ უმუშევრობის ასეთი დონე, აღნიშნულ ქვეყნებში, იწვევს მაკროეკონომიკურ დესტაბილიზაციას. თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ უმუშევრობა პოსტკომუნისტურ სივრცეში მყოფ ქვეყნებში წარმოადგენს რეგულირებად პრობლემას. ამასთან დაკავშირებით, დღეისათვის ამ ქვეყნებში აქტუალურია უმუშევრობის დონეთა დროითი პერიოდის მიხედვით რეგულირების მექანიზმის შემუშავების საკითხი. ასეთი მექანიზმის ძირითად რგოლს უნდა წარმოადგენდეს უმუშევრობის დონეთა ოპტიმიზაციის მოდელი. სწორედ ერთი ამგვარი ოპტიმიზაციური ეკონომიკურ-მათემატიკური მოდელის აგებასა და შესწავლას ეძღვნება მოცემული სტატია.

ON THE APPROACH TO OPTIMIZATION LEVEL OF UNEMPLOYMENT IN POSTCOMMUNIST COUNTRIES

Tsereteli Giorgi, Bibilashvili Nana
 380007, Tbilisi, 14, Kikodze str.,
 Georgian Academy of Sciences,
 P. Gugushvili Institute of Economics

Summary. Present stage of economic growth in postcommunist countries, including Georgia, is characterized by a high level of unemployment, derived from new market relations, underdevelopment of their economies, lack of job, low skill of unemployed etc. Naturally, such level of unemployment results in macroeconomic destabilization in above mentioned countries. Though, it should be noted, that in postcommunist area unemployment is a regulative problem. In this term, the problem of working out a regulatory mechanism of unemployment level according to time periods, is very actual there. An optimization model of unemployment levels should be a key factor of such mechanism, and the article deals with building and analyzing economic-mathematical model of optimization.

წესები ავტორთათვის

1. ჟურნალში საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის "მაცნე" ეკონომიკის სერია, ქართულ, რუსულ და ინგლისურ ენებზე ქვეყნდება სტატიები, რომლებიც შეიცავენ ინფორმაციას თანამედროვე მოწინავე ეკონომიკური მიმართულებების თეორიული და პრაქტიკული კვლევის შედეგების შესახებ. პერიოდულად იბეჭდება რეცენზიები, აგრეთვე იმ კონფერენციების, სხდომებისა და სხვა სამეცნიერო-ორგანიზაციული ღონისძიებების ქრონიკები, რომლებიც რესპუბლიკაში ტარდება.

2. რედაქციაში გამოგზავნილი სტატიის ორიგინალი ხელმოწერილი უნდა იყოს ავტორის მიერ, თანაავტორობის შემთხვევაში კი - ყველა თანაავტორის მიერ, სახელის, გვარის, სამუშაო ადგილის, სამეცნიერო ხარისხისა და წოდების, სრული საფოსტო მისამართის, ტელეფონის, ტელეფაქსის, ტელექსის მითითებით.

3. სტატიის მოცულობა, გამოყენებული ლიტერატურის ჩამონათვალი, რეზიუმე ქართულ, რუსულ და ინგლისურ ენებზე არ უნდა აღემატებოდეს ნაბეჭდი ტექსტის 24 გვერდს, რომელიც დაბეჭდილია 2 ინტერვალით. მარცხენა მხარეს დატოვებული უნდა იყოს 4 სმ სივანის მინდორი.

რეზიუმე, გამოყენებული ლიტერატურის სია, ცხრილები და ნახაზების მინაწერები სრულდება ცალკე ფურცელზე.

მოკლე მოხსენებების მოცულობა არ უნდა აღემატებოდეს 7 ნაბეჭდ გვერდს.

რედაქციაში სტატიების წარმოდგენა აუცილებელია ორ ეგზემპლიარად. ხელნაწერის ყოველი გვერდი, ლიტერატურის სიის ჩათვლით, უნდა იყოს დანომრილი.

4. ილუსტრაციები (ორ ეგზემპლიარად) ცალკე უნდა ახლდეს ნაშრომს. ნახაზები და გრაფიკები შესრულებული უნდა იყოს მკაფიოდ ტუშით, კალკაზე ან მილიმეტრიან ქაღალდზე. ფანქრით შესრულებული, ტექსტში ჩახაზული, ან ხელნაწერზე დაწებებული ნახაზები არ მიიღება. აუცილებლად უნდა მიექცეს ყურადღება აღნიშვნების იდენტურობას ტექსტში და ნახაზზე. ყველა მინაწერი, რომელიც ფარავს ნახაზს უნდა შეიცვალოს ციფრობრივი, ან ასოითი აღნიშვნით, განმარტებები კი ჩამოტანილ იქნეს ნახაზის მინაწერში.

5. ყოველი ილუსტრაციის მეორე მხარეს აღნიშნული უნდა იყოს მისი რიგობრივი ნომერი და ავტორების გვარები.

6. ფორმულები და განმარტებები თუ ჩაწერილია ხელით, უნდა შესრულდეს გარკვევით, ინდექსის ჩაწერისას კარგად უნდა განვასხვავოთ ერთმანეთისაგან შტრიხი, ერთიანი და მძიმე, ფორმულების ჩაწერისას კარგად უნდა ჩანდეს განსხვავება დიდ და პატარა ასოებს შორის: თუ მათ ერთნაირი მოხაზულობა აქვთ, დიდ ასოს ფანქრით უნდა გაავსვათ ხაზი ქვემოდან (მაგ. X). განსაკუთრებით ზუსტად

უნდა ჩაიწეროს ერთმანეთის მსგავსი ასოები (გ და q, I და e, u და n და სხვა).

7. ლიტერატურის დასახელება უნდა მოთავსდეს სტატიის ბოლოს ერთიანი სიის სახით (რეცენზიებში, რომლებიც უნდა გამოქვეყნდეს რუბრიკით კრიტიკა და ბიბლიოგრაფია, ლიტერატურა დასახელებად გვერდის სქოლიოში)

წიგნებისთვის უნდა დავიცვათ შემდეგი თანმიმდევრობა: ავტორის გვარი და ინიციალები, წიგნის დასახელება, ტომი, გამოცემის ადგილი, გამომცემლობა, წელი.

საჟურნალო სტატიისათვის - ავტორის გვარი და ინიციალები, სტატიის დასახელება, ჟურნალის დასახელება, წელი, ტომი, ნომერი (გამოშვება).

ლიტერატურის ნომერი სიაში შეესაბამება ტექსტში მათი მოხსენიების რიგს. ტექსტში ლიტერატურის დასახელებისას უნდა აღინიშნოს მისი რიგითი ნომერი (მაგ. [3]). ლიტერატურის სიაში ყოველი წიგნის ბიბლიოგრაფიული აღწერა ზუსტად უნდა შეესაბამებოდეს წიგნის (ჟურნალის) სატიტულო ფურცელს.

8. ავტორთა საჟურნალოდ რედაქცია აღნიშნავს, რომ სტატიის ტექსტსა და ნახატებს უნდა ჰქონდეს მინაწერი დასაბუქდად. როგორც წესი კორექტურა ავტორებს არ ეგზავნებათ.

9. სასურველია სტატიაში აღინიშნოს - რით გასხვავდება მიღებული შედეგი ადრე ცნობილისაგან.

10. ჟურნალში სტატიები გამოქვეყნდება რედაქციაში შემოსვლის რიგის მიხედვით. თუ რედაქცია დააბრუნებს სტატიას გადასამუშავებლად, სტატიის წარმოდგენის თარიღად ითვლება რედაქციის მიერ საბოლოო ტექსტის მიღების თარიღი. ჟურნალის ერთ ნომერში შეიძლება ავტორის ერთი სტატიის ან ერთი მოკლე შეტყობინების გამოქვეყნება.

11. სტატიის გამოქვეყნებაზე უარის თქმის შემთხვევაში რედაქცია უფლებას იტოვებს არ დაუბრუნოს ავტორს ერთი ეგზემპლარი.

12. ხელნაწერები, რომლებიც არ უპასუხებს ზემოთ მოყვანილ მოთხოვნებს, რედაქციის მიერ არ მიიღება.

INSTRUCTION TO AUTHORS

1. The journal "Proceedings" of the Georgian Academy of Sciences: Economic Series publishes articles in Georgian, Russian and English, which includes the results of theoretical and applied research in leading trends of modern economic sciences. Periodically published reviews, chronicles of conferences, meetings, seminars etc. held in the Republic.

2. An original article sent to editorial board must be signed by all authors, providing names, first names, position, degrees, titles, full address, telephone, fax and telex.

3. Volume of an article, list of references and summary in Georgian, Russian and English should not exceed 24 typewritten lines with double spacing. On the left hand side 4 cm margins should be left.

Summary, list of references, tables and signs under illustrations should be submitted separately.

A volume of short notes should not exceed 7 typewritten lines.

Two copies of papers should be sent to the publisher. All pages of manuscripts, including references should be numbered.

4. Illustrations (two copies) should be submitted separately.

Drawings and drafts should be filled legibly with indian ink on tracing paper or squared paper. Drafts in pencils, drawn in texts or pasted onto manuscripts are not accepted. It is necessary to keep an eye on exact accordance of designations in texts and drafts. All legends, overloading drafts should be substituted by figures or letters, explanations of them should be moved to inscriptions under illustrations.

5. On the back of each illustration it's ordinal number and authors' names should be written down.

6. Formulas and designations should be handwritten by ink, legibly, large and loosely. Subindexes should be avoided as far as possible.

When marking indexes it is necessary to differ strokes and numeral-units from commas.

When writing formulas it is necessary to differentiate strictly between small and capital letters. This requirement is applied especially to the letters of the same inscription distinguishing only by their size: capital letters are underlined with line below (for example, X).

It is necessary to write carefully the letters looking alike (g and q, l and e, u and n etc.).

7. Literature is listed as a general list at the end of an article (in the reviews published in the section "Criticism and Bibliography" literature is given in footnotes) in the following order: books, 1st 2nd and 3rd names of the author, title of the book, place of publication, publishing house, year of publication.

Journal articles: books, 1st, 2nd, 3rd names of the author, articles's title, year of publication, volume, issue.

Literature is listed following the sequence of references in the text of an article. References in the text of an article are given in parentheses. A bibliographic description of each title in the list of literature must correspond strictly to the title-page of a book or a journal.

8. The editorial staff calls your attention to the fact that a typed text and drawing ready for type-setting signed "ready for printing" and proof-sheets for reading, as a rule, are not sent back to authors.

9. It is advisable to mention in an article the distinctive features of the given result from all the others already known.

10. Articles are published in succession of their receiving by the editorial staff. If an article is sent back to the author for revision, the date of receiving the final text is regarded as the date of submission for consideration. In one issue of a journal only one to return one copy of an article to author.

11. In case of a refusal to publish an article, the editorial staff reserves the right not by editorial staff.

12. The manuscripts not meeting these requirements are not taken for consideration article or one brief report of an author is published.

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ

1. В журнале "Известия" АН Грузии: серия экономическая публикуются статьи на грузинском, русском и английском языках, в которых содержатся результаты исследований теоретического и прикладного характера по ведущим направлениям современной экономической науки.

Периодически публикуются рецензии, хроника о конференциях, совещаниях, семинарах и других научно-организационных мероприятиях, проводимых в республике.

2. Направленный в редакцию оригинал статьи должен быть подписан автором, а в случае соавторства - всеми соавторами с указанием фамилии, имени, отчества, места работы, ученой степени и звания, полного почтового адреса и телефонов, телефаксов, телексов.

3. Объем статьи, список использованной литературы, резюме на грузинском, русском и английском языках, не должны превышать 24 страниц машинописного текста, отпечатанных через два интервала. С левой стороны оставляются поля шириной 4 см.

Резюме, список использованной литературы, таблицы и подписи к рисункам исполняются на отдельных листах.

Объем кратких сообщений не должен превышать 7 страниц машинописного текста.

Статьи представляются в редакцию обязательно в двух экземплярах. Все страницы рукописи, включая литературу, должны быть пронумерованы.

4. Иллюстрации (в двух экземплярах) прилагаются к рукописи отдельно. Чертежи и графики должны быть выполнены четко, тушью на кальке или миллиметровой бумаге. Чертежи, выполненные карандашом, вычерченные в тексте или приклеенные к рукописи не принимаются. Необходимо тщательно следить за точным соответствием обозначений в тексте и на чертежах. Все надписи, сопровождающие чертеж, должны быть заменены цифровыми или буквенными обозначениями, а объяснения к ним вынесены в подпись к рисунку.

5. На обороте каждой иллюстрации должны быть проставлены ее порядковый номер и фамилии авторов.

6. Формулы и обозначения должны быть вписаны от руки чернилами, свободно, четко, крупно; следует по возможности избегать субиндексов.

В начертании индексов следует четко отличать штрих и единицу от запятой.

Должно соблюдаться строгое различие между строчными (малыми) и прописными (большими) буквами, имеющими одинаковое начертание и различающимися только своим размером: заглавные буквы подчеркиваются черточкой снизу (например, X).

Необходимо тщательно вписывать похожие одна на другую буквы (g и q, l и e, u и n и др.).

7. Литература приводится в конце статьи общим списком (в рецензиях, публикуемых в разделе "Критика и библиография", литература дается в подстрочных примечаниях) в следующем порядке: Книги: Фамилия и инициалы автора. Название книги. Том. Место издания, издательство, год.

Журнальные статьи: Фамилия и инициалы автора. Название статьи. Название журнала, год, том, номер (выпуск).

Список литературы составляется в порядке упоминания работ в статье. Ссылки на литературу в тексте даются в квадратных скобках (например, [3]).

Библиографическое описание каждого названия в списке литературы должно строго соответствовать титульному листу книги (журнала).

8. Редакция обращает внимание авторов на то, что подготовленный к набору машинописный текст статей и рисунки подписываются авторами "в печать" и корректура для просмотра, как правило, не высылается.

9. В статье желательно указать, чем отличается предлагаемый результат от ранее известных.

10. В журнале статьи публикуются в порядке поступления в редакцию. В случае возвращения автору статьи для доработки, датой представления считается день получения редакцией окончательного текста. В одном номере журнала может быть опубликована одна статья автора или одно краткое сообщение.

11. В случае отклонения статьи редакция оставляет за собой право не возвращать автору один экземпляр.

12. Рукописи, не отвечающие настоящим правилам, редакцией не принимаются.

შინაარსი

კაკულია მერაბ	
1998-99 წლების სავალუტო კრიზისის საქართველოში	75
გიორგაძე პამლუტ	
სასურსათო უსაფრთხოების გლობალური ასპექტები	103
კვარაცხელია მურმან	
ტურიზმის განვითარების ეკონომიკური პრობლემები	
საქართველოში	121
პაპავა ვლადიმერ, ხადური ნოდარ	
პოსტკომუნისტური ეკონომიკის ინსტიტუციური ტრანს-	
ფორმაცია და ადამიანის ფაქტორი	130
ო ბრაიანი ჯონ კონვეი	
უნივერსალური ეთიკური პრინციპებისადმი ადამიანის	
დაქვემდებარების ცნების შესახებ	151
პაპავა გიორგი	
სამრეწველო ფირმის ფუნქციონირების ანალიზურ-	
შემფასებელი სისტემები	+ 165
წერეთელი გიორგი, ბიბილაშვილი ნანა	
პოსტკომუნისტურ ქვეყანაში უმუშევრობის დონეთა	
ოპტიმიზაციასთან ერთი მიდგომის შესახებ	184
წესები ავტორთათვის	191

CONTENTS

Kakulia Merab	
Currency Crisis in Georgia in 1998-99	75
Giorgadze Hamlet	
Global Aspects of Product's Safety	103
Kvaratskhelia Murman	
The Economic Problems of Development of Tourism in Georgia	121
Papava Vladimer, Khaduri Nodar	
Institutional Transformation of the Post-Communist	
Economy and Human Factor	130
John Conway O'Brien	
The Idea of Man's Conformity to Universally	
Valid Ethical Principles	151
Papava Giorgi	
Analytical-Estimating Systems of Industrial Firm Functioning	165
Tsereteli Giorgi, Bibilashvili Nana	
On the Approach to Optimization Level of Unemployment	
in Postcommunist Countries	184
Instruction to Authors	191

СОДЕРЖАНИЕ

Какулия Мераб	
Валютный кризис в Грузии в 1998-99 годах	75
Гиоргадзе Гамлет	
Глобальные аспекты продовольственной безопасности	103
Кварацхелия Мурман	
Проблемы развития экономики туризма в Грузии	121
Папава Владимир, Хадурц Нодар	
Институциональная трансформация посткоммунистической экономики и человеческий фактор	130
О'Брайен Джон Конвей	
Понятие о человеческой зависимости от универсально обоснованных этических принципов	151
Папава Георгий	
Аналитико-оценочные системы функционирования промышленной фирмы	165
Церетели Георгий Бибилашвили Нана	
Об одном подходе к оптимизации уровней безработицы в посткоммунистической стране	184
Правила для авторов	191

გადაეცა წარმოებას 04.12.00 ხელმოწერილია დასაბუქლად 25.12.00,
ქალაქის ზომა 70 108 1/16; ქალაქი ოფსეტური; ბეჭდვა ოფსეტური;
პირობითი ნაბეჭდი თაბახი 775 სააღრიცხვო საგამომცემლო თაბახი 9,25.
ტირაჟი 100; შეკვეთა № 42. ფასი სახელშეკრულებო

საწარმო-საგამომცემლო
გაერთიანება "შეცნიერება"
გამრეკელის ქ. 19

9 /

40 3 49

საქართველოს
 ეროვნული
 ბიბლიოთეკა

CONTENTS

Kakulia Merab	
Currency Crisis in Georgia in 1998-99	75
Giorgadze Hamlet	
Global Aspects of Product's Safety	103
Kvaratskhelia Murman	
The Economic Problems of Development of Tourism in Georgia	121
Papava Vladimer, Khaduri Nodar	
Institutional Transformation of the Post-Communist Economy and Human Factor	130
John Conway O'Brien	
The Idea of Man's Conformity to Universally Valid Ethical Principles	151
Papava Giorgi	
Analytical-Estimating Systems of Industrial Firm Functioning	165
Tsereteli Giorgi, Bibilashvili Nana	
On the Approach to Optimization Level of Unemployment in Postcommunist Countries	184
Instruction to Authors	191

ტომი 8

volume 8

2000

TOM 8

76196

N 3-4